M. D. GRMEK

SREDNJOVJEKOVNE RASPRAVE JAKOBELA VITTURIJA TROGIRANINA O LIJEČENJU LOVNIH PTICA I KONJA

ZAGREB, 1969

FACULTAS VETERINARIA UNIVERSITATIS ZAGRABIENSIS

POSVEĆENO
50-GODIŠNJICI VETERINARSKOG FAKULTETA
I 300-GODIŠNJICI SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

THE MEDIEVAL TREATISES ON FALCONRY AND HIPPIATRY OF JACOBELLUS VITTURI FROM TROGIR

Edited and commented by
Mirko Dražen GRMEK

Croatian translation of Vitturi's treatises by
Jakov STIPIŠIĆ

Veterinary Faculty of Zagreb University
ZAGREB, 1969

SREDNJOVJEKOVNE RASPRAVE JAKOBELA VITTURIJA TROGIRANINA O LIJEČENJU LOVNIH PTICA I KONJA

Izdanje tekstova, uvod i komentari
Mirko Dražen GRMEK

Prijevod Vitturijevih rasprava
Jakov STIPIŠIĆ

Izdao Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
ZAGREB, 1969

Tisak: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije – Zagreb, Gundulićeva 24

PREDGOVOR

U povodu pedesete obljetnice Veterinarskog fakulteta u Zagrebu, koji je zapravo stvorio moderno veterinarstvo u Hrvata i pridonio velik obol suvremenom veterinarstvu Jugoslavije, Vijeće nastavnika je zaključilo da izda najstarije veterinarsko djelo u našoj zemlji i time ukaže na dugu tradiciju veterinarske pisane riječi u Hrvatskoj. Zahvaljujući sretnoj okolnosti da je naš povjesničar medicine profesor dr Mirko Dražen Grmek prije desetak godina u knjižnicama Venecije i Bologne našao četiri srednjovjekovne rasprave o sokolarstvu i liječenju konja trogirskog plemića Jakobela Vitturija, što ih nije poznavala ni naša ni strana stručna literatura, izbor je pao upravo na te Vitturijeve rasprave. Grmek se rado odazvao prijedlogu našeg Fakulteta da za njegovu pedesetogodišnjicu priredi za štampu te prvijence naše veterinarske literature (Libro della bellezza delli astori et sparuieri, et della lor infirmitade et suoi remedi; Secundo libro de ucelli rapaci; Liber tertius de falconibus; Delli remedi alle malatie de caualli).

Profesor Grmek je uložio mnogo truda u izradbi transkripcije Vitturijevih rasprava, u komentare toliko potrebne suvremenom čitaocu, a napose u opsežan uvod, koji odaje vrsnog poznavaoca povijesti naše i evropske medicinske kulture. U tom uvodu prikazao je trogirsku obitelj Vitturi koja je od XIII do XVII stoljeća igrala važnu ulogu u političkom i kulturnom životu grada Trogira. Za nas je relevantno da se ta loza uporno i oštro borila protiv Venecije za slobodu svoga grada. Posebno je ocrtan lik našeg pisca Jakobela Vitturija koji je kao aristokrat proučavanje i pisanje o sokolarstvu smatrao veoma časnim poslom, kakvim se bavio i sam car Friedrik Drugi. Iako je povijest sokolarstva i veterinarske medicine općenito izvan njegove uže istraživačke tematike, Grmek je temeljito proučio tadašnju literaturu o sokolarstvu i bolestima konja, tako da je objektivno mogao procijeniti vrijednost Vitturijevih rasprava i odrediti im mjesto u srednjovjekovnoj odnosno renesansnoj evropskoj znanosti.

Čitajući Vitturijeve traktate dolazimo do zaključka da je on bio iskusan praktičar i da je u rasprave o sokolarstvu unio mnogo vlastitoga iskustva, što njegovom djelu daje posebnu vrijednost. Naprotiv, rasprava o patologiji i terapiji konja predstavlja pučku ljekarušu koja se ni po načinu obrade ni po kvalitetu ne razlikuje mnogo od brojnih takvih ljekaruša iz toga vremena.

Vitturijeve rasprave preveo je živo i plastično profesor J. Stipišić.

I ovim putem Vijeće nastavnika zahvaljuje Biblioteci sv. Marka u Veneciji, Sveučilišnoj knjižnici u Bologni, Nacionalnoj knjižnici u Parizu i Staroslavenskom institutu u Zagrebu za ustupljene kopije rukopisa i slike kojima je ilustrirana ova knjižica.

Htjeli bi još jednom istaknuti da je naša veterinarska povijest ovim Grmekovim djelom dobila vrijedan i dragocjen prilog.

S. Rapić

MIRKO DRAŽEN GRMEK

O ŽIVOTU I DJELIMA TROGIRANINA JAKOBELA VITTURIJA, PRVOG VETERINARSKOG PISCA IZ HRVATSKE

U ljetu 1955. vršio sam po nalogu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti sistematska istraživanja u bibliotekama i arhivima u Padovi i Veneciji. Tragao sam za novim podacima o učenjacima hrvatskog podrijetla, naposе o onima koji su bili studenti ili profesori padovanskog sveučilišta. Tom sam prilikom našao u Biblioteci sv. Marka dva renesansna prijepisa veterinarskih djela trogirskog plemića Jakobela Vitturija.[1] Bila su to djela koja – barem koliko ja znam – nisu dotad bila spominjana ni u našoj ni u stranoj stručnoj literaturi. Budući da su to prvijenci naše veterinarske pismenosti, izrazio sam već tada želju da ih se u dogledno vrijeme potanje prouči, pa sam u tu svrhu dao izraditi fotokopije koje su pohranjene u Institutu za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka u Zagrebu.

O posebnom značenju i nacionalno-historijskoj važnosti Vitturijevih djela pisao je zatim i naš istaknuti povjesničar veterinarstva Leander Brozović. »Ono – veli Brozović – čime se naročito možemo ponositi, to je veterinarska literatura, koja se u našim zemljama veoma rano pojavila. Najstarije poznato djelo veterinarske literature u Hrvatskoj potječe od Jakova Vitturia Trogiranina. . .«[2]

[1] M. D. Grmek, »Hrvati i sveučilište u Padovi. Izvještaj o istraživanjima u arhivima i bibliotekama u Padovi i Veneciji«, *Ljetopis JAZU*, knj. 62, Zagreb, 1957, str. 334–375 (napose str. 374).

[2] L. Brozović, »Prilog povijesti veterinarstva u Hrvata«, *Spomenica Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1919–1959*, Zagreb, 1959, str. 97–122 (napose str. 100).

U međuvremenu sam našao još jedan rukopis Vitturijeva djela o lovnim pticama, pohranjen u Bologni. Taj je rukopis znatno potpuniji od mletačkog i sadržava nekoliko dragocjenih biografskih podataka o autoru.

Marljivi talijanski arhivist i historik Giuseppe Praga ostavio je poslije svoje smrti (1958) mletačkoj Biblioteci sv. Marka niz svojih bilježaka o kulturnoj i političkoj prošlosti Dalmacije. Pošto je Giorgio E. Ferrari izvrsno opisao tu rukopisnu ostavštinu i naveo, među ostalim, Pragin interes za Vitturijev traktat o sokolarstvu, mogao sam konzultirati taj materijal i stvarno utvrditi da se Praga prvi zanimao za Vitturijev život i rad.[3] Međutim, on nije o tome pisao u svojim tiskanim djelima, osim jednog kratkog podatka u trećem izdanju svoje krajnje iredentističke povijesti Dalmacije.[4]

Opis rukopisa

Nije se sačuvao nijedan Vitturijev autograf. Djela tog autora poznajemo prema tri kodeksa iz XVI stoljeća, od kojih se dva čuvaju u Veneciji i jedan u Bologni.

Prvi je rukopis pohranjen u Biblioteci sv. Marka u Veneciji.[5] Pripada starom fondu te knjižnice; ne zna se na koji je način u nju stigao. Nosi staru signaturu *Cod. Marc. It. III 26* i novu *Cod. Marc. 5051.* Radi se o kodeksu sastavljenom od 67 nenumeriranih listova običnog papira. Format 210 × 153 mm. Barem jedan list nedostaje (između 65. i 66. lista). Na posljednjem listu piše: *Restauro uiuale de ucelli & gouerno & remedij di caualli & de' loro mali.* Kodeks je uvezan u pergamenu. Na hrptu se nalazi ovaj naslov: GOVE. DELLI UCELL. Cijeli je manuskript pisan istom rukom: lijep i pomni humanistički potez pisma i stilizirani, ukrašeni inicijali daju naslutiti da je to rad profesionalnog krasnopisca.

[3] G. E. Ferrari, »Le carte di storia ed erudizione dalmatica di Giuseppe Praga, ora Marciane«, *Rivista Dalmatica*, god. 30, 1959, fasc. I i II. — Podaci o Vitturiju napose u rukopisu *Marc. It. VI 526 (12320), Praga XXII.*

[4] G. Praga, *Storia di Dalmazia. Terza edizione, prima diffusa al pubblico*, Padova, 1954, str. 154.

[5] Vidi C. Frati i A. Segarizzi, *Catalogo dei Codici Marciani Italiani.* Vol. I. Modena, 1909, str. 329.

Po svojem sadržaju navedeni se kodeks sastoji od tri različita dijela. Na početku se nalazi anonimni traktat o sokolarstvu (f. 1^r–31^r). Autor tog traktata sigurno nije Jakobelo Vitturi, jer su pojedini odlomci sadržajno ne samo različiti od Vitturijeva teksta o istoj temi nego mu čak, implicitno, proturječe. Drugi traktat ovog kodeksa (f. 31^r–52^r) potječe sigurno od našeg Trogiranina, kako to svjedoči navod u incipitu: ... *imperò io Giacomello Vituri tragurino ... ho vogliuto scriuer quanto per esperienza ne conosco* ... (f. 31^r). Treći traktat (f. 54^r–66^r) posvećen je bolestima konja i njihovu liječenju, kako to jasno izlazi već iz naslova: *Delli remedi alle malatie de caualli* (f. 54^r). Autor te veterinarske ljekaruše nije izrijekom spomenut, no niz indicija dopušta nam da je pripišemo Vitturiju.

Drugi je rukopis također pohranjen u Biblioteci sv. Marka u Veneciji.[6] Dospio je u tu knjižnicu kao dio Morellijeve kolekcije (1819). Nosi staru signaturu *Cod. Marc. It. III 29* i novu *Cod. Marc. 5052.* To je papirnati kodeks sastavljen od 45 numeriranih listova i 3 nenumerirana. Format 213 × 135 mm. Ispisan teško čitljivom gotičkom kurzivom. Na tri početna, nenumerirana lista nalaze se različiti recepti; na f. 2^r ovaj datum: *1526, adi 20 nouembrio.* Kodeks je uvezan u pergamenu. Na koricama je natpis: *Domenego Fingadino spargirico.*

Navedeni kodeks sadržava samo jedno djelo, naime Vitturijev traktat o uzgoju i liječenju lovnih ptica. Djelo nosi naslov: *Libro della natura & beleza de ostori et spaluieri & dela lor infirmitade et suoi remedi* (f. 1^r). Radi se bez sumnje o Vitturijevu djelu, kako to pokazuje komparacija s prvim mletačkim kodeksom i s bolonjskim kodeksom. Međutim, atribucija autorstva je u ovom tekstu drugačija. Naime, na listu 1^r čita se, u incipitu, ova rečenica: *Io Domenigo Fragadino segondo che o chognosudo...* Treba istaknuti da je *Domenego* napisano preko riječi koja je izgrebena (još se razabira početni *J* ranije riječi!) i da je *Fragadino* ispravljana riječ. Prvotna je verzija vjerojatno bila: *Jacomelo Tragurino.*

Treći se rukopis nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Bologni.[7] Ništa nije poznato o njegovoj sudbini prije dolaska u navedenu knjižnicu. Sada nosi signaturu *Cod. Bonon. It. 1349.* To je papirnati kodeks, sastavljen od 113 nenumeriranih listova. Format 300×205

[6] *Ibid.*, str. 331.

[7] Vidi *Inventario dei manoscritti delle biblioteche d'Italia.* Vol. XXI, 1914, str. 69.

mm. Lijepo kurzivno pismo. Vanjske karakteristike kodeksa i potez pisma upućuju na početak XVI stoljeća kao najvjerojatniji datum nastanka, no moglo bi se raditi i o posljednjim desetljećima XV stoljeća.

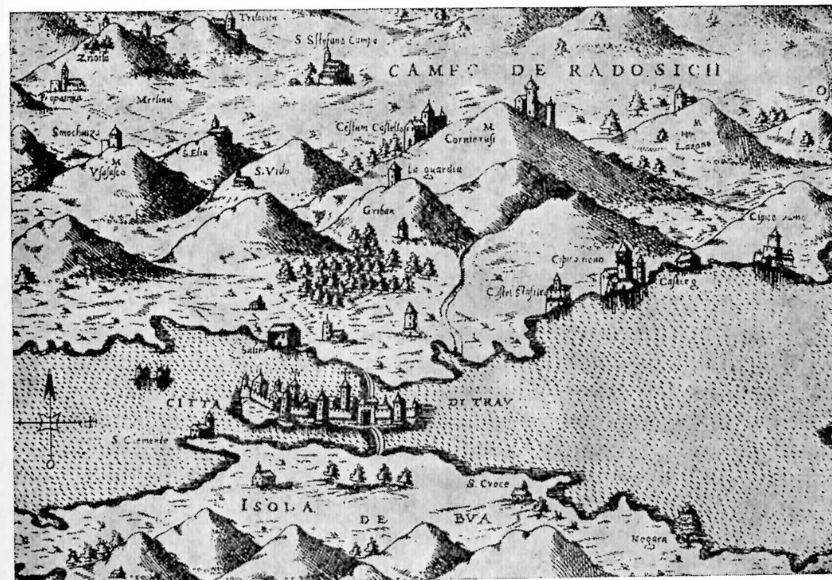
Bolonjski kodeks sadržava dvije rasprave o liječenju konja (f. 1r–97v i 110r–113r), od kojih je jedna veoma slična traktatu u prvom mletačkom kodeksu, te tri Vitturijeva traktata o lovnim pticama (f. 98r–109v). Prvi se traktat nalazi već u mletačkim rukopisima (u bolonjskom kodeksu nosi latinski naslov: *Tractatus cuiusdam magistri Jacobelli tragurini de natura et disciplina auium rapinarum*), dok su ostala dva traktata (*De ucelli rapaci* i *De falconibus*) poznata samo u bolonjskoj verziji.

O obitelji Vitturi i napose o sokolaru Jakobelu

Obitelj *Vitturi* ili *Victuri* (katkad nazvana i *Viturić*) spominje se u Trogiru već u XIII stoljeću.[8] Ona je odigrala značajnu ulogu u kulturnoj i komunalnoj povijesti trogirske općine. Iako u genealoškoj vezi s istoimenom mletačkom familijom,[9] trogirski su se plemići iz obitelji Vitturi borili protiv Venecije i njenih nastojanja da smanji i ukine autonomiju dalmatinskih gradova. Prema obiteljskoj tradiciji, osnivač trogirske loze bio je Družimir Vitturi, koji je 1243. bio na čelu trogirskog općinskog vijeća.[10] Pouzdaniji su podaci o Lampridiju Vitturi, koji se istakao kao trogirski biskup u prvoj polovini XIV stoljeća.[11]

U početku XV stoljeća grad Trogir imao je veliko političko i strateško značenje u borbi između ugarsko-hrvatskog kralja i Mlečana. Jedan od vođa kraljeve stranke bio je tadašnji trogirski rektor Mikac Vitturi, sin Nikole. U ratovima 1419. i 1420. Mikac je sudjelovao kao gorljivi privrženik Sigismunda i hrabri branilac Trogira. Kad su Mlečani, 22. lipnja 1422, zauzeli taj grad, jedna od prvih mjera vrhovnog kapetana Lauredana bila je uperena protiv Mikca Vitturija. Budući da je Mikac u noći od 21. lipnja utekao iz Trogira, Lauredano ga je kaznio progonstvom i zaplijenio mu sva imanja (u ukupnoj vrijednosti od 3567 dukata).[12]

Potkraj XV stoljeća utemeljili su Jeronim i Nikola Vitturi kaštel između Trogira i Splita koji je dugo vremena nosio ime te obitelji, a danas se zove Kaštel Lukšić.

Trogir u XVI stoljeću. (Bakrorez u Arhivu SRH, Zagreb)

Obitelj Vitturi ugasila se 1678, pa je tada Nikola Micheli, kao zakonski nasljednik imetka, svojem prezimenu dodao i prezime Vitturi.[13]

Podaci o Jakobelu Vitturiju razmjerno su mršavi. Njegovo se ime spominje u spisima obično u obliku *Jacobellus* ili *Giacomellus*,

[8] C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters.* Dio III, Beč, 1909, str. 67.

[9] J. Lucius, *Memorie istoriche di Tragurio,* Venecija, 1673, str. 142.

[10] D. S. Karaman, »Castel Vitturi. Copia di una antica scrittura risguardante la nobiltà della famiglia Vitturi di Traù«, *Bull. archeol. stor. dalm.*, vol. XIII, 1890, br. 2, str. 22–26; br. 3, str. 39–41; br. 4, str. 57–61, i br. 6, str. 88–89.

[11] J. Lucius, *Op.* cit., 230–239. Podatke o članovima obitelji Vitturi donosi i D. Farlati, *Illyricum sacrum,* Tomus IV.

[12] Vidi V. Klaić, *Povjest Hrvata,* sv. II, dio 2, Zagreb, 1901, str. 91. i 95. – Vidi također M. Perojević, »Dva borca za slobodu. Stranica iz povijesti Trogira«, Kalendar Napredak, god. XXII, 1933, str. 97–119.

[13] F. Heyer, *Der Adel des Königreichs Dalmatien,* Nürnberg, 1873, str. 15. i 88. Na tabli 53. Heyer donosi grb obitelji Vitturi: u plavom štitu dva zlatna kolca.

a katkad i samo *Jacobus*. Bio je sin plemića Luke Vitturija. Živio je u prvoj polovini XV stoljeća, upravo u vrijeme najtežih borba Trogira za svoju slobodu i nezavisnost od Venecije.

Našli smo ga prvi put spomenutog u jednom zaključku trogirskog gradskog vijeća od 15. lipnja 1419. Jakobelo se u jasnijem svjetlu pojavljuje na historijskoj pozornici 17. prosinca 1420, kad je zajedno s Donatom Kažotićem došao kao trogirski poslanik u Veneciju.[14] U dokumentima svojega grada »ser Jacobellus domini Luce Victuri« pojavljuje se povremeno u godinama između 1421. i 1446. On je općinski vijećnik, donator katedrale. Susrećemo ga 28. studenog 1449. u jednoj splitskoj notarskoj ispravi.[15] Konačno, u jednom dokumentu iz g. 1459. uz ime našeg Jakobela nalazi se oznaka *qn.*, što znači da je tada bio pokojan. Prema tome, Jakobelo Vitturi je umro između 1449. i 1459.

Budući da Trogirani ne bi slali kao poklisara u delikatnoj i reprezentativnoj misiji vrlo mlada čovjeka, možemo pretpostaviti da je Jakobelo g. 1420. imao otprilike 30 godina, što bi značilo da je rođen oko 1390. Ovo je, dakako, samo pretpostavka.

Na početku prvog traktata u bolonjskom kodeksu Jakobelo spominje svoje »dugo iskustvo« *(longa esperienza)* s pticama grabljivicama. On želi pisati o onome »što zna po vlastitom iskustvu« *(quanto per esperienza ne conosco)*, pa doista na više mjesta iznosi svoja osobna zapažanja. Zanimljivi su u tom pogledu podaci o kopcima iz sjeverne Hrvatske i Bosne, za koje Jakobelo veli da su »vjerniji i bolje naravi« i da bolje od drugih »podnose svaki napor«. Nema sumnje da se ova tvrdnja temelji na vlastitom iskustvu, koje je Jakobelo stekao s pticama iz Hrvatske.

U eksplicitu prvog traktata o lovnim pticama Trogiranin Jakobelo izrijekom je označen kao majstor sokolarskog umijeća: *excellens magister Jacobellus tragurinus in questa arte eximius.*

Za nas je od posebne vrijednosti uvodni dio drugog traktata, jer iz njega saznajemo da je Jakobelo napisao svoje djelo po nalogu nekog cara. S obzirom na geografsko-političke i kronološke uvjete u obzir dolazi praktički samo jedna ličnost: njemački car i hrvatski kralj Sigismund.[16] Vidjeli smo da je obitelj Vitturi bila odana tom vladaru. Nije isključeno da je Jakobelo bio neko vrijeme u carevoj pratnji kao sokolar.

[14] J. Lucius, *Op. cit.*, 420 i 444 i Ljubić, *Listine* VIII, str. 58.
[15] Drž. arhiv u Zadru, Splitski spisi, Acta Manfredis, sv. 23, fol. 377.
[16] J. Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigmund's*, Hamburg, 1838–1845, 4. sv.

Postavlja se pitanje pobližeg datiranja Vitturijeva traktata. Da li je prvi traktat o lovnim pticama nastao prije ili poslije opsade Trogira? Podatak o autorovu »dugom iskustvu« govorio bi više u prilog potonjoj redakciji teksta. Jakobelo izrijekom daje svojem naredbodavcu carski naslov; možda treba stoga pripisati stanovito značenje činjenici da je Sigismund okrunjen za cara tek 1433. Iz formulacije Jakobelova teksta nedvoumno izlazi da je djelo nastalo još za careva života, tj. prije 1437. Prema tome bi se moglo zaključiti da je Jakobelo napisao svoje rasprave o sokolarstvu negdje između 1433. i 1437. Ljekaruša o bolestima konja nastala je valjda poslije.

O srednjovjekovnom i renesansnom sokolarstvu

Lov s pomoću pripitomljenih ptica grabljivica jedna je od najstarijih ljudskih zabava. Podatke o sokolarstvu nalazimo već u drevnim civilizacijama Egipta i Mezopotamije. Ova vrst lova bila je osobito popularna u indijskom, kineskom, perzijskom i arapskom kulturnom krugu. Najstariji sačuvani traktati o sokolarstvu napisani su na arapskom i perzijskom jeziku. Iako je i u Evropi lov s pomoću sokolova, jastrebova i kobaca bio poznat od davnih vremena, do punog cvata tog umijeća dolazi tek poslije križarskih ratova, nesumnjivo pod utjecajem Istoka.[17]

Najstariji latinski traktat o sokolarstvu sastavio je znameniti skolastički filozof Adelhard iz Batha (početak XII st.), vjerojatno nakon svojeg povratka iz Sicilije i Bagdada. O pticama koje služe za lov pisao je i njemački filozof Albert Veliki.

Najvažnije srednjovjekovno djelo o sokolarstvu nastalo je upravo na granici između arapskog i latinskog kulturnog kruga. Karakteristično je da je autor tog djela, poznatog pod naslovom *De arte venandi cum avibus* (O umijeću lova s pomoću ptica), bio najistaknutiji vladar svojeg vremena: kralj Sicilije i Jeruzalema i njemačko-rimski car Fridrik II (1194–1250). Doista je sokolarstvo bila tipična zabava kraljeva, prinčeva i velikaša. U feudalno je

[17] O povijesti lova s pticama grabljivicama vidi A. Boyer i M. Planiol, *Traité de fauconnerie et autourserie*, Paris, 1948. – Vrijedne podatke donosi G. Sarton, u svojem velikom priručniku *(Introduction to the History of Science*, Washington, 1927–1948). – Za najstarije arapske traktate o sokolarstvu, cf. D. Möller, *Studien zu mittelalterlichen arabischen Falknereiliteratur*, Berlin, 1965.

doba to bio veoma otmjen i plemenit sport. Razumljivo je stoga da je i za našeg Jakobela Vitturija kao plemića bilo dično pisati o toj temi.

Treba naglasiti da se srednjovjekovni i renesansni traktati o sokolarstvu ne ograničuju samo na prikaz pripitomljavanja ptica i tehniku lova nego se dotiču i problema znanstvene zoologije (morfologija, klasifikacija ptica grabljivica, etologija, principi avijarne fiziologije) i veterinarske medicine (prepoznavanje i liječenje ptičjih bolesti). Traktat Fridrika II nesumnjivo je jedno od najvažnijih i najreprezentativnijih djela u povijesti srednjovjekovne zoologije.[18]

Nema ni najmanje indicije koja bi govorila u prilog tome da je Vitturi poznavao Fridrikov traktat. Koncepcija obiju djela je bitno različita. U XV stoljeću je omašni Fridrikov traktat (pariski manuskript ima 589 stranica) bio poznat samo rijetkim pojedincima koji su imali priliku da vide jedan od desetak rukopisnih prijepisa.

Vitturijev glavni literarni uzor i izvor bila su dva druga, znatno manje vrijedna srednjovjekovna djela o sokolarstvu, naime enciklopedija firentinskog književnika i političara Brunetta Latinija i apokrifna knjiga kralja Dankusa. Prvo navedeno djelo nastalo je u Parizu oko 1266. Brunetto Latini (umro 1295) boravio je u francuskom glavnom gradu kao politički izbjeglica. Iako vrstan talijanski gramatik (kasniji ga pisci zovu »učitelj Dantea«), Brunetti je napisao svoju enciklopediju na francuskom jeziku *(Li livres dou tresor)*, ali ju je ubrzo zatim Bono Giamboni preveo na talijanski *(Il Tesoro)*. U toku XV stoljeća Brunettijevo je djelo bilo veoma popularno. Sačuvali su se mnogobrojni rukopisni prijepisi, a 1474. objavljeno je prvo štampano izdanje.[19] Vitturijevo citiranje »Italinija« svjedoči da je poznavao jedan od talijanskih prijepisa navedene enciklopedije. U Brunettijevu se djelu nalazi poglavlje o sokolarstvu koje ima stanovite formalne sličnosti s Vitturijevim traktatom, ali se odmah vidi da je Brunetti vještiji pisac i neiskusniji sokolar.

Zanimljivu povijest ima »Knjiga kralja Dankusa«. Sačuvala se, naime, rasprava o sokolarstvu iz XIII stoljeća, u kojoj se u uvodu veli da ju je napisao armenski kralj Dancus. Njegov je meštar

[18] C. A. Wood & F. M. Fyfe, *The art of falconry being the De arte venandi cum avibus of Frederik II of Hohenstaufen*, Boston, 1955.

[19] Brunetto Latini, *Il tesoro*, Treviso, 1474. Potonja izdanja: Venecija, 1528. i 1533.

sokolar bio neki Martin, koji da je prije toga bio sokolar kralja Rogera od Ugarske. To je sve izmišljotina, ali ostaje činjenica da je traktat iz XIII stoljeća i da je doista vrlo dobro sastavljen. Original je bio na latinskom jeziku, ali se on izgubio. Francuski prijevod iz 1284. sačuvao se u Nacionalnoj biblioteci u Parizu.[20] Već u XIV stoljeću djelo je prevedeno na talijanski jezik,[21] pa se tom verzijom služio i Jakobelo Vitturi.

Od djela kojima se Vitturi mogao koristiti posebno treba spomenuti agrikulturni priručnik bolonjskog učenjaka Petra de Crescentija, sastavljen 1307. na latinskom jeziku i dobro poznat u XIV i XV stoljeću po francuskom i talijanskom prijevodu. U djelu se nalazi posebno poglavlje o sokolarstvu.[22]

U XVI stoljeću, u vrijeme kad su nastali prijepisi Vitturijevih traktata, postojao je već niz štampanih rasprava o sokolarstvu, kako na latinskom i talijanskom, tako i na francuskom, engleskom i španjolskom jeziku. Od talijanskih djela vrijedi da se spomene traktat pripisan legendarnom Agogu Magu, vješta kompilacija plemića iz Vicenze Franceska Sforzina da Carcano i knjige Federika Giorgija i Dominika Boccamazze.[23]

U XV i XVI stoljeću lov pticama grabljivicama imao je upravo simbolično značenje: bila je to razbibriga moćnika. Spomenimo kao primjer francuskog kralja Franju I. On je posjedovao 300 lovnih ptica, a u njegovoj se službi stalno nalazilo 50 plemića sokolara (na čelu s glavnim sokolarom Renéom de Cosséom) i 50 sokolara pomoćnika. Veliki ljubitelji sokolova bili su milanski vojvode Sforza. Općenito su mnogi vladari i velikaši bili strastveni lovci.[24]

[20] H. M. Dairvault, *Le livre du Roi Dancus. Texte français inédit du XIIIe siècle. Suivi d'un traité de fauconnerie, également inédit, d'après Albert le Grand*, Paris, 1883. – Originalni rukopis francuskog prijevoda čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Parizu pod signaturom *Ms. franç.* 12581. Zanimljivo je da taj kodeks sadržava istovremeno i djelo Brunetta Latinija.

[21] F. Zambrini, *Libro delle nature degli ucelli, fatto per lo Re Danchi. Testo antico toscano*. Bologna, 1874.

[22] Pietro de Crescenti, *Il libro della agricoltura*, Firenze, 1478. Mnogobrojna kasnija izdanja.

[23] Iscrpan popis štampanih djela o sokolarstvu donosi J. E. Harting, *Bibliotheca accipitaria; Catalogue of books relating to falconry*, London, 1891. – U pogledu djela na talijanskom jeziku korisno je konzultirati M. Lastri, *Biblioteca Georgica, ossia Catalogo ragionato degli scrittori di agricoltura, veterinaria, ecc., spettanti all'Italia*, Firenze, 1787.

[24] O tome vidi napose P. Delaunay, »Le XVIe siècle et l'exploitation du monde zoologique«, *Arch. Int. Hist. sci.*, t. 11, 1958, str. 1–14.

Slično je bilo i u našim krajevima. God. 1427, tj. upravo u Vitturijevo vrijeme, umro je u Srbiji despot Stevan Lazarević loveći s pomoću sokolova.[25]

Hrvatski su kraljevi imali svoje sokolare. Tako se, na primjer, u spisima iz vremena narodnih vladara spominje neki »Apricius socolar« (1070).[26] Dubrovčani su u srednjem vijeku trgovali sokolovima, jastrebovima i kopcima. Već 1277. predviđene su izvozne carine za lovne ptice. U XIV stoljeću bila je u Dubrovniku prodajna cijena jedne takove ptice od 1 do 2 i pol zlatnika.[27]

Jan iz Lobkovica piše u svojoj kronici (1493) da Mameluci u Egiptu veoma cijene lovne sokolove i da ih dovoze morem iz »Slavonije i Dalmacije«.[28] U jednom pismu Lukrecije Borgije također je riječ o nabavci ptica grabljivica iz »Slavonije«, tj. sjeverne Hrvatske.

Cijena takvih ptica bila je visoka, jer se one nisu htjele razmnažati u ropstvu, pa ih je trebalo vaditi iz gnijezda i hvatati po vrletima. Stoga su postojali i ekonomski razlozi za razvitak avijarne medicine. Većina starijih rasprava o sokolarstvu (pa tako i traktati našeg Trogiranina) ne bave se problemima tehnike lova nego prvenstveno veterinarskim aspektima.

Napomenimo još da se u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku nalazi jedan dosad neproučeni i neobjavljeni rukopis o lovačkim jastrebovima. Napisao ga je u XVIII stoljeću dubrovački svećenik Ivan Antun Regitano.[29]

Nekoliko riječi o hipijatrijskim ljekarušama

Hipijatrija čini jezgru stare veterinarske literature. Njena je povijest toliko kompleksna da bi bilo neumjesno htjeti ovom prilikom ocrtati makar samo glavne etape u poznavanju i liječenju bolesti konja. Mi bismo željeli navesti ovdje samo nekoliko podataka o starim konjskim ljekarušama, tj. o nesistematskim zbirkama recepata za njegu i liječenje konja. Vitturijev traktat ima sve

[25] K. Jireček i J. Radonić, *Istorija Srba,* 2. izd. Beograd, 1952, sv. II, str. 289.

[26] Vidi o tome *Diplomatički zbornik kr. Hrvatske, Dalmacije i Slavonije,* sv. 1. Zagreb, 1967, str. 117 i 121.

[27] Jireček-Radonić, *Cit. dj.*, str. 195. i 289.

[28] Jan Lobkovic, *Putovány k sv. hrobu,* Prag, 1902, str. 54.

[29] Vidi M. D. Grmek, »Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa u Hrvatskoj i Slavoniji«, *Rasprave i građa za povijest nauka,* sv. I, Zagreb, 1963, str. 167.

Sokolar u Hrvatskoj iz Vitturijeva vremena. Minijatura kojom je ukrašen mjesec svibanj u kalendaru glagoljskog misala Hrvoja Vukčića (poč. XV st.)

karakteristike takve ljekaruše. Radi se, naime, o djelu s praktičnom orijentacijom, bez znanstvenih pretenzija i bez logične razrade i sistematskog rasporeda gradiva.

Takve su ljekaruše nekoć bile veoma proširene u zapadnoj Evropi. One se javljaju u XIII stoljeću, dosižu apogej potkraj srednjeg vijeka i u renesansi, pa polako nestaju nakon XVIII stoljeća.[30]

Na dvoru cara Fridrika II u Napulju i Palermu nastala su u XIII stoljeću tri uzorna djela veterinarske hipijatrijske književnosti. Učeni magistar Maurus napisao je znanstvenu raspravu na latinskom jeziku o liječenju konja, osvrćući se na anatomo-fiziologiju, prognostiku i simptomatologiju na sličan način kao tadašnji medicinski autori salernske škole. Carev vrhovni konjušar Jordanus Ruffus, podrijetlom iz Kalabrije, napisao je na latinskom jeziku slično, veoma učeno djelo o istoj temi. Za nas je najzanimljiviji treći autor s Fridrikova dvora: njemački konjušar i kovač Albrant. On je napisao na njemačkom jeziku upute o liječenju konja, koje se ističu praktičnom orijentacijom i jednostavnošću stila i sadržaja. Albrant ne raspravlja o uzrocima bolesti, ni o nozologiji, nego samo nabraja simptome i odmah prelazi na praktične terapijske upute.[31] Time su udareni temelji jedne veterinarske literarne vrste, koja će biti osobito popularna kod Nijemaca i u slavenskih naroda. Spomenimo uzgred da se najstariji rukopis Albrantova djela čuva u Pragu. Jedna osobito vrijedna prerada Albrantove ljekaruše (iz o. 1360) nalazi se u našoj zemlji, i to u Biskupskoj knjižnici u Mariboru.[32]

Teško je reći da li je Vitturi poznavao Albrantovo djelo ili barem sličnu raspravu koja se pripisuje Albertu Velikom. Meni se čini da je glavno vrelo Vitturijeva znanja o konjarstvu bila, uz usmenu predaju, *Marescalcia* rimskog veterinara Laurencija Rusiusa. Prvotni tekst tog djela je latinski, no već u XIV stoljeću pri-

[30] W. Perino, *Die Pferdearzneibücher des ausgehendes Mittelalters und der beginnenden Neuzeit*, München, 1957. – Vidi i L. Moulé *Histoire de la médecine vétérinaire*, Paris, 1891–1911, 3 sv; P. Morand, *Anthologie de la littérature équestre*, Paris, 1966.

[31] R. Schmutzer, »Die Schrift des Meisters Albrecht über Pferdekrankheiten«, *Quellen und Stud. Gesch. Naturw.*, 4, 1933, str. 11–36; G. Eis, *Meister Albrants Rossarzneibuch*, Konstanz, 1960.

[32] M. D. Grmek, »Rukovet . . . «, str. 265–266.

redio je Pietro del Prato talijanski prijevod koji je gotovo sigurno bio poznat i našem Trogiraninu.[33]

U XV stoljeću napisano je valjda oko stotinu, ako ne i više, hipijatrijskih ljekaruša sličnih Vitturijevoj. Ta su djela u pravilu anonimna.

Napomenimo da znatno kasnije, tj. potkraj XVII i u XVIII stoljeću, nastaju u našoj zemlji veoma slične zbirke veterinarskih uputa na hrvatskom jeziku. Kao primjer može se navesti Krčelićeva ljekaruša.[34]

O stilskim i sadržajnim osobitostima Vitturijevih traktata

Pri transkripciji talijanskog teksta strogo smo se držali rukopisa poštujući piščeve arhaizme, provincijalizme i ortografske nedosljednosti, pa smo doslovno prepisali i neke očite pogreške prepisivača.[35] Izmijenili smo jedino interpunkciju.

Jakobelo Vitturi piše osebujnim talijanskim jezikom koji bi vrijedilo posebno proučiti s historijsko-dijalektološkog gledišta. Budući da su njegova djela sačuvana samo u rukopisima, smatrali smo da je neophodno potrebno objaviti kritičku ediciju izvornog teksta, a ne samo hrvatski prijevod. Modernog čitaoca više će zanimati prijevod. Prevođenje takvog teksta vrlo je delikatan zadatak. Profesor Stipišić ga je obavio s mnogo umješnosti i truda.

Jakobelov je stil jednostavan, bez retoričkih ukrasa, bez težnje za elegancijom izraza i bez straha od ponavljanja istih riječi ili fraza. Autor nije humanist koji miluje svaku riječ i brusi svaku rečenicu; njegova je želja samo da na što jasniji i jednostavniji način zabilježi svoje dugogodišnje iskustvo s bolesnim pticama i konjima. U XV i XVI stoljeću pogled se čovjeka nije uperio samo prema klasičnoj literarnoj baštini nego, što je još važnije, prema prirodi. Jakobelo je izvrstan primjer prirodoslovca-praktičara. Guščje mu je pero u ruci teže nego cijeli soko na ruci. S obzirom na literarnu modu svojeg vremena, naš Trogiranin piše na neuobičajen način, tj. bez stilskih prenemaganja i pjesnička zanosa, ali

[33] L. Rusius, *La Marescalcia. Volgarizzamento del secolo* XIV, messo per la prima volta in luce da Pietro del Prato, aggiuntovi il testo latino per cura di L. Barbieri. Bologna, 1867–1870, 2. sv.

[34] Vidi M. D. Grmek i L. Brozović, »Veterinarska ljekaruša Baltazara Adama Krčelića«, *Veterinarski arhiv*, knj. 23, 1958, str. 311–320.

[35] Bilješke ispod crte u ediciji talijanskog teksta i napose hrvatski prijevod ispravljaju navedene pogreške.

zato s dubokim i neposrednim poznavanjem tematike. Kroz retke se jasno može čitati njegova ljubav prema životinjama. Osjećamo kako im on prilazi s nježnošću; saznajemo da je zbog njih probdio mnoge noći.

Prvi traktat o lovnim pticama se sadržajno i stilski po svojoj vrijednosti odvaja od ostalih Vitturijevih sastavaka. U njemu se razabira stanovito jedinstvo kompozicije, nalaze pojedina fina opažanja i vješte formulacije. Autor se ne zadržava na zoološkim razmatranjima o vrstama ptica grabljivica, njihovu životu i običajima; on posvećuje vrlo malo pažnje tehnici lova, pa nakon kratkog uvoda o znacima po kojima se može prepoznati zdrava i dobra ptica prelazi na metodu dresure i na glavninu djela koja je izrazito veterinarska. Glavni sadržaj Vitturijeva djela čine upute o liječenju bolesnih ptica i o profilaksi ptičjih afekcija. Autora zanima dijagnoza (on redovno veli po čemu se bolest prepoznaje), terapija (jednostavne ali vrlo precizne upute o vrsti i pripremi lijeka, odnosno terapijskog postupka) i prognoza. U terapiji nema skolastičke polipragmazije. Lijekovi su uglavnom »domaći«, tj. takvi da se mogu pribaviti bez teškoća. Ako uzmemo u obzir da je traktat nastao u XV stoljeću, moramo s mnogo poštovanja prema autoru konstatirati da su sve upute strogo racionalne (što dakako ne znači da su sve efikasne) i bez ikakva evociranja magije (osim nešto magičnih relikata u glavi 25).

Jakobelo se katkad, iznimno, upušta i u patogenetska razmatranja. Njegove su patološke koncepcije humoralne. On je galenist, ali na prilično mutan način. Kako sadržaj, tako i cijela frazeologija Vitturijevih traktata upozorava na to da autor nije bio školovani liječnik. Upravo su zato njegova djela današnjem čitaocu razmjerno lako pristupačna, razumljiva.

Drugi traktat o lovnim pticama nastao je stanovito vrijeme nakon prvoga; to je kao neka dopuna prvoga. Pojedina se poglavlja (pa čak i recepti) ponavljaju; nema logične raspodjele sadržaja. Čini se kao da je autor skupio ono što se s vremenom pokazalo da je zaboravio spomenuti u prvom traktatu. Stil je jezgrovitiji, nemarniji. Djelo sliči ljekaruši.

Treći traktat raspravlja o sokolima u užem smislu riječi. To je najslabije Jakobelovo djelo, barem u formalnom pogledu. Očevidno je da Jakobelo nije pomišljao na pisanje tog trećeg traktata u času dok je sastavljao prvi traktat. Naime, u uvodu prvog traktata

riječ je o samo dvije knjige o pticama grabljivicama. Glave 17–19. razlikuju se od ostalog teksta i može biti da su kasnija interpolacija jednog od vlasnika bolonjskog kodeksa.

Traktat o bolestima konja ima, kako smo već rekli, sve oznake pučke ljekaruše. No nemojmo zaboraviti da je to djelo XV stoljeća i da je ono ravno, a mjestimično i superiorno, našim veterinarskim ljekarušama iz XVIII stoljeća! Treba pohvaliti autorovu relativnu umjerenost pri puštanju krvi i kauterizaciji, no, s druge strane, treba konstatirati primjenu tipično magičnih postupaka (na pr. glave 54, 66. i 73). Tekst koji se odnosi na kauterizaciju upućuje na to da je autograf bio ilustriran.

Kada danas čitamo Vitturijeva djela, u izvornom obliku ili u glatkijem hrvatskom prijevodu, imajmo na umu da ona potječu još iz vremena prije otkrića Amerike, iz godina kad su spaljeni Jan Hus i Ivanka Orleanka, kad su u medicinskoj praksi vladale astrologija, alkemija i skolastička spekulacija. Imajmo također na umu da još punih tri stotine godina ništa što bi po kvaliteti bilo izdaleka ravno Vitturijevim sastavcima nije stvoreno u hrvatskoj veterinarskoj nauci.

KNJIGA O NARAVI I LJEPOTI JASTREBOVA I KOBACA TE O NJIHOVIM BOLESTIMA I LIJEČENJU[1]

UVOD

Budući da se mnoga gospoda i plemići zabavljaju tako da se bave lovom služeći se grabežljivim pticama, ponajviše jastrebovima i kopcima, a često im se događa da im te ptice zbog lošeg postupka obole, pa čak nerijetko i uginu zato što ih nisu dobro njegovali ili što nisu liječili njihove bolesti, stoga ja, Jakobelo Vitturi Trogiranin, imajući dugo iskustvo, odlučih napisati[2] ono što o tome znam iz vlastitog iskustva, da bi potonja pokoljenja koja vole tu zabavu mogla imati neke upute za svoju razonodu.

Ponajprije ću reći nešto o naravi ovih ptica. Drugo, govorit ću o njihovoj ljepoti. Treće, o njihovoj njezi i o tome kako da s njima postupamo. Četvrto, o načinu kako da ih pripitomimo i kako da ih pripremimo za lov. Peto, o njihovih bolestima i o znakovima po kojima ćemo ih prepoznati kao i o liječenju pojedinih njihovih bolesti. Sve što ću reći, neće se toliko oslanjati na naučavanje drugih, koliko na vlastito dugo iskustvo. Ovo svoje djelo razdijelit ću u dvije knjige. Prva će pisati o jastrebovima i kopcima, tj. o tome kako da ih njegujemo, da upoznamo njihovu narav i ljepotu, zatim o načinu kako da ih pripitomimo i upotrebljavamo za lov, o njihovim bolestima i o znakovima po

[1] Tekst ovog traktata preveden je prema mletačkom kodeksu Marc. It. 5051. U bilješkama su navedene važnije varijante prema bolonjskom rukopisu (Cod. Bonon. It. 1349). U bolonjskom kodeksu nalazi se ovaj naslov: *Traktat nekog magistra Jakobela Trogiranina o naravi i uzgoju grabežljivih ptica.*
[2] *nastojat ću o tome raspraviti što je kraće moguće*

kojima ćemo te bolesti prepoznati te o nekim lijekovima. U drugoj ćemo knjizi raspravljati o mnogim lijekovima prikladnim za liječenje različitih bolesti rečenih ptica, iako bismo svima koji hoće da te ptice sačuvaju zdravima i da ih znaju liječiti savjetovali u prvom redu da ih dobro čuvaju i pažljivo njeguju.[3]

Glava 1. *O naravi jastrebova i kobaca*

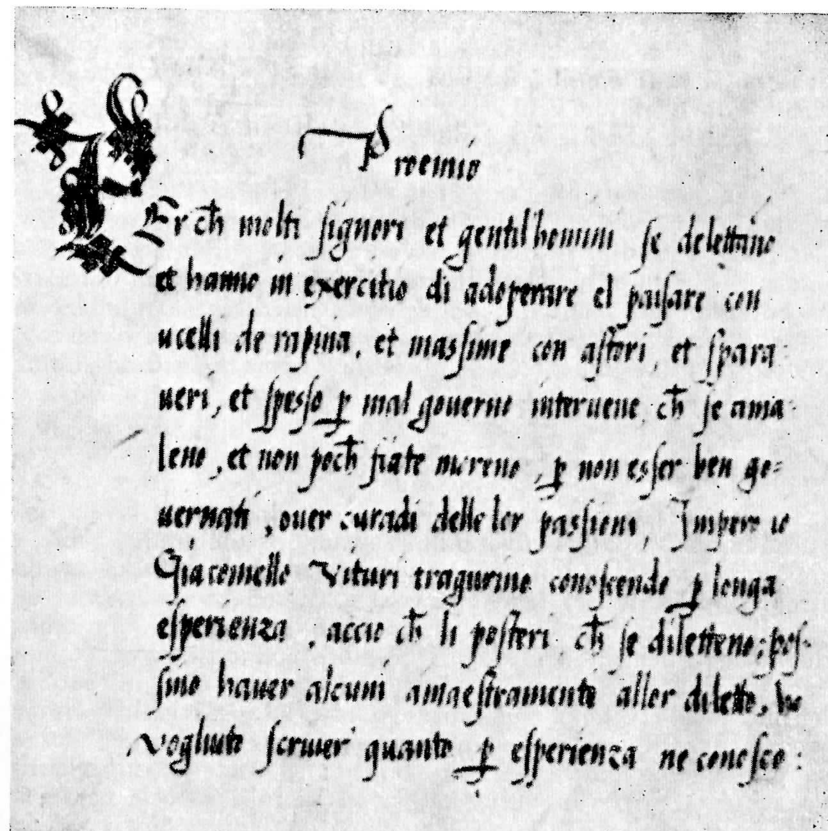
Jastrebovi i kopci po svojoj naravi žele živjeti od plijena. Stoga se ne smije dopustiti da se udare o prečku ili da dobiju bilo koji bezrazložni udarac. Ne smijemo ih hraniti više nego što je potrebno, niti to smijemo činiti u neredovto vrijeme ili lošom hranom. Najprikladnije je da ih hranimo onda kada su već dobro probavili svoj obrok. Veoma im škodi ako se odveć udebljaju, osobito od mjeseca rujna do kraja mjeseca studenoga. Često im se događa da nemaju čišćenje zbog perja, pamuka[4] ili zečje dlake, a ako često ne lete, upadaju u razne bolesti, kao što je ovapnjenje stolice, jer ne mogu dobro defecirati, ili obole od astme, ili od upale glave ili očiju zbog velike reume ili replecije. Stoga onome tko hoće da su mu zdravi, preporučujemo da ih pušta da često lete, i to gotovo svakoga dana. Onda kada ih se ne može pustiti da lete, tada ih se ne smije često hraniti mesom, a naročito ne mesom škopca.[5] Svako je drugo meso dobro, a najbolje je ako se često hrane ptičjim mesom. Jastrebu treba davati kokošji batak ili meso pilića (najbolja su prsa), ili pak koje druge ptice. Međutim, nije osobito zdravo ono meso koje je pokriveno sitnim perjem.[6] Ja nalazim razliku u uzgoju jastreba i kopca u tome što kobac voli meko meso i voli uzimati male komadiće i s malo napora, dok jastreb više voli žilavo meso, koje može razdirati i onda uzimati u malim komadićima.

[3] *Znakovi po kojima ćeš ih poznati, a isto tako i lijekovi, iskušani su ne samo po meni nego i po mnogim mojim prijateljima kojima sam pokazao upute. Međutim, svakome tko se bavi ovom zabavom savjetujem da svim silama nastoji da ih održi zdravima, a ne da ih liječi kada su već oboljeli, jer se najčešće događa da obole zato što ih nisu dobro čuvali i njegovali.*

[4] *sitnog perja ili čistog pamuka*

[5] *Nemoj ih hraniti često mesom škopca, jer je žilavije od goveđeg i ptičjeg.*

[6] *Međutim, nikakvo meso nije za pticu zdravije od onog koje se nalazi ispod sitnog perja.*

Proemio
PErchè molti signori et gentilhomini se delettino
et hanno in exercitio di adoperare el pausare con
ucelli de rapina, et massime con astori, et spara-
veri, et spesso ꝑ mal governo interviene chè se ama-
lano, et non pochi fiate moreno, ꝑ non esser ben go-
vernati, over curadi delle lor passioni, Imperò io
Giacomello Vituri traguriense conoscendo ꝑ longa
esperienza, acciò chè li posteri chè se dilettano; pos-
sino haver alcuni amaestramenti aller dilette, ho
vogliuto scriver quanto ꝑ esperienza ne conosco:

Uvodni dio Vitturijeva traktata (Cod. Marc. 5051, f. 31r).

Glava 2. *Kako da upoznamo ljepotu jastrebova*[7]

Ljepota i kvaliteta jastrebova sastoji se u njegovoj veličini, iako Italini[8] veli: jastreb neka je malen, a divlja patka velika. Ipak neka se njegova veličina radije ogleda u duljini nego u širini, a rep neka mu je dug, jer su spretniji u letu od onih koji imaju kratak rep i širok trup. Njegovo je perje ljepše crno nego crve-

[7] *O ljepoti jastrebova*

[8] To je očito firentinski pisac Bruneto Latini.

no; bolje je tvrdo od mekog. Neka mu je perje na krilima i repu široko, a ono sa strane repa neka mu je svinuto, jer je takvo perje znak bolje kvalitete nego ono ravno. Glava treba da mu je duga, slična orlovoj, kljun velik, nozdrve otvorene, vrat dugačak, širok iznad ramena i radije neka mu je savit nego ravan. Neka su mu čaporci veliki i otvoreni, a prsti i kandže veliki. Noge neka su mu kratke, a potkoljenice velike. Kad sjedi radije neka bude stisnut, nego širok; što zbijenije drži rep, to je bolji znak ljepote, kvalitete i zdravlja. Jastrebovi uhvaćeni izvan gnijezda i već nešto ojačani bolji su od onih uzetih iz gnijezda, makar da su oni uzeti iz gnjezda jače naravi i boljeg vida. Međutim, oni uhvaćeni izvan gnijezda i ponešto ojačani hitriji su i strastvenije idu u lov, ponosniji su on onih uzetih iz gnijezda i nema jednog od stotine koji ne bi zadavao brige.

Glava 3. *Kako da upoznamo ljepotu i kvalitetu kopca*

Ljepota se kopca sastoji u tome da je velik, male glave i dugačka vrata, širokih i otvorenih ramena, širokih prsiju, a noge, tj. čaporci, neka su mu veliki i vrlo otvoreni. Prsti neka su mu široki i veliki, a isto tako i stegna. Radije neka je kratkih, ne visokih nogu, iako se običava reći »kobac dugih nogu«, jer kobac dugih nogu nema tolike snage i ne može podnositi većeg napora kao kobac kratkih nogu. Što se tiče perja, ono crno mi se čini boljim, iako crveno i ono drozdovo nije loše, ali ipak bolje je crno, a naročito ono s jakom petljom. Oni iz Slavonije i Bosne su vrijedni bez obzira na boju, bilo da su uzeti iz gnijezda ili da su uhvaćeni izvan gnijezda, jer su vjerniji i bolje naravi i podnose svaki napor.[9] Često se dogodi da oni jednogodišnji nerado idu u lov i često omlitave, makar da smo se njima dugo služili i išli u lov.[10] Ipak dadu se pripitomiti i upravo su savršeni. Inače teško ih je održati zdravima i spriječiti da ne omlitave. Iako se ljepota kopca sastoji u tome da ima malu glavu, što se tiče kvalitete, ja bih izabrao onoga s osrednjom glavom, nešto poširokom odozdo, velikih očiju i kljuna širokog, ravnog, a ne savitog. Njegov način sjedenja neka je širok, sasvim protivno od jastreba. Što mu

[9] *Iako je svako perje onih iz Slavonije i Bosne dobro i vrijedno ipak moraju prije svega biti uzeti iz gnijezda ili barem jednogodišnji, jer su takvi vjerniji i bolje naravi i otporniji u svakoj bolesti.*

[10] *i tako napuštaju svog gospodara, iako su dugo bili u njegovoj ruci.*

je perje odozdo gušće i čvršće, to je znak bolje kvalitete i ljepote. Kratak rep i dugačko glavno perje na prednjem dijelu krila znače da je takva ptica vrlo sposobna za let.[11]

Glava 4. *Kako da ih njegujemo i hranimo*[12]

Iako sam se prije[13] dotakao pitanja njege ptica, ipak bih sada htio potpunije govoriti o njezi jastrebova i kobaca koji zahtijevaju mnogo pažnje pri uzgoju. Prije svega ne smijemo dopustiti da sjede na širokoj prečki,[14] jer bi se mogli povrijediti bacajući se dolje i vraćajući se gore, pa bi mogli udariti krilom o letvicu. Moramo paziti da se ne zakače za prečku, pa je zbog toga dobro da je obložimo krpom od jute. Ne smijemo je postaviti uza zid, a naročito ne uz novi zid, jer miris vapna nije dobar. Stoga bi bilo dobro da je postavimo uza zid od dasaka.[15] Pored toga moramo ih hraniti u određeno vrijeme, tj. ujutro u jedan sat ili pak u dva dnevna sata, ako ne kanimo da s njima tog dana idemo u lov, i to zato da bi razmak između obroka bio što veći. Ako su[16] dani kratki, onda moramo voditi računa o razmaku od prethodnog do onog obroka koji im se daje navečer. Treba im dati jesti više ili manje prema trajanju dana. Nekada im se daje jelo samo jedanput na dan, ali ne rano; međutim, obrok mora tada biti potpun. Ako se pak dogodi da su zbog lova ili nekog drugog razloga jeli poslije nego je to bilo uobičajeno, onda im moramo dati manje obilan obrok, dok im navečer moramo dati potpun obrok, ali ipak ne odviše, e da bi bili zdraviji i žustriji. Stoga sam već rekao da ih moramo hraniti dobrom hranom, a kada je ne možemo nabaviti,[17] onda im možemo davati jaja priređena[18] s mlijekom ili vodom, ali bolje je s mlijekom. Ona su vrlo hranjiva i probavljiva. Prirede se na ovaj način: uzmi nov[19] lončić i metni u nj mlijeko[20]

[11] *je znak vrednijih.*

[12] *O njezi i ishrani rečenih ptica.*

[13] *gore u prvoj glavi*

[14] *i ponajprije moramo ih postaviti na široku prečku*

[15] *pokraj drvene pregrade ili daleko od zida.*

[16] *Ako je to zimi kada su*

[17] *ako su zasićeni dobrim jelom*

[18] *svježa jaja, ali ona su hranjivija i lakše probavljiva ako ih skuhamo*

[19] *čist*

[20] *kipuću vodu*

s jajem tučenim sa šećerom, pa kada se to stisne, digni s vatre i iscijedi vodu van.[21] Kada se to jelo smlačilo, daj ga ptici da jede.[22] No, iznad svega moramo paziti da joj nikada ne dajemo jesti prije nego je dobro probavila već uzeti obrok. Dapače, moramo joj dati jesti tek dva sata nakon što je probavila. To naročito vrijedi, ako smo joj dali potpun obrok. Ako još nije probavila, vidjet ćeš to u volji. Da joj jelo više nije u volji, poznat ćeš prstom. Ako još nije probavila, znaj da će kasnije mnogo defecirati. Ako je zima i ako ne nosiš pticu u ruci, daj joj barem jednom na tjedan maslaca s mesom ili pak ružinog ulja s malo čista meda, što ćeš pomiješati s mesom koje joj namjeravaš dati da jede.[23]

Glava 5. *Kako da ih pripitomimo i da ih pripremimo za lov na ptice*[24]

Rečene se ptice pripitomljuju tako da ih često nosimo na ruci, a naročito podvečer i ujutro,[25] milujući ih i dodirujući ih rukom nježno ispod prsiju i iznad nogu, po prstima i iznad repa. Ne smijemo im nikada ništa na žao učiniti, a naročito kada ih pripremamo za lov.[26] Ako pak ptica neće da ti se vrati na ruku i pri tome udara krilima, uzmi je nježno drugom rukom i nemoj je bijesno okretati oko ruke, kako to neki čine. Tu nije potrebna surovost, već ljubav. Kada je pak nosiš među ljude i tamo gdje je bučno, pogladi je i postupaj s njom milo, a ne nasilno, da se ne bi razjarila, naročito u početku dok je divlja. Hrani je polako, jer jedući mnogo ona se pripitomljuje. Kad je već pripitomljena, nastoj da ti sama skoči na ruku i, koliko god bila daleko,[27] vidjet ćeš da će ti rado doći više puta, a ne samo jednom. Kada hoćeš da je hraniš i kada si se s njom sprijateljio i pripitomio je, zovi je iz daljine, ali je ipak uvijek osiguraj uzicom. Sve to samo na

[21] *a kada jelo bude na tanjuru, uzmi ga van i iscijedi ga prstima*
[22] *i ako namjesto vode uzmeš svježeg mlijeka, bit će bolje.*
[23] *Ako vidiš da ti je ptica unutra puna, a to ćeš prepoznati kad je hraniš, uzmi malo finog maslaca barem jedanput na tjedan, ili ružina ulja pomiješana s malo čistog meda, pa joj time namaži jelo kada hoćeš da je hraniš, i bit će zdrava.*
[24] *Kako ćeš pripitomiti i osposobiti za lov kopce.*
[25] *tako da ih nosimo neprestano na ruci, ujutro i naveče, dižući ih ujutro prije dana, a tako isto neka te večer zatekne s pticom na ruci*
[26] *i nemoj mu činiti nikakve neugodnosti ako ti nije dobro lovio.*
[27] *i tako je od dana do dana vezuj sve dalje, ostavljajući joj što dulju uzicu*

takvu mjestu gdje se neće ničega bojati. Treba paziti da već u početku ne zadobije koju manu ili da se nečega boji, a naročito da se ne bi bojala loviti ptice, što bi se inače lako moglo dogoditi. Isto tako treba paziti da ne bi pobjegla pošto je lovila, tako da se više ne da uhvati. Ovo se često događa ujutro, kad se još nije dobro privikla. Naime, ujutro nije tako dobro raspoložena kao navečer. Pošto je već lovila ptice, moći ćeš je pustiti ujutro i navečer, jer se već sasvim pripitomila i privikla da ti dolazi na ruku. Nađi kakvu ševu, grlicu ili čvorka,[28] ili pak neku sličnu pticu koja ima nešto snage, ali ne toliko da bi joj mogla što neugodna učiniti ili koja bi je mogla razjariti. Pošto si je dobro nahranio, možeš joj dati staru grlicu, slomivši joj prije noge i nekoliko većih pera s krila. Nemoj joj baciti prije neku malu pticu, i to iz dva razloga: prije svega zato da se ne bi privikla odnijeti je daleko i pobjeći s njom, jer je male težine; zatim zato da se ne bi priviknula samo na male ptice. Učinivši ovo moći ćeš dati da hvata kakvu ševu ili prepelicu, ali pazi da je ne baciš odveć daleko e da joj ne bi to dosađivalo, pa bi se moglo dogoditi da je ne zgrabi odmah. Kada ti se čini da je spremna da hvata, tada je baci, ali je ne bacaj među male ptice, zato da bi se privikla na velike. Doduše, s onim jednogodišnjim nije potrebno postupati tako oprezno, jer one imaju dugo iskustvo loveći po svojoj volji. Ako imaš živu pticu, prije nego ideš u lov, a tvoja grabljivica ne može ništa uloviti, ti joj onda baci tu pticu da je lovi i pusti da je razdere, a zatim je pomnjivo uzmi, pogladi je mažući joj noge krvlju te ptice. Tako ćeš činiti kada prvi put ideš u lov na ptice.

Jednogodišnji jastrebovi kao i oni uhvaćeni izvan gnijezda bolji su od onih uzetih iz gnijezda i s manje se napora upuštaju u lov. Međutim, oni uzeti iz gnijezda boljeg su zdravlja i krepkiji. Da bismo pripitomili jastreba, potrebno je ono isto što je rečeno o kopcu, iako je jastreb po svojoj naravi pitomija ptica, ali isto tako brzo podivlja kao i kobac, makar je već jednom bio pripitomljen. Da ga pripremiš za lov, nema bolje ptice da mu je baciš od žive jarebice, i to s cijelim krilima i polomljenim ili pak vezanim nogama, tako da se služi samo krilima. To sve zato da bi postao spretniji u letu i da bi lovio na daljinu. To je mnogo bolje. Kada budeš htio da mu baciš tu pticu, nastoj da onaj koji mu je baca bude skriven i da ga jastreb ne vidi;[29] neka se sakrije da-

[28] *Nađi zatim koju živu pticu, tj. prepelicu, grlicu ili čvorka*
[29] *Kada je hoćeš baciti, nastoj da je jastreb vidi, a onaj koji je baca neka se sakrije tako da ga jastreb ne vidi;*

leko iza kakva grma. To je način na koji ćeš u njemu stvoriti požudu. Što češće budeš tako činio, bit će bolje. Samo treba da ptica koju mu baciš dobro leti i ne smije vidjeti da mu je ti bacaš. Ne bacaj mu je više puta s jednog te istog mjesta, već mu je bacaj uvijek s drugog mjesta. Doduše, jednogodišnjem jastrebu nije potrebna takva vježba. Učinivši tako, moći ćeš s njim ići u lov. Nakon prve ptice što je ulovi, pogladi ga malo i pusti ga da stoji malko na zemlji, a zatim mu daj da pojede tu prvoulovljenu pticu. Iz opreza moraš ponijeti sa sobom jednu živu jarebicu ili čak mrtvu, ali bolje je živu, koju ćeš mu baciti ako se nađeš u šumi, a ne nađeš ptica, da se ne bi razjario. Kada više nemaš namjere da loviš, ti ga onda nahrani, pa će zaista tako biti spreman za lov. Bit će dobro da jarebice budu mlade, tj. prije nego im otpadne sitno perje, ili, bolje reći, paperje,[30] jer je poslije jarebica spretnija za let i duže može izdržati u letu, pa jastreb ne mari da je slijedi, nego je napušta ne mogavši je stići i zato što mu je dosadila. Ako je jastreb iz dobrog gnijezda, on će vrlo rado poletjeti za svakom pticom. Eto, tako će se pripitomiti i priviknuti na lov.

Glava 6: *Kako da upoznamo bolesti*[31]

Iako sam općenito govorio o bolestima i liječenju takvih ptica, reći ću nešto o njihovim bolestima i posebno o znakovima i prikladnom liječenju. Dakle, ako opaziš da ti je ptica slabe volje, da se zbija i da često otvara i zatvara oči,[32] a da to nije od umora (jer bi to mogla činiti i zbog umora), i da joj je izmetina zelena, to je znak da se ne osjeća dobro i da ima vrućicu.[33] Kao lijek treba joj dati piliće, ili kornjače, ili pak jarećeg mesa i uz to meso malo bijelog šećera. Ako vidiš da joj to ne pomaže, možeš joj dati vode pošto je probavila, samo neka ta voda bude čista, dobra i ne odveć mrzla. Ako je zima, pusti da se voda malko zgrije na suncu, a zatim joj daj da pije, ali ne koliko hoće, već samo malo. Zatim je pusti na miru dva ili tri sata i onda joj daj da jede.

Meni se čini da je za jastreba bolje ako sve ovo učiniš bez vode, naročito zimi. Ako mu nakon prve vode ne bude bolje, ne daj mu

[30] *a zgodno je da se ovo čini u mjesecu srpnju, jer su jarebi i jarebice mali sve do polovice listopada i kada im otpada paperje,*
[31] *Kako ćeš prepoznati da je jastreb ili kobac bolestan.*
[32] *ima iskrivljene oči*
[33] *i da bi mogla imati vrućicu.*

je više, već ga hrani spomenutim mesom stavivši mu prvo u nozdrve ružine vode, i to dva sata prije obroka. Zatim namaži meso ružinim medom i svježim maslacem, a navečer mu poprskaj lice dobrim bijelim vinom, pa će se brzo osloboditi bolesti.

Glava 7. *Kako da upoznamo znakove iznemoglosti i kada ima vrućicu*

Kada ti neko donese pticu koja se od nedavna zbija i koja stoji sasvim mirno ne bojeći se ničega, a oči drži zatvorene, to je znak velike iznemoglosti koju je prouzročio onaj koji ju je nezgodno nosio, ili je tome uzrok odveć velika vrućina, ili udarac, sunce, ili odveć jak vjetar. Najbolji je lijek da je ostaviš na miru na tamnu mjestu. Kada se odmori i kad dobro probavi, daj joj vode, koja ljeti ne smije biti suviše hladna. Zimi, kada je hoćeš hraniti, daj joj svježeg mesa samo za polovicu obroka da dobro probavi, jer se događa da upravo zbog iznemoglosti dobro ne probavlja, pa zbog toga upada u razne bolesti, jer se jelo u njoj pokvari. Tome je uzrok što u volji ne probavlja na vrijeme. Ono malo što joj daješ jesti, namaži ružinim uljem i čistim sirovim medom. To učini dva ili tri puta i biti će oslobođena.

Glava 8. *Kako da prepoznamo reumatsku repleciju*[34]

Kada vidiš da ptica ima veliku glavu, oči nabreknute i napola zatvorene, to je znak velike reumatske replecije. Doista je reumatski sok sišao ptici do tog mjesta, također u usta[35] iznad nepca, ili okolo kljuna, ili pak ispod jezika, gdje se javlja poput zrnaca prosa, ili poput većih nakupina punih gnoja. Ovo se događa zato što nije probavila hranu u prikladno vrijeme.[36] Reuma će u tijelu učiniti jedno žarište, pa će poput dima ući najprije u glavu i oči, što treba malo pomalo čistiti ne žureći se, jer bi mogla ući u oči veća količina, pa bi ptica mogla oslijepiti. Stoga joj najprije perom očisti usta, a onda joj u ona oštećena mjesta uspi praška od aloja i svake joj večeri daj čišćenje, ne odveć jako, i to poslije obroka. Ujutro rano daj joj jednu pilulu hepatičkog aloja i agarika te bijelog šećera i šafrana namočenog u dobro bijelo vino.

[34] *O prepoznavanju replecije ili reume.*
[35] *i još će se stvoriti u ustima*
[36] *jer se nije očistila kako treba.*

Daj joj po jednu pilulu svaki treći dan, a onaj dan kada joj je dadneš, daj joj samo jedan obrok, i to oko podneva. Daj joj dobro jelo. Ako možeš, daj joj male miševe,[37] jer su vrlo dobri. Svakako je čuvaj od mesa uškopljena ovna, osim ako je od srca ili jetara. Eto, tako će ozdraviti. Ako joj pak oči ili glavu ne možeš posvema izliječiti, kao zadnji lijek preostaje ti kauterizacija kod perja iznad kljuna. S ispaljena će mjesta izaći žuta voda. Kauterizaciju ćeš učiniti ovako: uzmi malo brašnaste kaše, napravi kao neku rupicu tamo gdje ćeš žariti. Moraš pticu zagnjuriti u kašu i ostaviti tako dugo dok ne bude završeno žarenje. To joj neće zadati nikakve boli, a rana će zacijeliti. Takvim će se liječenjem glava osušiti, a oči će se razbistriti.

Glava 9. *Kako da prepoznamo kamenu bolest i ovapnjenje stolice*

Kada opaziš da ptica ne može dobro defecirati, vidjet ćeš po izmetinama da su ovapnjene. U prvom redu izmetine se neće držati skupa, već će imati po sebi kao neka zrnca i neće biti bijele. Tada ćeš opaziti da joj neće moći izaći izmetine, iako bi ona to htjela. Znaj da ima tzv. kamenu bolest ili ovapnenje stolice. Opazit ćeš da u tom slučaju drži kljun pod sobom, zbog bolova, želeći pomoći sama sebi.[38] Prva stvar koju moraš učiniti jest da joj pogledaš čmar koji će joj biti nabrekao i zaprljan, a unutra će biti suhe i tvrde izmetine koje ne mogu izaći. To treba pogledati i očistiti prstima polako skidajući ono što nađeš. Zatim joj namaži čmar polako mlakim uljem pazeći da joj se perje ne zaprlja tim uljem. Uz ovaj lijek daj joj mesa s finim dobrim namazom.[39] Međutim, ako bi ptica imala naduvenu glavu i oči, bit će potrebni i drugi lijekovi; nemoj ih davati kroz usta. Napravi joj supozitorij od ulja ili maslaca, jer su čisto ulje i ocat vrlo jaki, pa bi reuma mogla doći i do očiju. Nadasve je hrani dobrim jelom, tj. dobrim pticama i dobrim mesom. Žablji kraci su izvanredno dobri.

Glava 10. *Kako da prepoznaš rečenu bolest i kako da je liječiš*

Ponekad će ptica imati kamenu bolest, a neće joj se opaziti u početku niti na glavi, niti na očima, niti na izmetinama, jer neće biti suhe. Dapače, u početku će biti bijele. Ali imat će čestu stolicu

[37] *uzmi kakvog malog štakora*
[38] *i odmah ćeš vidjeti da će kljun staviti ispod sebe da bi kljuvao izmetine*
[39] *Isto tako uzmi ovaj lijek: daj mu često s mesom svježeg maslaca i ulja.*

i izmetine će imati nešto crna; kada izađu van, razvući će se kao med.[40] Po tome ćeš biti siguran da ima bolest ovapnjenja stolice i da su se izmetine unutra stvrdnule i da malo pomalo postaju sve veće ako se ne pristupi liječenju. Istina je da se sve ovo događa kada se ptica jako udari, i to onda kada nema ništa u volji. Međutim, ako je jela i imala stolicu, znak je da ima kamenu bolest. Stoga uzmi miloduha i bršljana, i to zajedno smrvi; zatim uzmi isto toliko maslaca, i to sve metni u čisti lonac da kipi dok ne opaziš da se od toga mogu praviti pilule. Daj jednu pilulu ptici, a nakon jednog sata daj joj dobar obrok. Drugi lijek je lakši. Uzmi zrna suncokreta i jetra mladog pileta koja pospi tim praškom, i to daj ptici da jede. Zatim je stavi na tamno mjesto sve dok ne probavi svoj obrok. Treći se lijek sastoji u tome da uzmeš kokošje crijevo, ili pak pileće, ili ovnujsko, dugačko dva prsta. Operi ga dobro. Napuni ga dobrim maslinovim uljem, pa onda veži jedan i drugi kraj koncem i daj to ptici da proguta, bilo milom ili silom, ali tako da ga ne probije. Zatim je stavi na tamno mjesto. Nemoj joj davati jesti punih sedam sati i ozdravit će.

Glava 11. *Liječenje otečene glave*

Kada glava ptice nateče na kojem mjestu, a tome nije uzrok reuma, moglo bi se dogoditi da joj to dopre do očiju, a kako nema reumu, oči će biti sasvim bistre i držat će ih otvorene. Protiv ovog naticanja uzmi tri zrna papra, i toliko klinčića i dva zrna kamenike. To sve dobro zgnječi, pa joj nešto od tog praška metni u nozdrve, zatim ispod nepca u usta. Nakon toga drži je prema suncu sve dok ne izbaci kroz usta neku pjenu. Ako ti se bude činilo da je odveć izmučena, nemoj je držati na suncu, već je odnesi na svježi zrak, a nakon otprilike tri sata nahrani je polovicom obroka dobrog jela. Poslije toga poštrcaj joj obraze i oči dobrim bijelim vinom dajući joj uz to čišćenje. Ozdravit će.

Glava 12. *Kada neće jesti i kada ne može probaviti*

Katkada će ptica biti bezvoljna i neće rado jesti, kako to inače običava. Liječi je na ovaj način: Uzmi mladog goluba i daj joj ga živog na volju da ga ubije i da uzme od njega i njegove krvi

[40] *a kada mu izađu izmetine, ispružit će se kao da ga boli.*

svoj obrok. Radeći tako, ptica će se obradovati, pa će joj se i zdravlje zbog toga popraviti. Ako vidiš da joj se zdravlje nije popravilo pošto je uzela tako žive ptice, a ti joj onda daj operušane i zgrijane na koje si posuo mastiku u prahu, i neka to odmah pojede. Ako se stanje slučajno ne bi popravilo, onda učini dobar cijeđ od pepela loze, koja svakako treba biti bijela, zgrij je i onda još toplu polij po mesu[41] koje kaniš ptici dati da jede. Ovo učini dva ili tri puta, pa će ozdraviti.

Glava 13. *Liječenje protiv povraćanja jela*

Kada ptica povrati jelo, ako je ljeto, metni ujutro pred nju čistu posudu s vodom tako da je može uzeti po svojoj volji. Ako je uzme i okupa se dobro, to je znak dobrog zdravlja. Međutim, ako se ne okupa, ti je onda metni na tamno mjesto sve do večeri i ne daj joj ništa jesti, a zatim je nahrani jednom ptičicom, ali nemoj joj davati kosti, i neka to bude samo polovica obroka. Dobro joj čini kupanje u soku od djeteline ili jedne trave koja se zove mahovina, koja je vrlo zelene boje, a nalazi se naročito po krovovima kuća, u bunarima ili na razotkrivenim starim zidinama. Kada hoćeš ubrati ovu travu, otkini je pri korjenju, i to tako da bude čista. Zgnječi je dobro i procijedi je kroz čistu lanenu krpu, a sok iscijedi van prstima, zatim taj sok zgrij malo da bude mlak, pa onda u nj metni meso ili pticu, i tako to ostavi neko vrijeme. Zatim daj joj to jesti, i ozdravit će. Ako sam kazao da joj dadneš vode, to vrijedi samo za ljeto, dok za zimu to ne govorim. Mogao bi pokušati i vlastitom rukom skupljenom u obliku čaše u koju staviš malo ružine vode.[42] Pošto je uzela vode, učinit ćeš ono što sam gore rekao. Međutim, ako imaš svježi svinjski bubrežnjak, daj joj ga bez ičeg ostalog, samo neka je topao. Ako i nakon toga ne bi probavila dobro, možeš joj ga dati onako namočen, kako sam ti rekao, i ozdravit će.

Osim toga, uzmi jedan pileći batak i čašu vode. To zgrij i zatim metni u vodu praška od klinčaca i time polij jelo, pa joj daj pola obroka i ozdravit će. Ovo je prokušano. Još k tome uzmi malo mošusa koji ćeš metnuti u komadić mesa. To onda daj ptici da proguta, zatim uzmi praška od rečenog mošusa i njime pospi meso

[41] *Još ako slučajno ne bi imao stolicu, učini mu cijeđ od pruća i u njoj umoči meso*

[42] *Pokušaj da li ima volje za jelom tako da joj daš vode u mali sud u koji ćeš metnuti četvrtinu ružina soka.*

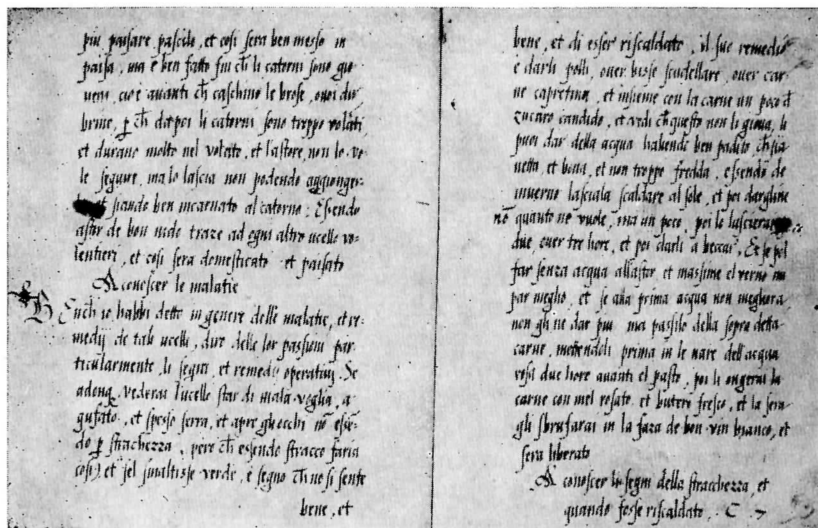
koje joj kaniš dati. Prije ga operi u toploj vodi, zatim uzmi rečenog mošusa i zajedno s toplom vodom uspi joj ga jedanput u nozdrve. Tako će zadržati jelo. Isto tako uzmi kokošje crijevo oprano u octu, napuni ga dobrim maslinovim uljem količine dva prsta, zatim ga veži s oba kraja i to joj onda daj da proguta, pa je ostavi na tamnom mjestu. Ozdravit će.

Glava 14. *Liječenje uloga ili »čavlića«*

Ako ptica ima »čavliće« u nogama, pogledaj ispod čaporaka i naći ćeš neke tvorevine poput čavlića. Stoga uzmi jakog octa, rutvice i soli, i sve to pomiješaj. Zatim to sve metni u jaki ocat, a onda navečer namoči u to jednu bijelu lanenu krpu koju ćeš staviti na prečku i na nju metni pticu da ostane cijelu noć sve dok joj se »čavlići« ne zarumene. Ako vidiš da joj se time stanje nije popravilo, posluži se drugim lijekom. Uzmi tučenog aloja pomiješanog s octom tako da bude poput tekuće kaše, zatim uzmi smokvina mlijeka i moždine iz posoljene svinjske čeljusti, a onda navečer namoči u to jednu lanenu krpu i metni na nju pticu da sjedi nekoliko puta. Ako ovo nije dosta, uzmi bijelog vina, čistoga voska, čistoga terpentina i kadulje, i to sve zgnječi u jednoj posudi i k tome dodaj ulja od gorkih badema u jednakoj mjeri. To stavi da kipi dok ostane samo jedna trećina. Kada je »čavlić« dobro sazreo, uzmi ovu mast i razmaži je na lanenu krpu, zatim metni tu krpu na noge i veži je da se ne može odvezati. Tada je ostavi u kavezu na volju devet dana i devet noći, prije nego je odvežeš. Ako u rečenom roku ne ozdravi, učini to isto još jednom, pa neka joj ostane zavezano toliko vremena kao i prije; i vjerujem da će ozdraviti.

Protiv istoga. Uzmi pticu i vidjet ćeš kako joj iznad koljena dolazi jedna vena odozgo kroz nogu sve do potkoljenične kosti i silazi sve do čaporaka. Uzmi trijesku od vrbe i njom rascijepaj malko tu venu i zatim uzmi iglu sa svilenim koncem, pa joj podveži ovu venu uzlom, kako se to čini konjima. Tada rasijeci rečenu venu ispod končanog uzla, tamo gdje si je vezao. Zatim istisni dobro krv iz noge, tamo gdje su »čavlići«. Stiskaj prstom uzduž noge sve do onog mjesta gdje je podvezana vena. Idi tim smjerom, ali pazi da joj čavlić ne bi više sišao u noge, inače neće nikada ozdraviti. Zatim joj namaži ozlijeđeno mjesto na nozi

ružinim uljem ili pak kokošjom ili pačjom mašću. Odmah, čim si joj ovo pomnjivo učinio, učini i ovo drugo, tj. izvadi joj »čavlić« kada je sasvim sazrio.

Dvije stranice mletačkog rukopisa (Cod. Marc. 5051) Vitturijeva djela o pticama grabljivicama

Glava 15. *Liječenje podagre ili uloga*

Uzmi sok od mlječike, meda, octa i malo vapna. Sve to pomiješaj i onda metni na noge, tamo gdje je podagra. Kada se pomakne, uzmi aloja i namaži je dobro, pa će ozdraviti. Protiv istoga. Uzmi mlijeka od mlječike i moždine iz posoljene svinjske čeljusti; pomiješaj spomenutu moždinu s rečenim mlijekom, zatim uzmi lanenu krpu i namaži je time dobro. Metni pticu iznad čiste krpe i ostavi je da stoji dva dana iznad te krpe. Trećeg dana namoči krpu u jaki ocat, pa je ostavi da stoji još tri dana. Ozdravit će.

Protiv istoga. Uzmi jasenove kore, zatim kore od dinje, kore divlje šljive i kore mladih hrastića. Sve to skuhaj u vodi tako da voda pocrni kao tinta. Zatim ostavi da se to dobro ohladi i dodaj malo sapuna. Nakon toga uzmi mramorni kamen i na njemu

dobro zgnječi ovu pomast i njome maži ptici noge. Zatim je ostavi da počiva na ovom kamenu. Pusti je da stoji tamo tako dugo dok je ne nahraniš. Kada si je nahranio, vrati je opet na onaj kamen. Ozdravit će.

Protiv istoga. Uzmi hepatičkog aloja, zgrij ga i dok je još topao stavi ga na bolesno mjesto i ostavi da stoji jedan dan i jednu noć. Ili uzmi izmetine, zgrij ih dobro i tako vruće stavi na bolno mjesto. Ostavi to tako jedan dan i jednu noć. Ozdravit će.

Glava 16. *Liječenje od astme zbog koje ne može disati*

Ptice često obole od astme, i to na više načina. Često se događa da ne može disati, pa izgleda kao da hoće izbaciti nešto kroz nozdrve, a kad to učini, izgleda kao da je malo otpočinula. Katkad će imati astmu, a neće ovako činiti, već će neprestano disati i neće se odmarati. Dakle, ova se bolest javlja na više načina. Katkada dolazi zbog udarca u prsa, a katkada zbog jake reumatske replecije, dok ponekad dolazi zbog mirisa mošusa ili kojeg drugog neobičnog mirisa, ili pak zbog vlage u zraku, koju prouzrokuje južni vjetar. Iako se ove bolesti najčešće ne daju liječiti, ipak mnoge od njih ozdrave, naročito kada bolesti dugo traju i ptice ne uginu odmah. Većina ptica ugine odmah čim počnu teško disati.[43] Ponajprije ćeš poznati ovu bolest po tome kako joj lupa srce u grudima i po tome što ptica ne može držati na miru rep.[44] Katkada se astma javlja samo dok se ptica bacaka, ali ova je vrst lagana, dade se izliječiti i lako se popravi. Kao prvo, evo ti ovaj lijek: prije svega ne zadavaj joj nikakva napora i neka nikako ne uzimlje vode; hrani je dobrom hranom i daj joj nešto više nego običavaš, skoro onoliko koliko hoće; pusti je da se kreće slobodno i neka nikako ne bude vezana. Najprije joj daj pilule od hepatičkog aloja i agarika, kako je gore rečeno,[45] ali joj ne stavljaj bijelog šećera. Kao hranu daj joj mlade golubiće, ili svježe svinjsko meso, ili piliće; hranu pospi prahom pečenog, i to dobro pečenog, crvenog kamena. To joj davaj tri dana, a ako ne bude htjela uzeti taj prah, tako posut po mesu, daj joj do tri zalogaja mesa u kojem će biti pomiješan taj prah. Uzmi zatim pelina, zgnječi ga i iz njega iscijedi sok, i uzmi još k tome pileći batak i umoči

[43] *Vidio sam da uginu one koje odmah počinju brzo disati*

[44] *i ne drži na miru grlo, već ga miče dišući.*

[45] *kako je rečeno u glavi o reumatskoj repleciji (vidi gl. 8).*

ga u mlijeko magarice i rečeni pelinov sok. Daj joj meso onako toplo kako si ga izvadio. Ako ikako možeš imati magaričina mlijeka, bolje je od svakog drugog.

Drugi način. Uzmi sjemenke maslačka i svježeg maslaca, pa zatim uzmi kokošji batak ili masnu mladu kokoš i namaži je dobro ovim maslacem, zatim po tom mesu pospi rečeno sjemenje. To čini tri ili četiri dana. Ovo joj možeš učiniti ako bi ona bila iznutra ugrijana, jer je ovaj lijek vrlo dobar i mnogi su ga iskušali. Ptica će brzo ozdraviti.

Još [jedan način]. [Uzmi] korjena od hrena pečenog pod žeravkom, dobro ga očisti i pomiješaj ga sa svježim maslacem, koji uzmi tri puta toliko koliko hrena, i daj to ptici da jede u jedan dan. Drugo jutro daj joj pilule od aloja i agarika, kako prije rekoh, i tako čini šest dana. Ozdravit će, a ako ne zdravi, napravi drugi lijek.

Glava 17. *Lijek za rečenu bolest astmu*

Za rečenu bolest uzmi klinčića, cimeta, đumbira, papra, sljeza,[46] dragantove smole i tamjana, od svakog u jednakoj količini, i sve to skupa stuci i stavi na vatru u vlažnoj lanenoj krpi, zatim stavi pod žeravku i kada je to tako ostalo neko vrijeme izvadi i onda tog praška baci više puta ptici u nozdrve, svaki put kada nema hrane u volji, upuhni s jednom cjevčicom. Zatim uzmi krutog loja i isto toliko maslaca i to pomiješaj s rečenim praškom te napravi pilulu i daj je ptici. Zatim joj s nekim mlijekom namaži nepce i stavi je na sunce i ostavi je toliko vremena dok ne izbaci ovaj lijek. Kad je to učinila, daj joj malo lagane hrane. Idući dan joj daj jednog goluba, a četvrti dan je okupaj i metni na sunce, pa kad se osuši, uzmi malo zrna suncokreta, sjemena peršina, aniša, celera i komorača, sve u jednakoj mjeri, samo kamenike u dvostrukoj dozi, i sve to metni kuhati u čistom loncu. Umači u to meso koje joj kaniš dati, pa će ozdraviti.

Protiv istoga. Ujutro metni pticu privremeno na sunce; ostavi je do devete ure, zatim uzmi lucerne, namaži joj prste, onda je nahrani, vrati ponovo na sunce i ostavi je do večeri. Zatim uzmi kozjeg mlijeka i pomiješaj ga s golubinjom krvi i tako sve to pomiješano daj joj da pije.

[46] *kima, aloje*

Glava 18. *Kada se ptice perušaju*

Nekada se dogodi da ptica svojim kljunom silom čupa perje, i to u srdžbi, jer osjeća unutra neku bol. Stoga, da je od toga izliječiš, uzmi željezne ili čelične pilovine[47] i daj joj da jede vruće meso na koje ćeš baciti rečenu pilovinu. Ako ptica ne bi nikako htjela jesti na taj način, a ti umotaj pilovinu u komadiće mesa koje će progutati. To čini tri ili četiri dana. Bez sumnje će ozdraviti.

Glava 19. *Ako ptica ima iskrivljeno ili slomljeno perje*

Ponekad se dogodi, i to najčešće zbog kakve nezgode, da ptica svine ili čak slomi perje. Ako su joj se pera svinula, uzmi tople vode i namoči ih, a onda je malo vremena ostavi na miru. Zatim metni pticu na prečku da joj se perje samo od sebe ispravi. Ako se nakon prvog puta ne ispravi, ti onda ponovi tako dva ili tri puta, pa će se ispraviti i očistiti. Ako su joj pera polomljena, uzmi pera neke slične ptice i odsijeci im vrh prema duljini, širini i debljini kako bi mogla ući u petlju polomljenih pera ptice, ali tako da se ne slomi ponovo pero ptice. Da bi to dobro učinio, treba imati škare s finim vrškom da bi mogao odsjeći od pera onoliko koliko je ptica slomila i da joj preostalo pero ostane neoštećeno. Zatim metni ono pero, koje si priredio, u petlju kao nakalamljeno, pazeći uvijek da bude ravno[48] sve do vrha. Nakon toga moraš uzeti finu iglu i sa svilom ili povoštenim koncem proći kroz jedno i drugo (nakalamljeno) pero. Treba ih uredno vezati tako da se nakalamljeno pero nikad ne otvori ili oslabi kao da bi bilo to pravo, vlastito pero. To će joj mnogo koristiti pri letu.[49]

Glava 20. *Kada ptica ima ogrebotinu koju joj je nanijela druga ptica*[50]

Ako ptica ima neku ogrebotinu koju joj je nanijela druga ptica, prije svega pazi da u rani ne bude perja.[51] Zatim moraš ranu vrlo dobro očistiti i na nju metnuti hepatičkog aloja u prahu. Ako to

[47] *ili čelične ili zlatne pilovine*
[48] *i pazi da je metneš unutra ravno i tako da čvrsto uđe unutra.*
[49] *Ovo je način da dobije perje.*
[50] *Ako ima ranu ili ogrebotinu od druge ptice*
[51] *Pazi dobro da u ogrebotinu ili u ranu ne uđe kakvo pero, jer zbog pera rana ne bi mogla nikada zacijeliti.*

ne bi bilo dovoljno, uzmi poljskog mravinca i istuci ga dobro, pa onda procijedi sok kroz lanenu krpu; zatim više puta stavi rečeni sok na ranu, pa će ozdraviti.

Glava 21. *Ako ptica ošteti oči na neki način*[52]

Katkad se dogodi da ptica zbog udarca, ili trna, ili na koji drugi način ošteti oko, tako da joj iz oka počne curiti vodica, pa bi, ako je ne liječimo, mogla izgubiti vid. Stoga uzmi lišće[53] djeteline, metni ga u vodu i to destiliraj. Čuvaj to u bočici dobro zatvorenoj voskom i, kada bude potrebno, stavi joj rečenu vodu perom u oko i ozdravit će. Ako pak odmah ne ozdravi, ti čini tako sve dok ne ozdravi. Međutim, ako ne bi imala upalu očiju nego joj krv silazi na oči,[54] napravi joj isto takav lijek. Lako će ozdraviti.

Glava 22. *Ako ne bi htjela jesti, a ne znaš koja joj je bolest*

Ako ti ptica ne bi htjela jesti, kako to običava, kopcu daj jednu ptičicu, oguli je i na tako vruću stavi praha od mastike i daj mu da jede. Jastrebu daj kokošji batak na koji ćeš isto tako staviti praha mastike i to mu daj jesti. Ako mu to nije dosta, uzmi željezne pilovine i čistog meda, dobro ih pomiješaj s toplim mesom i daj to ptici. Zatim joj daj drugi obrok toplog mesa premazanog medom, ružinim uljem i željeznom pilovinom, pa će ozdraviti.

Glava 23. *Protiv ušiju*[55]

Moći ćeš saznati da ptica ima uši tako da je staviš na sunce, pa će one odmah izaći po perju oko vrata. Zbog njih ptice omršave i uši ih vrlo uznemiruju pa konačno zbog njih i uginu, ako im se ne pruži pomoć. Neki upotrebljavaju auripigment.[56] što je vrlo opasan lijek, jer se ptica, čisteći se i uređujući perje kljunom, može lako otrovati. Međutim, uzmi bez opasnosti smrduše, istuci je dobro i namaži tamo gdje su uši, pa stavi pticu na sunce i sve će uši izaći. Ili pak uzmi tucanog papra i pospi ga ptici oko vrata sve do ramena, i to ispod perja i po mesu. Tada je iznesi na sunce i brzo će se osloboditi.

52 *Kada bi ti ptica imala oštećene ili natečene oči.*
53 *cvijet*
54 *i ako bi slučajno imala upalu u očima i da joj krv tamo silazi*
55 *Kako ćeš otjerati uši.*
56 *auripigment razrijeđen s vodom*

Glava 24. *Kako se ptica njeguje u vrijeme mitarenja*

Kada hoćeš izazvati kod ptice mitarenje, pazi da to bude u najbolje doba godine, zatim pazi gdje da je metneš; treće, kakvo mitarenje treba da ima jastreb, a kakvo kobac; četvrto, kako ga treba njegovati i hraniti; peto, kako treba prekinuti mitarenje i kada.

Prvo, za kopca odgovara vrijeme u mjesecu veljači, a za jastreba u mjesecu ožujku. Mjesto za mitarenje, kako za jastreba tako za kopca, treba da bude otvoreno s juga, a zatvoreno sa sjevera, zato da bi bilo više sunca a manje vjetra. Treće, svaki mora imati prikladno mjesto za mitarenje. Jastrebu je potrebna krletka ili pak prečka opskrbljena prstenom zato da bi mogao letjeti s jedne strane na drugu, a da se pri tome ne zakači za prečku. Ta prečka mora biti postavljena tako da s jedne strane sija sunce i na tu stranu treba staviti dasku da može jesti i na njoj ležati, budući da u vrijeme mitarenja često sjedi i rado počiva. Vrlo često otvara krila prema suncu. Moraš mu metnuti malo zemlje s malo trave. Trava mora biti niska da može ležati i kljuvati po volji. S druge strane, prečka mora biti pokrivena da se može skloniti u sjenu kada to zaželi i kada je kiša ili inače loše vrijeme, ili pak noću, ako to hoće. Ako želiš jastreba staviti u krletku, moraš paziti da ne bude niti odveć velika niti odveć malena, jer bi mogao oštetiti perje. Ako je velika, mogao bi se umoriti ili udariti ili zadobiti jake udarce u krletki, stoga treba da bude odgovarajuća, tj. duga šest stopa, visoka četiri ili pet stopa, široka četiri stope. Što se kopca tiče, njemu bolje odgovara da stoji u krletki nego na prečki. Isto tako ni ona ne smije biti velika, jer se češće udari o veliku nego o manju, a zadobivši udarce on neće dobro mitariti zbog boli, ili zbog bolesti koju je zadobio od udarca. Što se veličine tiče, krletka za kopca treba da bude dugačka četiri stope, visoka dvije i pol ili tri stope, a široka dvije i pol. Mora biti rijetko pletena da kobac može provući glavu, ali ipak tako da ne može izaći i pobjeći. Bolje je da je rijetko pletena i zato što bi vadeći van samo kljun mogao oštetiti i kljun i oči, i ako bi ga izvukao do kraja mogao bi se zakačiti i uginuti. Stoga je mnogo bolje da mu je krletka rijetko, a ne gusto pletena.

Glava 25. *O prehrani u vrijeme mitarenja*

Za vrijeme mitarenja moraš pticu hraniti dobrim mesom, i to koliko želi, jer — uzimajući po volji — neće uzeti više nego joj treba. Tako čini dva ili najviše tri dana. Što je češće hraniš pti-

cama bit će bolje, jer će se moći bolje zaodjenuti perjem. To vrijedi naročito za kopca. Mitarenje će se tako brže odvijati. Zato je bolje svakoj ptici u vrijeme mitarenja dati ptice s perjem da bi mogle dobiti novo perje. Isto tako treba im davati zečje meso. Komad što im ga daš neka bude s dlakama, jer će tako dobro i na vrijeme mitariti. Kobac traži vode, i to stalno. Vodu mu treba često mijenjati. Potrebno je da mu bude čista. Jastrebu je dovoljno dati vode jednom na tjedan. Ako hoćeš da mitarenje završi prije vremena i zaista na umjetan način, onda uzmi crnu zmiju, skuhaj je u vodi s malo žita, zatim to žito daj mladoj crnoj koki da jede, a onda meso te iste koke daj ptici za vrijeme mitarenja, i to devet dana za redom, pa će mitarenje brzo završiti. Također je dobro dati im one žlijezde koje se nalaze u mesu škopaca, i to često, naročito one koje se nalaze pokraj vrata. Isto je tako dobro davati im bubrege, srca i jetra rečene životinje ili pak drugih životinja, pa će brzo završiti mitarenje.

Glava 26. *Kada i kako se vade iz mitarenja*[57]

Iz mitarenja[58] je trebaš izvaditi onda kada vidiš da se dobro zaodjenula perjem i da je to perje suho. Inače bi se mogla lako pokvariti, tako da više ne bude dobra, jer se ne bi mogla zaodjenuti perjem. Često se događa da onaj koji na to ne pazi izgubi pticu. Moraš znati da na krilima gdje je glavno perje ima malo mesa, pa tamo osjećaju više boli, ako im to perje nije suho.

Kada je vadiš iz mitarenja, moraš paziti da je perje suho, a naročito ono na repu. Ako je rep suh, to je znak da je dobro obrasla perjem. Ako hoćeš da je digneš iz mitarenja, nemoj joj nekoliko dana prije toga davati mnogo jesti, već joj daj što manje. Ako je hoćeš dignuti noću, dan prije joj nemoj davati ništa da ne bi imala nešto u volji, a kada je hoćeš dignuti, stoj kod nje do kasne noći, zatim prije nego uđeš k njoj pogledaj kako je obasjana nekim sjajem. Zatim je uzmi što je moguće opreznije i gledaj kako je okrenula prsa i kako stoji na prečki. Pazi i na to da ne nosiš bijelu odjeću. Stavi svoju rukavicu i nemoj dopustiti da se ptica udari i slomi perje. Kada si je izvadio, nastoj da stoji na prečki sedam dana prije nego što se njome počneš služiti. Pazi da se nikako ne udari i ne slomi perje. Svakako je dobro

[57] *Kako treba pticu izvaditi iz krlete.*

[58] *Iz krletke*

prišiti krpu na prečku. Pošto se je navršilo rečenih sedam dana, učini kako rekoh u poglavlju o pripitomljavanju, noseći je noću u ruci. Nastoj da kod nje bude svjetlo. Međutim, što joj više puta prekineš san, to će se lakše pripitomiti. Ako pak sjaji mjesec, uzmi je na mjesečevo svjetlo gladeći joj rep i milujući je.[59]

Glava 27. *Kako da saznaš kada ptica ima crve*

Ako ptica ima crve,[60] prepoznat ćeš po tome što često povraća, a u bljuvotini ili u izmetinama nalaze se tanki dugački crvi. Često otvara i zatvara rep, a ponekad ga stalno drži otvorenim. Po tome ćeš prepoznati da ptica ima crve. Stoga uzmi breskvino lišće i iz

Postupak s pripitomljenim pticama grabljivicama. Ilustracija Fridrikova djela o sokolarstvu (Pariz, Ms. fr. 12400)

njega iscijedi sok u koji ćeš metnuti malo šafrana, pa u taj sok i šafran umoči tri zalogaja ili komadića mesa. To joj davaj kroz tri dana da jede i ozdravit će.

[59] *Kada je hoćeš izvaditi iz mitarenja, nekoliko dana prije daj joj da jede mnogo manje od uobičajenog zato da bi ptica osjetila veću glad i želju za jelom, a onog dana kada je hoćeš izvaditi iz mitarenja ne daj joj ništa jesti i izvadi je uvijek podvečer kada je mrak i kada je svježe zato da udarajući ne bi dobila vrućinu. Zatim je moraš pripitomiti, njegovati i osposobiti za lov. Nije potrebno mnogo priprema od mitarenja dok počneš ići u lov, samo potrebno je da bude pripitomljena dobro i gladna, jer sama po sebi je upućena u lov, pa će dobro loviti.*

Protiv istoga. Uzmi kokošje crijevo, napuni ga dobrim uljem. Neka to crijevo bude dugačko dva vrška od prsta i zavezano s obje strane. Daj ptici da ga proguta, a navečer je nahrani. Evo kako ćeš prepoznati tu bolest: ponekad će ptica odmah povratiti ono što pojede, a drugi put će to izbaciti s izmetinama.

Glava 28. *Kada ptica ima otekline na nogama*

Često se događa da ptica ima na donjem ili gornjem dijelu nogu otekline. Ovo se katkada događa zbog odveć tvrdih predmeta od kože, koji su otvrdnuli nakon što su se namočili, pa ptica udarajući se ošteti noge, te joj se od toga pojave otekline, ponajviše na čaporcima. Zapazio sam da ptica to ponekad zadobije i od divljači, pa ja mislim da je to od ujeda lasice, ili miševa, ili pak zmije, koje je ulovila. Zato uzmi neku staru drvenu žlicu ili staru dasku za sječenje mesa, pa to dobro zgrij na vatri: izaći će neka mast poput bijele pjene. Time, još tako vrućom, namaži dva ili tri puta ptici otekline i ozdravit će.

Glava 29. *Ako je ptici izbočena kost na nekom mjestu*

Uzmi aloja, zgrij ga i dok je vruć metni ga ptici na bolesno mjesto i ostavi tako da stoji jedan dan i jednu noć. Protiv istoga. Uzmi izmet kokota, skuhaj je dobro u jakom octu i mlaku stavi na bolesno mjesto, a onda ostavi pticu da stoji tako jedan dan i jednu noć i ozdravit će.

Glava 30. *Kada ptica ne može izbaciti izmet*

Ako ptica ne bi mogla izbaciti izmet – ili ako bi joj se dalo jelo, a da se još nije očistila – što se tiče kopca, daj mu osam zrna gorušice ili slačice, jastrebu pak to daj dva puta. Kad to pojedu, odmah će izbaciti izmet. Ili pak uzmi korijena rosopasa veličine jednog boba i daj kopcu da pojede, ali bez mesa, dok jastrebu daj u veličini od tri boba, pa će izbaciti ne samo izmet već i mnoge druge žuči i ružne stvari. Tako će tvoja ptica postati zdrava i krepka. Taj korijen moraš upotrijebiti barem dva puta na mjesec, ali moraš joj ga dati samog i bez mesa.

[60] *crve u nutrini tijela*

Glava 31. *Kako se s pticama postupa u proljeću*

Budući da u rečeno vrijeme proljeća ptice grabljivice, kao i ostale ptice, osjećaju svoj prirodni nagon za parenjem, potaknute ljubavnim žarom, mužjaci se žele združiti sa svojom ženkom i obrnuto, pa se često događa da od te žudnje i uginu. Tada uzmi mesa sječenog na male komadiće i metni ga u obično ulje i daj ga ptici da jede. To čini tri dana, pa ti se ptica neće odati ljubavi i neće prijetiti opasnost da od toga počne mitariti i da stalno sjedi na prečki. Ulje u koje ćeš namočiti meso mora se prati ovako: ponajprije uzmi lonac i učini na dnu rupicu, zatim je začepi i napuni lonac uljem do vrha ili malo manje, prema količini mesa koje joj daješ za jedan obrok; zatim napuni rečeni lonac vodom i s pomoću žlice dobro tuci ulje sve dok ne postane bijelo. Tek tada će biti oprano. Kada si ga oprao u jednoj vodi, izbaci tu vodu kroz onu rupicu koju si učinio na dnu lonca, jer ulje uvijek pliva nad vodom, pa će ti to biti moguće učiniti.

Ovdje završava prva knjiga o lijekovima i o načinu kako da njeguješ kopce i jastrebove koju je sastavio Jakobelo Trogiranin, odlični majstor ovog umijeća, i počinje druga knjiga kako slijedi.

LIBRO DELLA NATURA ET BELLEZZA DELLI ASTORI ET SPARUIERI, ET DELLA LOR INFIRMITADE ET SUOI REMEDI[1]

Perche molto signori et gentilhomini se delettano et hanno in exercitio di adoperare el paisare[2] con ucelli de rapina, et massime con astori, et sparaueri[3], et spesso per[4] mal gouerno interuene, che se amaleno, et non poche fiate moreno, per non esser ben gouernati, ouer[5] curadi delle lor passioni, imperò io Giacomello Vituri tragurino[6] conoscendo per longa esperienza, acciò che li posteri, che se diletteno, possino hauer alcuni amaestramenti al lor diletto, ho vogliuto scriuer quanto per esperienza ne conosco.[7].

[1] Poznate su nam tri rukopisne verzije ovog traktata, koje smo označili: tekst A (*Cod. Marc. It. 5051,* f. 31^{r}–52^{r}), tekst B (Cod. Bonon. It. 1349, f. 98^{r}–104^{v}) i tekst C (*Cod. Marc. It. 5052,* f. 1^{r}–25^{r}). Naslov je preuzet iz teksta C. Bolonjski rukopis (tj. tekst B) ima naslov: *Tractatus cuiusdam magistri Jacobelli tragurini de natura et disciplina auium rapinarum.* Taj je naslov na latinskom jeziku i autor se u njemu označuje kao »cuiusdam magister«, pa je stoga očito da se radi o kasnijoj interpolaciji. U mletačkom tekstu A nema naslova, ali se na hrptu kodeksa nalazi ova jezgrovita karakteristika: *Gouerno delli ucelli.* Naša transkripcija vjerno slijedi tekst A, osim nekih dopuna prema B i C. Te su dopune u uglatim zagradama. Tekst C nema osobite važnosti, ali je zato tekst B od velike koristi za rekonstituciju arhetipa. Između teksta A i B postoje znatne jezične i sadržajne razlike. Na primjer, tekst B često upotrebljava latinske izraze umjesto talijanskih. U bilješkama se osvrćemo na sve važnije sadržajne razlike i donosimo neke preciznije i bolje izraze teksta B.

[2] Umjesto »se delettano ... el paisare« B donosi: *se delettano de paisare.*

[3] *sparuieri* (B).

[4] *per le loro* (B).

[5] *et* (B).

[6] *io Jacobello tragurino* (B). Tekst B ne navodi obiteljsko ime Vitturi.

[7] Umjesto »conoscendo per ... ne conosco« B ima: *me sforzaro qualche cosa tractarne piu breue sia possibile.*

E primo diro della natura de questi ucelli.[8]. Secondo diro della lor bellezza. Tertio del lor gouerno, et ben tenerli. Quarto el[9] modo a domesticarli, et metterli in paisa. Quinto delle lor infermità[10], [et de signi de cognoscer quelle, et de remedij de qualche loro passione, non tanto per doctrina d'altri quanto per mia longa experientia. Questa opera faremo in doi libri. Lo primo scriuverà de astori et sparuieri a gouernare et cognoscer la natura loro, et la loro belleza, del loro gouerno et modo de domesticar et meterli in paiza, et de le loro infirmitade et signi de cognoscer quelli, et de alcuni remedij. Nel secundo tracteremo de molti remedij oportuni a dicti ucelli per le loro infirmitade diuerse, benche lo primo consiglio si è hauerne bona custodia et solicitudine a chi vol mantenire sani et saperli medicare.][11]

[Capitolo 1: *De la natura de astori et sparuieri*]

[La natura de astori et sparuieri si è esser liberi, et viuere di rapina.[12]] Onde non vi si deue dar cagione de sbatersi della pertica, ouer del pugno fora de ragione, ne si deueno pascer più del deuer, o fora di tempo debito, ouer de mal pasto. Il tempo debito è pascerli quando hanno padito ben el suo pasto, et molto anchor nuoce tenerlo troppo grasso, et maxime del[13] mese de settembre fin tutto nouembre; et non hauendo spesso purgatione de pena[14], ouer bambaso[15], ouer pelli de lepore, perche non volando spesso, subito incorre in qualche infermità, come è in calcinazo che non potrà ben

[8] *natura de astorri et sparuieri* (B).

[9] *del* (B).

[10] Odavde sve do »saperli medicare« A se znatno razlikuje od B. Dajemo prednost tekstu B, jer njegov sadržaj bolje odgovara stvarnoj kompoziciji djela. U varijanti A ima, međutim, zanimljiva izjava o iskustvima Vitturijevih prijatelja.

[11] Tekst A glasi: *et li segni a conoscerle, et li remedij, et non solo per me prouati, ma anchor per molti miei amici a quali ho tali amaestramenti dimostrato; ma ciascuno, che de ciò se dilecta, io consiglio che più presto vogli sforzarsi mantenerli sani che medegarli essendo amaladi, pero che il piu delle uolte interuene amalarsi per non hauer bona custodia et diligentia.*

[12] Naslov i prva rečenica ovog poglavlja prema B. U tekstu A nema uopće oznake novog odlomka nego se na raniju rečenicu nadovezuje: *et specialmente per lasciarli in loco, che habino cagione sbatersi della pertica, peroche la natura astori et sparaueri è de esser liberi, et viuer di rapina.*

[13] Ovo prema B. Kod A: *el.*

[14] *purgatura de pene minute* (B).

[15] *aut de bambaso netto* (B).

smaltire[16], ouer in asmo, ouer in fiation[17] de testa o gli occhi, per grande reuma et repletion[18] Si che conuene a chi vol tenerli sani, li faccia spesso volare, non se deue pascer spesso de carne, et specialmente de carne de castron, ogni altra carne è bona[19], et quanto piu spesso havra ucelli sera meglio; a l'astor la cosa della gallina, ouer pollastri, el petto[20] è meglio, ouer altri ucelli, et non è cosi sana la carne che sta sotto le pene piccole[21]. Io[22] trouo differentia tra lo astore et il sparauiero nel gouernarle, pero che el sparauero vuole carne tenera, et beccarle a piccoli boconi, con poco affano, et lo astor vuol hauere carne neruosa, che habbia cagion da tirare, et a piccoli bocconi tor el suo pasto.

Capitolo 2: *A conoscer la bellezza delli astori*[23]

La bellezza et bonta del astore si conosce, esser grande[24], benche Italini[25] dica: astor picolo et terzol grande[26], et piu presto sia longo alla grandezza che largo, et la coda longa, pero che sono piu vo(l)anti[27] de quelli che hanno la coda corta, et che son largi; et la sua penna e piu bella negra ouer rossa[28], et dura, non molesina, larga in le ali[29], et in la coda, et li tressi[30] della coda voleno esser torti[31], che sono meglior signali de bonta che dretti[32]; la testa vuol

[16] Rečenica »come ... smaltire« ne nalazi se u tekstu B. Ona je očito zaboravljena pri prepisivanju, jer nabrajanje počinje s *»aut* in asmo«.

[17] *in infiasione* (B).

[18] Ovaj se stručni izraz ne nalazi kod B.

[19] Umjesto »non se deue... è bona« varijanta B donosi: *Non li pascere spesso de carne de castrone perche è piu uischosa de la carne bouina et de bechetti.*

[20] Nema kod B.

[21] Upravo suprotno kod B: *pero niuna carne è piu sana a lo ucello quanto quella che sta sotto a le penne pizole.*

[22] Lična zamjenica je izostavljena kod B.

[23] *De la belleza de astorri* (B).

[24] B je precizniji: *A conoscer la belleza de li astorri a me pare primo de esser grande.*

[25] *quamuis taliano dica* (B). – Radi se bez sumnje o firentinskom piscu Brunettu Latiniju koji u djelu *Il Tesoro* (Treviso 1474) doista iznosi navedeno mišljenje.

[27] *ualenti et legeri su le ale* (B).

[28] Kod B upravo suprotno, tj. *che rosa* umjesto »ouer rossa«.

[29] B nema »in le ali, et«.

[30] *quelli negri* (B).

[31] *storti* (B).

[32] *dritti* (B).

esser longa, quasi simigliante[33] a l'aquila, el becco grosso, le nare aperte; el collo longo. Sopra el spale ben aperto, et largo, et piu tosto gobbo che diritto; la zaffar[34] grande, et aperta, li dedi[35] et l'ongie grosse; de gambe curte; li schinchi[36] sian grossi; el suo seder piu tosto stretto che largo[37], et quanto piu stretto tenira la coda è meglior signale si de bellezza, come de bonta, et sanitade. Li astori ramenghi et sori sono migliori che niasi, benche niasi sian di piu forte natura, et meglior vista; ma li ramenghi et sori sono piu destri, et si pongono piu tosto in paisa, et son piu fermi, che de niasi, non son de cento un che non vada in fastidio[38].

Capitolo 3: *A conoscer la bellezza et bonta del sparauero*[39]

La bellezza[40] del sparauero è chi sia grande, con la testa picola, et il collo [longo][41], et in le spale largo, et aperto; et largo nel petto, et habbia li piedi, cio è la cafa[42], grande, et ben aperta; et li deti vadano largi, et grossi, et simil le gambe, et piu presto corto de gambe che alto, ben che s'usi dir »sparauer da li piedi longhi«, non dimeno, el sparauer da li piedi longhi[43] non è di tanta forza, ne puol soffrir tanto affanno, quanto el sparauer da le gambe corte. Quanto alle pene, le negre a me par meglior, ben che la rossa, et quella del tordo, non siano cattiue, ma meglio è la nera, et massime con la maglia grossa. Ben che quelli de Schiauonia, et de Bosnia, siano de ogni penna valenti, et siano niasi, ouer ramenghi, che sono piu fideli, et de meglior natura, et meglio patisce ogni fatica,[44] che assai fiate alli sori ven in fastidio la paisa, et volentieri

[33] Nema kod B.
[34] *zaffa* (B).
[35] Nema kod B. Moderni oblik je »dita«.
[36] *storetti* (B).
[37] Rečenica »el suo seder... largo« fali kod B.
[38] Umjesto »et son piu fermi... in fastidio« B donosi: *et piu fiero che'l nidase.* Riječ *fermi* u tekstu A očita je pogreška prepisivača jer je taj izraz u kontradikciji s ostalim tvrdnjama u ovoj rečenici. Ispravno je: *fieri.*
[39] *A cognoscere la belleza del sparuiero* (B).
[40] *principale belleza* (B).
[41] Ovo je prema B. Kod A: *largo.*
[42] *zamfa* (B).
[43] Od »non dimeno« do »longhi« nema kod B. To je očita omaška pri prepisivanju i tekst B na ovom mjestu postaje besmislen i nerazumljiv.
[44] *ben che ogni penna de questi de Schiauonia e Bossina se trouano boni et ualenti animosi, et sopra tutto debonno esser nidaci aut ramenghi per che sono piu fideli et de miglior natura, et durano meglio in ogni affano* (B).

sorano, ben che se sono longo tempo usati[45], et ben messi in paisa, pur si domesticano; et sono perfetti, altramente è duro a tenerli sani et che non sorino. Et ben che la bellezza del sparauer sia hauer il capo picolo, quanto alla bontà io elezaria sparauer col capo mezano, et quasi largo de sopra, con gli occhi grandi, con il becco largo, et dretto, non gobbo; et il seder largo, tutto contrario all'astore, et quanto piu le sue penne seran gualide[46] de sopra, et fisse, tanto è meglior segnal de bonta, et de bellezza. La coda corta, le vane sopra li cortelli significano tal ucello esser volante[47].

Capitolo 4: *A gouernarli et pascerli*[48]

Ben che de sopra[49] habbi alcuna parte toccato del gouerno delli ucelli, non dimeno hora voglio dir a pieno del gouerno d'astori, et sparaueri, a quali conuene usar molta diligenza nel gouerno. Et prima non debbono esser tenuti o posti a seder su pertica grossa[50], che si potrian guastare butandosi zoso, et retornando suso, et dare con l'alo sotto la pertica, et si de guardare, che non se inuilupasse intorno la pertica; onde è bene metter alla pertica el ceneuazo[51], et non si de metter appresso el muro, et massime muro nouo[52], pero che 'l tufo della calcina non è bono; onde seria bene darli loco appresso un parc d'asse[53]; oltra di questo voleno esser pasciuti in tempo debito, cio è la matina, a hore una, ouer al più due de di[54], non uolendo paisare quella matina, et questo acciò che habbi maior spacio fin a l'altro pasto. Se sono[55] i giorni corti, se de considerare el tempo che è da un pasto a l'altro, che li darai la sera, et più, et meno dalli a beccare secondo li giorni corti, che allhora se li uorria dar sol una fiata al di, et non a bon hora, et darli pasto compiuto. Et quando o per la paisa, ouer altra cagione, hauesse beccato tardi più del douere, et tanto men darli cibo, et la sera darli pasto com-

[45] Umiesto »ben che... usati« B donosi: *et si se partino dal patrone quamuis longo tempo siano stati in le man sue.*
[46] *grandelle* (B).
[47] *è signo de li piu ualenti* (B).
[48] *De gouernar et pascere ditti ucelli* (B).
[49] *sopra nel primo capitolo* (B).
[50] *Et primo denno esser sentati suso stanga grossa* (B).
[51] *et per questa causa è bono mettere suso lo caneuazo* (B).
[52] Ove rečenice nema kod B.
[53] *apresso le parete de ligname aut da longo dal muro* (B).
[54] Umjesto »la matina... de di« B donosi: *la matina a hore doi* (B).
[55] *Se le de inuerno che sono* (B).

pido, et più tosto men, che più, che sara più sano, et più volontaroso; et per che ho detto si debba paser de boni pasti, et quando non se ne potesse hauer[56], potrai darli oui[57] affaitati con latte, ouer acqua, ma el latte è meglio, et sono nutritivj, et boni da padire, et se affaitano in questo modo: prendi una pignatella noua[58], et metteli entro latte[59] con l'ouo sbatuto con lo zuchiaro, et quando sera pigliato leuarailo dal foco, et strucali fora quell'acqua[60], et quando sera ben intepidito, lo darai a beccar a l'ucello[61]; et sopra tutto non li dar mai pasto se non ha padito bene, che non si deue dar mai pasto se non due hore dopo che ha padito, et massime hauendoli dato pasto integro, pero che non ha anchor padito, se ben non ha in gorgia, il che non hauer in gorgia conoscerai con el dedo, ma il non hauer padito conoscerai che l'ucello smaltira assai, et se il fosse de inuerno, che non si portasse in pugno, li darai del butiro almen una fiata alla settimana con la carne, oueramente de l'olio rosato mescolato con un poco de melle netto, mescolando con la carne, che li voi dare[62].

Capitolo 5: *A domesticarli et metterli in paisa*[63]

Se domesticano detti ucelli essendo portati molto in pugno, et specialmente la sera, et la matina[64], et accarezarlo toccandolo con la mano piaceuolmente hor sotto el petto, hor li piedi, et su li dedi, hor la coda, et mai non li dispiacere in cosa alcuna, et specialmente metterlo ben in paisa[65]. Et se non volesse tornar sul pugno sbatendosi, piglialo con l'altra mano piaceuolmente, et non come alcuni fanno, furiosamente rotarlo intorno el pugno, che non ci vuol fu-

[56] *et quando fusse desasio de boni pasti* (B).
[57] *oui freschi, pero sono piu nutritiui et lezeri facendoli cusere* (B).
[58] *netta* (B).
[59] *aqua boliente* (B).
[60] *et quando sera a piato torlo fora et strucarlo cum li diti* (B).
[61] Kod B se nalazi i ova rečenica: *et se in loco de l'aqua hauerai del latte frescho, è molto meglio.*
[62] Završni pasus ovog poglavlja glasi kod B: *Et se uederai l'ucello pieno di dentro, tu te ne acorzerai nel passere, tolli uno pocho de unte subtile al mancho una volta la septimana, aut de l'olio rosato misto cum uno pocho di mele ben netto, et di questo unzene lo pasto li uorai dar bechar, et sera sano.*
[63] *De domestichar et metter in paiza lo sparuiero* (B).
[64] *portandoli continuamente in pugno la matina et la sera, leuando la matina auanti giorno, et cussi la sera te'l troua in pugno* (B).
[65] *et non dispiacer niente se non fusse ben posto in paiza* (B).

ria, anci amore[66]; et quando lo portarai tra persone, et doue se fa strepito, usaraj piaceuolezze, usandolo pian piano, et non per forza, accio non prenda qualche sdegno, et massime in prima, con sono seluatichi, tu lo cibarai a poco a poco, perche molto si domestica, et quando sera un poco domesticato falo saltare sul pugno, quanto è la longa[67], et piu se vederai che venga uolentieri, et piu fiate che una, volendolj dar a beccare, et quando sera ben usato et domesticato tu'l chiamerai da piu longi sempre pero con sicurta del spago, et in loco doue non possi hauer paura, accio che in principio non prendi alcun vicio, o paura, specialmente de falcar, che facile potria interuenire, che hauendo falcato se ne fugisse, et non se lasciasse piu pigliar; questo interuene spesso chiamandolo la matina, non essendo bene usato, peroche la matina non è cosi uolontaroso come è la sera; ma hauendo za presi ucelli tu lo potrai butar si la matina, come la sera, essendo ben domesticato, et usato venir al pugno, troua qualche lodola, o tortora, ouer stornello[68], o qualche simil che habbia qualche forza, et accio non li faccia qualche spiacer, ouer li venghi in fastidio, ma poi sera ben incarnato li potrai butar tortora vecchia rompendoli pero prima le gambe, et alquante delle penne grandi delli ali, et non li butar in prima alcuno ucello picolo per due rispetti, et prima accio non prendi vitio de portarlo longi, et fugirsene con esso, essendo picolo peso, et accio che non se usi a picoli ucelli. Et fatto questo potrai andar a prender qualche lodola, o guaglia, ma guarda non lo butar troppo lontano, accio che non li venga fastidio, non pigliando alla prima l'ucello, ma quando pensarai che facile possa far presa, lo butarai, et non lo butar a ucelli picoli, accio che si usi alli maiori, benche alli sori non si va cosi sotilmente, pero che da se sono amaestrati, per il longo pigliar allor posta. Et se tu hauerai ucello viuo, prima quando andarai sulla paisa, et non poi pigliar alcuna cosa butalo, accio el prenda, et lascialo pellare, et poi lo leua pianamente, et pasilo unzendoli li piedi con el sangue del'ucello, et farai cosi quando prendi ucelli alla prima[69].

[66] *et non li dare quelle strepate li danno alcuni* (B).
[67] *et cussi de giorno in giorno dislontarai tanto ge apicharai lo spago a la longa* (B).
[68] *troua poi qualche ucello uiuo, cioè quaglia, tortora aut stornello* (B).
[69] Završni dio ovog poglavlja je kod B nešto kraći. Sadržaj je isti, iako je formulacija drugačija.

Et li astori[70] sori, et raminghi sono migliori, che niasi, et con menor affanno se metteno in paisa, ma niasi sono de miglior vita, et piu forte. Et a domesticarlo bisogna allo astore come ho detto de sopra al sparauero, ben che l'astor di natura è piu domestico ucello, et diuene si presto seluatico, come lo sparauer, essendo ben dimesticato[71]; et per metter l'astor in ucello cioè in paisa, non è miglior ucel per butarglilo viuo del catorno[72], con l'ali integre rompendoli le gambe, ouer ligarle insieme, perche non se li caua le ali, accio sia piu volante, et lo prendi piu a longhi, et è meglio, et quando lo vorai butare, fa che quel che lo buta stia nascosto, che l'astor non lo veda[73], et stia da largo drio qualche machia, et questo è lo modo ad incarnarlo, et quanto piu fiate cosi farai, sera meglio, purche l'ucello che li butarai voli bene, et non veda che tu ge lo buti, et non ghe ne butar piu de una volta in un loco, ma li butarai sempre in diuersi lochi, ben che al soro non fa bisogno tanto amaestramento; et fatto questo potrai andar a ucellar, et su lo primo ucello, che pigliera, farli carezze, et lasciarlo starli sopra un poco in terra, poi pascerlo su questo primo ucello, et per rispetto tu debi portare con te uno catorno viuo, ouer morto, ma meglio è viuo, che se per caso tu fossi stato per boschi, et non hauesti trouato ucelli li buterai quello, accio che non si sdegni, et se non voi piu paisare pascilo, et cosi sera ben messo in paisa, ma è ben fatto finche li catorni sono giioueni, cioè auanti che caschino le brose, ouer dir brine[74], per che da poi li catorni sono troppo volanti[75], et durano molto nel volato, et l'astore non lo vole seguire, ma lo lascia non podendo aggiongerla, et siando ben incarnato al catorno. Essendo astor de bon nido traze[76] ad ogni altro ucello volentieri, et cosi sera domesticato, et paisato.

[70] Ovdje kod B počinje novo poglavlje: *6. De domestichar et metter in paiza lo astorre.* Dakle, jednom poglavlju (5) od A odgovaraju dva poglavlja (5 i 6) od B.

[71] Početni dio ovog paragrafa izostavljen je kod B.

[72] *coturno* (B).

[73] *et quando lo vorai butare fa che lo astorre lo ueda, et fa che quello lo uora butare se asconda che lo astorre non lo ueda* (B).

[74] *et conviene che questo se fatia nel mese de luio pero li coturni et pernice sono picole per insino a mezo octobre che sera cadute le brine* (B).

[75] *valenti* (B).

[76] *andara* (B).

Capitolo 6: *A conoscer le malatie*[77]

Benche io habbi detto in genere delle malatie, et remedij de tali ucelli, diro delle lor passioni[78] particularmente li segni et remedij [oportuni][79]. Se adonque vederai l'ucello star di mala voglia, agufato[80], et spesso sera, et apre gli occhi[81], non esendo per strachezza (pero che essendo stracco faria cosi)[82], et sel smaltisse verde, è segno che non si sente bene, et di esser riscaldato[83]; il suo rimedio è darli polli[84], ouer bisse scudellare[85], ouer carne capretina, et insieme con la carne un poco de zucaro candido, et vedi che questo[86] non li gioua, li puoi dar della acqua, habendo ben padito, che sia netta, et bona, et non troppo fredda, essendo de inuerno lasciala scaldare al sole, et poi dargline non quanto ne vuole, ma un poco, poi lascierai per due ouer tre hore, et poi darli a beccar.

Et se poi far senza acqua all'astor, et massime el verno, mi par meglio, et se alla prima acqua non megliora, non gli ne dar piu, ma passilo[87] della sopradetta carne, mettendoli prima in le nare dell'acqua rosa due hore auanti el pasto, poi li ongerai la carne[88] con mel rosato, et butero fresco, et la sera gli sbrufarai in la faza de bon vin bianco, et sera liberato.

Capitolo 7: *A conoscer li segni della stracchezza, et quando fosse riscaldato*[89]

Quando l'ucello te sara portato nouamente stara agufato, et quando stara in pace fermo no hauendo paura stara con gli occhi serati è segno de gran stracheza, per el portator che'l ha sinistramente portato, o per calidita che ha sentito, o per sbatter, o per

[77] *Cap. 7. De conoscer quando le amalato lo sparuiero aut astore* (B).

[78] Od »malatie« do passioni« manjka u B.

[79] Ova je riječ prema B, jer A ima očitu pogrešku: *operatiui.*

[80] *azuffato* (B).

[81] *cum li occhi storti* (B).

[82] Rečenica u zagradi je bez sumnje interpolacija; stoga ju je prepisivač stavio u zagradu. Nema ni kod B ni kod C.

[83] *et potria esser rischaldato* (B).

[84] Nema kod B.

[85] li piedi de una bissa schudellara (B).

[86] *et se questo* (B).

[87] *pascello* (B).

[88] *metti sul pasto* (B).

[89] *Cap. 8. De conoscere signo de stracheza aut quando fusse rischaldato* (B).

sole, o per gran vento[90], et il meglior rimedio è lasciarlo posare in loco scuro, et quando sera riposato, et haura padito da li dell'acqua non troppo fredda la estate, ma l'inuerno quando lo voi pascer dalli a beccar carne fresca per mezo pasto, accio che'l padisca bene, perche alle volte per la stracheza non padisce, onde incorre in qualche infermita per la putrefaction del pasto, non padendo in tempo debito in la gorgia, et quel poco che li darai, onzilo con olio rosato, et melle netto, et non cotto mesedato[91] insieme, et farai cosi due, ouer tre volte, et sera liberato.

Capitolo 8: *A conoscer la repletion de reuma*[92]

Quando vederai l'ucello hauer la testa grossa, li occhi infiati, e coperti[93] quasi alla mitade, è segno di molto repletione dentro de reuma, et è vero che humore reumatico descende all' ucello in tal loco, et anche[94] in bocca sopra el pallato, ouer intorno el becco, ouer sotto la lengua[95] a modo de granelli de meglio[96], o maiori pieni de marza[97], et questo auien per non padire in tempo[98] come si conuene. La reuma fara entro uno[99] nido, et quel fumo ascende alla testa, et alli occhi, il che bisogna a poco a poco purgare, et non impresa[100], perche ascenderia mazor quantita alli occhi, et diuenteria orbo[101]. Onde prima li farai la bocca netta con una pena, et poi in quelle rotture metterai poluere de aloe, et ogni sera li darai la purgatura non grossa doppo il pasto, la matina, a bonhora dalli una pillula de aloe patico, et de agarico, et de zucaro candido, et de zafrano incorporato con bon vino bianco, et gli ne darai una ogni tertio giorno, et in quel giorno che gli darai, tu li darai un sol pasto cerca mezo giorno, et li darai boni pasti, et se poi hauer sorici picoli[102], sono boni, et guardalo da carne de castron, saluo che sel

[90] Tekst B je ovdje nepotpun; prepisivač je nastojao da skrati izvornik.
[91] *meschiato* (B).
[92] *Cap. 9: De conoscer replectione aut reuma* (B).
[93] *redutti* (B).
[94] *et ancora nascera* (B).
[95] *lingua* (B).
[96] *miglio* (B).
[97] *putrefactione* (B).
[98] *per non hauer purgatura al suo modo* (B).
[99] *de dentro come uno* (B).
[100] *in fretta* (B).
[101] *ciecho* (B).
[102] *tolli qualche raticello* (B).

fosse del core, ouer del figato, et cosi guarira. Et se gli occhi, ouer la testa, non li potrai in tutto sanar, l'ultimo rimedio è scottarlo appresso le pene sopra el becco, della qual scottadura uscira fori acqua zala, la qual scottadura dei far cosi, prendi un poco de pasta de farina, et far come un pertuso[103], et metterlo doue vuoi scottar dal foco[104]; vuole essere impigliato in esca et lasciarla tanto, che la sia brusata, che cosi non dara alcuno affanno all'ucello fin che sara saldato; et per questo rimedio la testa selli sugara, et li occhi se li schiarira.

Capitolo 9: *A conoscer el mal de pietra et calcinazo*[105]

Quando vederai l'ucello che non potra smaltire bene, conoscerai per la smaltatura che l'è calcinato, et prima la sua smaltatura non se tenira insieme, et li sara quasi alcuni graneloti sopra, et non bianca, et tal fiata vederai che volendo smaltire non potra, sapi che lui ha mal de pietra, ouer calcinazo, et vederai che tal fiata si mettera el becco de sotto, per doglia che sente per aitarse[106]. La prima cosa che dei fare, tu li guardarai el buso, el qual li sara enfiato, et imbratado, et secco el sterco attorno al culo indurato che non pol padire, el se vuole guardare, et nettar con le diti pian piano, diffacendo cio che li troui, et lo ongerai con olio tepido a poco accio non imbrati le sue penne d'olio. A questo rimedio con la carne dell'onto sotil bono[107]. Ma se l'hauesse la testa enfiata, et li occhi, bisogna altri rimedi, non li dar per bocca, falli un falusello de olio, o de botero, l'olio si è forte nitido[108], e l'aceto, et li reuma ascenderia piu alli occhi, e sopra pascerlo de boni pasti, cioè de boni ucelli, et bona carne; le cosse delle rane sono bonissime.

Capitolo 10: *A conoscer detto mal, et il rimedio*[109]

Tal volta l'ucello hauera mal de pietra, et non li apparira alla testa, ne alli occhi, ne quasi alla smaltitura alla prima, perche non sera suta, anche piu tosto sera bianco, ma sera troppo spessa, et

[103] *falli uno busetto* (B).
[104] *metilo doue ho ditto, et metili suso il focho* (B).
[105] *Cap. 10: De conoscere mal de pietra aut calcinazo* (B).
[106] *et tal fiata uedrai che smaltendo metera lo becho di sotto per mordersi la smaltitura* (B).
[107] *Item piglia questo remedio, dalli spesso, cum la carne del butiro frescho e del olio* (B).
[108] *et questo pero che'l butiro et olio si è forte a lo ucelo* (B).
[109] *Cap. 11: De conoscer ditto male de calcinazo cum lo remedio* (B).

hauera poco del negro, et quando smaltira se disedera come fa el melle[110], onde serai certo che hauera el calcinazo, el quale se conzelà[111] dentro, et a poco a poco se fa grande non li facendo remedio; vero è che tal fiata, quando l'ucello se sbatte troppo, li intrauien questo. Specialmente non hauendo niente in gorgia, ma hauendo del pasto, et smaltendo, è segno che a mal de pietra. Onde prendi [esopo][112], et [edera][113], et tridala insieme, et altrotanto butero, et metti in una pignatella noua, et fa bullire tanto che vedi si possi far pillole, delle quali ne darai una all'ucello, et una hora dapoi gli darai il pasto bono; un altro remedio è piu ligiero, togli grana solis, et el figato d'un pollo giouene, et butali sopra questa poluere, et poi lo darai a beccare a l'ucello, il qual poi metterai al scuro fin hauera padito el suo pasto; il tertio rimedio è pigliar un budello de gallina, o pollo, o castron longo due diti, et laualo bene; et lo impiraii[114] de bon olio d'oliua, et ligarai tutti due li capi con filo, et cosi lo darai a l'ucello, il qual o uoglia o non conuen lo ingiotisca senza rompere, poi lo meterai al scuro; et non li darai a mangiar fin sette hore, et guarira.

Capitolo 11: *Rimedio alla testa infiata*[115]

Quando fosse infiata la testa a l'ucello in qualche parte, et non fosse per cagione della reuma[116], e questo potria zonzer alli occhi, perche non hauendo reuma, li occhi serano chiari, et li tenira aperti; a questa tal infiatione prendi tre graneli de pepero[117], et altrotanti garofoli[118], et due grani de strafula[119], et pesta tutto insieme, della qual poluere gli ne meterai in le nare, et sotto el pallato in la bocca, poi lo tenirai incontro el sole fin che butara alcuna spuma per la bocca[120], et sel paresse esser troppo affannato non lo te

110 *et quando smaltira se destendera como fa lo mele* (B).

111 *congella* (B).

112 Ovo je prema B, jer A ima iskvareno: *elleppo.*

113 Prema B, jer A donosi: *helera.*

114 *impillo* (B).

115 *Cap. 12: De la infiasone de la testa* (B).

116 *non fusse per causa alcuna de queste cose de calcinazo ne reuma* (B). Tekst koji slijedi je kod B znatno skraćen.

117 *tolli fina a tre grani de peuero* (B).

118 *de garofali* (B).

119 *strafixaria* (B).

120 *dal becho* (B).

nire al sole, ma lo portarai al fresco, et dopo cerca tre hore passilo de bon pasto alla metade, et poi la sera sbrufali la faccia et li occhi con bon vin bianco, dagandoli[121] la purgatura, et guarira.

121 *dandole* (B).

Capitolo 12: *Quando ha[ue]ra fastidio a beccar et non potra padire*[122]

Alcuna fiata l'ucello harra fastidio et non beccara uolentieri come era usato; fali remedio in questo modo, piglia un colombino giouenetto, et lo darai cosi viuo in sua liberta[123] che lo amaci, et lascialo tor de quello el suo pasto e del suo sangue, perche facendo cosi l'ucello s'allegrera tutto, et per quello megliorera, et se tu vedi che per questo non sia megliorato da li ucelletti cosi viui, et scorticalo tutto sopra, et poi caldo butali mastici poluerizati, et subito l'è lo darai a beccare. Et se caso fosse che non megliorasse, fa lisia bona con cinere de vite che faccia una bianca, et cosi tepida metti entro la carne[124], che voi dar all'ucello a beccare, et fa questo due ouer tre fiate, et guarira.

Capitolo 13: *Rimedio a chi butasse el pasto*[125]

Quando l'ucello butasse el pasto suo, se l'è di estate, mettili la matina auanti acqua in uno vaso netto per modo che la ne possi prender a sua volonta, et se ne vuol torre, ma si bagnara bene, [è bon signo de sanita][126], ma se non si bagnara mettilo al scuro fin la sera senza darli niente de cibo, poi lo pasci de ucelleto, et non li dar ossi, che sia mezo pasto, vuol esser bagnato nel sugo de trefolio, ouer una herba che si chiama mascola[127], la qual'è viridissima[128], et si troua sopra i tetti delle case, o nelli pozzi, ouer nelle mure vecchie scoperte, et quando vorai torre questa herba tagliala a basso appresso la radice, pur che sia netta, et pestela bene, et collala per un panno de lino netto, [et schiza fora lo sugo cum li di-

122 *Cap. 13: Quando hauera fastidio de bechare et non potra padire* (B).

123 *et lassalo cussi viuo in la uolunta de lo ucello* (B).

124 *Ancora se caso fusse che non padesse, farai uno pocho de lesiua fatta de bille, et bagna la carne* (B).

125 *Cap. 14: Quando getta lo pasto* (B).

126 Ovo je navedeno prema B, jer se skriptor teksta A sigurno zabunio pri prepisivanju. Tekst A glasi: *ha bisogno de sanitade.*

127 *muscula* (B).

128 *tridissima* (B).

ti][129], poi lo scalda che sia tepido, et metti la carne entro, ouer l'ucello, et lasciale stare un poco, et poi dalli a beccare et guarira, ma per che ho detto di dargli l'acqua, se l'è di estate, de inuerno non dico nulla, tu potrai prouar con el bichiero di tua mano, messo entro alquanto di acqua rosata[130], et dopo tolta l'acqua li farai cio che ho detto de sopra, ma se hauerai un lomboletto de porco fresco, cosi caldo daglilo senza far altro, et se ancora non padisce, tu li puoi dar cosi bagnata, come te ho detto, et guarira.

[Preterea[131] tolli una cosa de polastro, et tolli uno bichero de aqua, et falla schaldare, poi metti in l'aqua poluere de garofali, et bagna dentro lo pasto, et dagene meza gorga, et sera guarito, et hoc est expertum. Ancora tolli del muschio et metillo in uno bochone de carne, et fagelo ingiotire, poi tolli de la poluere del ditto moschato, et zetane sopra la carne che ge uoi dare; prima la bagni in l'aqua calda, poi tolli del ditto moschato et cum l'aqua calda li getta dentro le narise una fiata, et tenira lo pasto. Item, tolli uno budello de galina lauato cum aceto, et impilo de bono olio de oliua uechio per quantita de doi diti, poi lo liga da ogni capo, et fagelo ingiotire et ponilo al scuro, et sera libero.]

Capitolo 14: *Al mai delle gotte, ouer chiodelli*[132]

Se l'ucello harra li chiodelli ne piedi[133], vederai sotto la zaffa, et trouarai come un chiodello. Onde tu prenderai aceto forte, et [ruta][134], et sale, che impasterai insieme con la [ruta][135], poi metti ne l'aceto forte, poi la sera bagnali entro una peza de lino bianco, et metila su la pertica, et li metterai l'ucello sopra la notte fin a tanto che li chiodelli siano rosicati[136], ma se vederai che non megliori per questi, farai questo altro rimedio, toglia aloe pisto con aceto a modo di pasta[137] liquida, et togli latte de fico, et megola[138] de massela de porco salato, et la sera bagna una peza de lin entro, et met-

[129] Rečenica u uglatim zagradama umetnuta je prema B. Ona je očito izostavljena pri prepisivanju teksta A.
[130] *proua se la uoluntaroso de tore l'acqua dagela in uno mocolo posto dentro lo quarto de aqua rosa* (B).
[131] Odavde pa sve do kraja ovog poglavlja prema B. Toga nema kod A.
[132] *Cap. 15: Al male de le gotte aut chioldelli* (B).
[133] Nema kod B.
[134] Prema B, jer A ima: *ruda.*
[135] Kao u bilješki 134.
[136] *se reschano* (B).
[137] *conposta* (B).

tili sopra l'ucello a sentare per piu fiate; et se questo ancora non basta, togli vin bianco, cera noua, termentina ben netta, et saluia, et pesta insieme in un vaso [et olio de mandule amare an., et fallo ben bogliere insieme che resti la terza parte, et quando lo chiodello è ben maturo, tolli de questo unguento][139], poi prendi una peza de lino. e stendila sopra de questo, poi metti su li piedi, et ligali che non si possi desligar, et lascialo in una gabbia alla sua volonta noue giorni et noue notti, anci che lo deslighi, et se nel detto termine non sera guarito in tutto, falli questo medesimo una altra fiata, et stia altro tanto ligato a quello modo come de sopra, et credo sera guarito[140]

[Ad idem.[141] Piglia lo ucello et guarda sopra lo zenochio che li è une vena che viene zoso per la gamba a lo schincho, et descende in li piedi; tolli una lacetta de salice et fendela uno pochò la uena apertamente, poi tolli uno ago cum uno filo de seta, et alazali questa uena sotto lo nodo come se fa ali caualli, et taglia la ditta vena sotto lo nodo del filo che hai fatto la alazatura, poi premi ben fori lo sangue del pede doue sono li chiauelli, cum lo dito suso per la gamba preso lo lazo fin che sia noda quella uena, et tolli el curso ma che non li descenda piu in li piedi, altramente mai non guarirane. Poi onzi la cosa cum olio rosato doue hai tochato, ouero cum grasso de galina, o de anetra, et stretto insieme fatto che harai questo, fagli questo altro, cioè per chauare fora lo chiauello quando è ben maturo.][142]

[Capitolo 15: *Al male de le podagre aut gotte*][143]

[Rp. sugo de tintimalo, e mele, e aceto, e uno pocho de calcina, et metti tutte queste cose insieme, et mettili sopra li piedi doue è la podagra, et quando li se mouesse, tolli de lo aloe et ongelo bene, et guarira.]

[Ad idem. Tolli del latte de tintumalio, de la medulla de una massella de porcho salata, et mescola ditta medulla col ditto latte,

[138] *medulla* (B).
[139] Prema B. Umjesto rečenice koja je u uglatim zagradama, A ima samo: *et fa che tenga la tertia parte.*
[140] Tekst B je ovdje znatno kraći.
[141] Završni odlomak ovog poglavlja nalazi se samo kod B.
[142] U tekstu B poglavlje ne završava ovdje, nego se u nastavku ponavlja recept koji je naveden na kraju ranijeg odlomka.
[143] Ovog poglavlja nema kod A. Transkribirano prema B, ali s tom razlikom da je tamo redni broj poglavlja 16.

poi tolli una peza de lino, et unzela bene cum questa cosa, et metti lo ucello sopra uno panno netto, et lassalo stare per dui zorni sopra quello panno, lo terzo di bagna quello panno cum aceto forte, et fallo stare per altri tre zorni, et sera guarito.]

[Ad idem. Tolli scorza de frassino, scorze de meloni, scorza di brogna saluaticha, et scorza de rouerselli zoueni, et coseli tutti insieme cum aqua tanto diuenta tutta negra cum[144] inchiostro, poi lassalo ben refredare, et zonzeli uno poco de sapone, poi tolli una petra de marmore et impastela bene de questo unguento, et di questo ungi li pedi a lo ucello, poi metilo a riposar suso questa petra, et lasselo stare tanto che lo poi passere, et passuto ritornalo sopra questa petra, et sera sano.]

[Ad idem. Tolli de lo aloe paticho, et scaldalo, poi cussi caldo ponilo sopra lo ditto male, et lassalo stare cossi uno di et una notte. Aut tolli stercho de[145] coceli bene insieme, et cossi caldo mettilo suso et lassalo uno di et una notte, et sera guarito.]

Capitolo [16]: *Al asmo che non possi arfiatare*[146]

Assai[147] fiate ven l'asmo alli ucelli ben che in piu modi; alle volte viene che non puol refiatare, et spesso par uogli butar alcuna cosa fora per le nare, et facendo quello atto par che alquanto riposi, et alle fiate harra asmo et no fara quello atto, ma continouamente refiadara, e si non riposa; si che lo detto male ven a piu modi, alle fiate ven per botta receuuta in lo petto, et tal fiata per troppo repletion reumatica, alle fiate per odor di muschio,[148] ouer altro stranio tuffo, ouer per humiditate d'aere, per sirochi, ben che quelle mazormente sieno malatie incurabili, non dimeno molti ne guarisse, specialmente quando queste malatie prolongano, et non moreno subito, pur la mazor parte presto moreno, come cominciano a fiatare duro;[149] e prima conoscerai questo male come[150] et petto li bate, o non po tener la coda[151] ferma;[152] et alle

[144] Vjerojatno pogreška pri prepisivanju riječi *come*
[145] Ovdje je vjerojatno izostavljena neka riječ.
[146] Naslov poglavlja prema A, osim što je tamo redni broj 15. B ima: *Cap. 17. Al male del asmo.*
[147] *Alcune* (B).
[148] Nema kod B.
[149] *ho visto de quelli che moreno presto cominciando a refiadar* (B).
[150] *quando* (B).
[151] *et non tenira la gola* (B).
[152] *ferma, ma la mouera rafiadando* (B).

fiate asma solamente quando se sbatte,[153] questa è piu lieve a sanar, et facil meliora. In prima tu hai rimedio a questo, prima non li dar affanno niuno, et che per niun modo togli acqua, et pascerlo de boni pasti, et piu del usato, quasi alla sua volontade, che stia in liberta sua non ligato; da li prima pillole de aloe patico, et de agarico, come è detto de sopra,[154] non li mettendo zucaro candido, li colombini sia suo pasto, o carne de porco fresca, o polastri mettendoli sopra poluere de pietra cotta rosa, et ben cotta, et gli ne darai per tre giorni, e se non la volesse torre cosi [getata][155] sopra la carne, [dagli fina a tre bechate de carne inuoltata dentro a la ditta poluere],[156] piglia poi assenzio et pestalo [et chauane lo suco][157] et una cossa de pollo, et bagnalo [in latte de asina][158] et nel suco del detto assentio cosi calda come la tiri, et se si puol hauer late d'asina è meglior che altra late.

Per un altro modo,[159] prendi [semenze][160] de grogno porcino et butero fresco, poi tolli una cossa de gallina, ouer pollastra grassa, et impasta ben con questo butero, poi buta sopra la detta [semenza],[161] et questo fa per tre ouer quatro giorni. Ancora quando fosse entro rescaldato,[162] li poi fare questo rimedio perche è molto bono [et experto per molti, et guarira l'ucello.][163]

Ancora[164] la radice del rafano cotto sotto le brase netando bene, et mesedar con el butero fresco [tolendo tre uolte tanto butero quanto raffano,][165] et darlo a beccare per un giorno, et l'altra matina darlj pillole de aloe, et de agarico, come ho detto de sopra, et farai cosi per sei[166] giorni, et guarira; e se non guarisse in tutto, li farai altro rimedio.

[153] *et tal fiata lo hauera quando se batte, et stando in pugno, pare che non lo habia mal alcuno, maxime quando fa alcuno atto de uoler butare fora de le narise* (B).
[154] *come è ditto ne lo capitolo de la replectione reumaticha* (B).
[155] Umetnuto prema B.
[156] Rečenica u uglatim zagradama navedena je prema B. Kod A: *dagline insino a tre bocconi inuoltada entro.*
[157] Umetnuto prema B.
[158] Umetnuto prema B.
[159] Kod A ovo je posebno poglavlje *(Cap. 16)*, ali bez posebnog naslova.
[160] Prema B. Kod A je upotrebljen izraz *sonza.*
[161] Isto kao u bilješki 160.
[162] *quando fusse rischaldato l'ucello di dentro* (B).
[163] Završna rečenica se nalazi samo kod B.
[164] Ovaj je odlomak u tekstu A označen također kao posebno poglavlje *(Cap. 17)*, iako nema vlastitog naslova.
[165] *tre fiate, tanto de l'uno, quanto de l'altro* (A).
[166] *sie* (A); *alcuni* (B).

[Capitolo 17: *Al detto male del asmo*][167]

Al detto mal prendi garofoli, e cinamomo, zenzero, peuere, alte,[168] sal[169] draganti, et [olibano],[170] tanto per sorte,[171] et pesta insieme, e ponile al foco in una peza de lino bagnata, e meti sotto le brase, et quando li sera stata un pezo cauale fora, et de quella poluere butarai piu fiate nelle narise al'ucello tutta volta non hauendo pasto in gorgia, sofia entro con un canello, e poi torrai lardo duro e altrotanto butero, et meseda con la detta poluere, et farai come una pillola, et dala al'ucello, et [de qualche latte][172] li onzerai el palato, et mettilo al sole, et fallo star tanto che butti quella medecina; e fatto questo, pascilo de pasto lezero, e poco; l'altro di pascilo de un pigione;[173] el quarto giorno bagnalo et mettilo al sole, et quando sera suto piglia grana solis, seme de petroselimo, anesi, apio, et finocchio[174] equalmente de ciascuno, sassifragia a dopio, et fa bulire insieme in uno vaso che sia netto et poi li bagna la carne, che li vuoi dar a beccar, et sera guarito.

[Ad idem.[175] La matina poni lo ucello al sole per tempo, et lassilo stare fino a nona, poi tolli una lucerna, et onzige li diti, poi passilo et remetilo al sole, et lassilo stare fino al vespro, poi tolli latte di capra, et mescolalo cum sangue de columbo, et cossi mescolato dagelo bechare.]

Capitolo 18: *Quando li ucelli se pellano*[176]

Si pellara alcuna fiata l'ucello con el becco et per forza si tirara fori le sue penne, per ira[177] del mal che si sente hauer entro. Onde per rimediar a tal malatia prendi limatura de ferro, ouer de azal,[178] et dalli a beccar carne calda, sopra la qual hauerai buta

[167] *Cap. 18* (A). Nije posebno poglavlje teksta B, ali ima podnaslov: *Quando ha lo ditto male del asmo.*

[168] *comino, aloe* (B).

[169] Prema B. Kod A pogrešno *fali.*

[170] Prema B. Kod A: *libano.*

[171] *an.* (B).

[172] Umetnuto prema B.

[173] *pibione* (A); *pizone* (B).

[174] *fenochio* (B).

[175] Ovaj se odlomak nalazi samo kod B.

[176] Kod A je to zapravo 19. poglavlje. Naslov poglavlja kod B glasi: *Cap. 18. Quando lo ucello se pela col becho.*

[177] *per stiza* (B).

[178] *aut de azalo ouer d'oro* (B).

de detta limatura, et se l'ucello non ne volesse beccare a quel modo, voltala in pecetti de carne che li ingiotira, et questo farai per tre giorni ouer quatro, et senza dubio guarira.

Capitolo 19: *Se l'hauesse le penne torte o rotte*[179]

L'ucello alcuna fiata o per sinestro tercera[180] le penne, ouer le rompira; se serano torte prendi acqua calda[181] et mettili entro le penne lasciandole un poco,[182] et poi metter l'ucello su la pertica, che istesso le conzara, et se in una fiata non le conciasse farai cosi due ouer tre fiate, et si le conciara, et si nettara; et se fussino rotte le penne, prendi penne di simil ucello, et tagliarli la ponta tanto de lengeza, quanto è larga ouer grossa, et poi della largeza, ouer grosseza, quanto abilmente potra intrare in la sua tempera, non rompendola, cio è de l'ucello, et affar questo tu dei hauere alcune forfici con la ponta sottile, et tagliar tanto della penna che è rotta a l'ucello, che gli rimanghi tutta la tempera, et poi metti quella, che hai apparechiata entro la tempera guardando che sempre sia gualina[183] fin in capo, poi tu dei hauere un ago sottil con seda,[184] ouer bon filo che sia incerato, et con quello passar la tempera remissa una col l'altra, et ligar attrauerso bene secondo l'ordene, che mai non se aprira, et non venira a meno, come se fosse la sua propria, et li giouara molto a volare.[185]

Capitolo 20: *Quando l'hauesse piaga grafata d'altro ucello*[186]

Se l'ucello hauesse piaga grafata d'altro ucello, tu dei prima veder se in la piaga fossero penne,[187] et nettarla benissimo, et poi metterli suso aloe patico poluerizato, et se questo non basta prendi

[179] Kod A je to 20. poglavlje. Naslov kod B glasi: *Cap. 19. Se hauesse rotte aut storte le penne.*

[180] *se schauiza* (B).

[181] *tepida* (B).

[182] *uno pocho, et cussi se drizarano ponendo lo ucello al sole* (B).

[183] *et guarda sempre che la poni dentro diritta, et tanto duro uadi dentro* (B).

[184] *seta* (B).

[185] Kod B ima još rečenica: *Et questo è lo modo de impennare.*

[186] To je kod A zapravo 21. poglavlje. Naslov kod B glasi: *Cap. 20. Se hauesse piaga aut sgraffatura d'altro ucello.*

[187] *guardali bene che in la sgraffatura aut piaga ferrita non entri dentro qualche penna perche essendo penne ne la ferrita non potea mai saldar* (B).

origano de campo et pestalo bene, et cola per una peza de lin tutto el sugo, et piu fiate metterai del detto sugo in la piaga, et guarira.[188]

Capitolo 21: *Se hauesse li occhi rotti in qualche modo*[189]

Intrauene alle volte che o per botta, o spino ouer altro caso, l'ucello ha rotto l'occhio in modo che la humidita de l'occhio li uscisse fori, et non li remediando el perderia la luce. Onde prendi fogli[190] di trefoglio, et fane acqua stillata,[191] et saluala[192] in una ampola ben coperta con cera, et quando fara bisogno mettili de detta acqua in l'occhio con una penna, et guarira,[193] et se non guarisce alla prima, fa cosi fin sera guarito, ma se non hauesse ponto li occhi, ma lo sangue li descendesse[194] sopra li occhi, fali anchor tal remedio, et facilmente guarira.

Capitolo 22: *Se l'hauesse in fastidio el beccare et non conoscesti el suo male*[195]

Se l'ucello hauesse in fastidio el beccare ben secondo l'usanza, al sparauer dalli un ucelleto, et scorticalo sopra, et cosi caldo mettili[196] poluer de mastici, et daglilo a beccare; all'astor dalli una cossa de gallina, sopra la qual cosi calda li butterai de detta poluer de mastici, et daglila a beccare, et se questo non basta, tolli limatura de ferro, et melle netto, et messederai insieme con la carne calda, et la darai all'ucello; et poi gli darai un altro pasto de carne calda onta con melle, et oglio rosato, et limatura de ferro, et guarira.

188 Završni dio poglavlja, tj. oba recepta, ne nalazi se u tekstu B.

189 To je kod A poglavlje 22. Naslov kod B glasi: *Cap. 21. Quando lo ucello hauesse li ochi rotti aut infiati.*

190 *fiore* (B).

191 *aqua alambicho* (B).

192 *seruala* (B).

193 *et subito sera guarito et megliorera* (B).

194 *Et se etiam a caso hauesse ponta ne li ochi et che lo sangue ge dessendesse* (B).

195 To je kod A zapravo već 23. poglavlje. Naslov kod B glasi: *Cap. 22. Quando lo ucello ha in fastidio lo bechare.*

Capitolo 23: *Alli pedocchi*[197]

Tu potrai conoscere che l'ucello hauera pedocchi, se lo tenirai al sole, che subito veniranno fori per le penne attorno'l collo, li quali smagrano et secano l'ucello, et finalmente ne morira, se non se aitasse; ben che alcuni usino oropimento,[198] ma è pericolosa medicina, perche l'ucello nettandosi, et conzandosi le penne con il becco, se attosecaria facilmente; ma tu li farai remedio senza pericolo prendendo marubio, et pestarlo bene, et unzer doue sono li pedocchi et metter l'ucel al sole, tutti andaran fori; ouer togli peuere pesto, et mettilo intorno el collo fin a le spale de l'ucello per sotto le penne in su la carne, et ponile poi al sole, et presto sera liberato.

Capitolo 24: *Come si gouerni l'ucel in la muta*[199]

Quando vorrai metter in muda guarda in qual tempo dell'anno è meglio; poi doue lo dei mettere; tertio come fatta la muda che debbe hauer l'astor, et come el sparauer; quarto come lo debbi gouernar et pascere; quinto come lo debbi cauar de muda, et quando.

Prima, lo tempo è il mese de febraio per il sparauero, ma per l'astor il mese de marzo. Il loco si per l'astor come per il sparauero debbe esser aperto da ostro, et serato da borra, accio che habbi piu sol, et manco vento. Tertio, debbono hauer ciascuno condecente muda come se li apertene, l'astor vuol hauer una gabbia, ouer una pertica concia con uno anello, accio che possi volar da un capo al'altro, et non si possi apicare intorno la pertica, et sia messa che da un capo della pertica dia el sole, et da quel capo sia una tauola, accio li possi beccar, et giacer sopra, pero che quando se muda spesse fiate giace, et riposa volentieri, et massime al sole aprendo le ali, et debbili metter anchor de la terra con l'herba in un pezo, et l'herba sia bassa accio che'l possi giacere et beccare, a sua posta dal'altro capo della pertica vuole esser coperto, accio possi andar a suo piacere al'ombra, et ancho quando fosse pioggia, ouer altro cattiuo tempo, o de notte, a suo piacere. Ma se vorrai metter l'astor

196 *et scorticalo et metigli sopra cossi caldo* (B).

197 To je kod A zapravo 24. poglavlje. Naslov kod B glasi: *Cap. 23. De chazar li pedochi.*

198 *oro pimento distemperato cum aqua* (B).

199 To je kod A zapravo 25. poglavlje. Naslov kod B glasi: *Cap. 24. A metter lo ucello in muda.*

in gabbia fa che non sia troppo grande, ne troppo picola, pero che si potria guastar le penne, et se la fosse grande si straccaria, et si sbatteria onde pigliaria gran botte per la gabbia, impero debbe esser conueneuole, cio è longa piedi sei, alta piedi quatro, ouer cinque, larga piedi quatro. El sparauer sta meglio in gabbia, che su la pertica, et persimele non tropo grande, perche piu se sbatte per la grande che per la mezana, et sbattendosi non si muda si bene per la doglia, ne hauendo altra infirmita; la grandeza della gabbia del sparauer vuol esser longa piedi quatro, alta piedi dui e mezo, ouer tre, et larga dui et mezo, et deue esser tanto chiara, che la testa del sparauer vada entro et fori, et tamen che non venga fori lui, et se ne fuggia; che la stia meglio un poco chiara, la ragion è che mettendo for sol il becco, si pol guastar il becco, et gli occhi, et se la mette for insino al capo potria rimanere entro attacato, et morire, onde sta molto meglio chiara un poco, che si spessa.[200]

Capitolo 25: A pascerlo in la muta[201]

Tu debbi pascer l'ucello in la muda de bona carne, tanta che ne habbi a sua liberta, parche hauendone a sua volonta non ne torra pero se non il suo douere, alla prima de dui, o tre giorni al piu, et quanto piu spesso li darai ucelli sera meglio, perche meglio potra tuor la bugatura a sua posta massime el sparauero, et piu tosto si mutara. Onde ad ogni ucello in muda è meglio darli ucelli con la piuma, accio possino tuor la bugatura spesso, et similmente carne di lepore, con li pelli quel pecio che li darai, perche si mudara molto bene, et a bon hora. El sparauero vuole hauer continouamente (sic!) dell'acqua, et mudarla spesso, che sia ben netta, et all'astor basta una fiata alla settimana darli l'acqua. Et se vuoi farlo mutar anti tempo, et bene artificialmente piglia una serpe qual'è nigra,[202] et la cosirai in acqua con poco di grano, et poi quel grano darrai a beccare ad una gallina giouene negra, della qual gallina darai a beccar all'ucello che è in muta per giorni noue, et se mutara piu presto; et anchor è bono darle de quelle giandelle, che sono in la

[200] Cijelo ovo poglavlje je kod B znatno kraće i sažetije, ali uglavnom s istim sadržajem.

[201] To je kod A zapravo 26. poglavlje. Naslov kod B glasi: *Cap. 25: A gouernare lo ucello in muda.*

[202] *uno serpente negro* (B).

carne de castrati, et spesso; et massime appresso el collo se ne trouano, et simile delli rognoni, et cori, et figato del detto, ouer d'altri animali, et se mutara prestamente.[203]

Capitolo 26: *Quando et come si cauano di muta*[204]

Tu dei cauare l'ucello della muta[205] quando vederai che l'habbi ben messo le sue penne, et che siano sute,[206] altramente di leggiero si le potria guastar, et non esser piu bono, perche non se potria impennar, et spesse fiate chi non li ha auertentia perde l'ucello; massime nelli cortelli et ali tu poi sapere che hanno poca carne, et nelle vane, e tanto piu li dole non essendo bene suto.

[Et quando lo uorai cauare di muda guarda se le asciutto et maxime la coda, et hauendo sutta la coda, è bono signale de esser fiorito. Et quando lo vorrai cauare de muda per qualche giorni auanti non li dare tanto pasto, ma dagene asai mancho; et quando lo uorai cauare la notte, lo zorno prima non li dare niente acio non habia in gorga, et quando lo vorai cauare sta sino a notte saira, poi anci che tu entri guarda como el sta cum uno lusore, poi piglialo piu suauemente sia possibile, et guarda come lui ha volto il petto, et come sta sulla perticha. Et guarda non portare vesta biancha, porta lo tuo guanto et non lo lassare sbatere che non se rompesse le penne. Quando tu lo hauerai cauato fallo stare anci che tu lo cominci a contiare zorni sette susso una perticha, et guarda non se possi sbatere niente acio non se rompi le penne, et uole essere cusito uno panno su la perticha, et passati li sette zorni contiarlo, et fa come ho ditto in lo capitolo de domestichare portandolo in pugno de notte, et falli stare il lume, pero tante fiate como li rompi il sonno, tanto piu se domestichera, et se la luna è chiara tienelo a quello lusore tochandoli la choda, et charezalo.][207]

[203] Ovo poglavlje je kod B znatno kraće i sažetije.

[204] To je kod A zapravo 27. poglavlje. Naslov kod B glasi: *Cap. 26. Per che via debbi chauare lo ucello de gabbia.*

[205] *de gabia* (B).

[206] *sciutte* (B).

[207] Cijeli ovaj odlomak je kod B potpuniji nego kod A, pa je stoga transkribiran prema B. Tekst A glasi: *Et quando li vuoi cauar fori de muta, alcuni giorni auanti dalli a beccare assai meno del consueto, accio che l'ucello sia piu vodo et habia volonta de beccare, et quel giorno che lo vuoi tirar fora della muda non li dar niente a beccare, et tiralo sempre la sera quando è scuro, et quando sia qualche fresco, accio che sbattendosi l'ucello non si riscaldasse, poi lo debbi dimesticare, et gouernare, et metterlo in paisa; non bisogna troppo solenitate al mudado de metterlo in paisa pure sia bene dimesticato, et voidato, perche da se è amaestrato, et paisa bene.*

Capitolo 27: *A conoscer quando l'ucello ha li vermi*[208]

Se l'ucello harra li vermi,[209] vederai che spesse fiate li butara fora per bocca, ouer in la purgatura, ouer in la smaltatura, sono i vermi sottili, et longhi, et apre spesso la coda,[210] et sera, et alle fiate la tene continuoamente aperta, et cosi saperai che l'ucello harra li vermi. Onde tu piglierai foglie de persico, et cauane il succo,[211] et mettili entro un poco de zafaranno, et inuoltali nel detto succo, et zafaranno, tre bocconi de carne, ouer pezetti, et dagline per tre giorni, et guarira.[212]

[Ad idem. Tolli uno budello de gallina, et ponegli dentro del olio bono, sia longo due ponte de dito, ligato da tutti dui li capi, et dalli ditto budello ad ingiotire, et la sera passello. A conoscere lo ditto male: l'ucello alcuna fiata quando becha tolle una bechata et la getta via, l'altra padisse.][213]

Capitolo 28: *Quando l'ucello harra broze su li piedi*[214]

Assai fiate harra l'ucello broze su le gambe, ouer su le piedi, et questo ha alcuna fiata per esser li zetti troppo duri fatti de tristo corame, che come è bagnato è indurito, et sbattendosi l'ucello se guasta li piedi, et li fa venire le broze, et massime su la zafa, et alle volte ho veduto delli seluatici hauerne, onde io penso siano morsicati da donola, o sorici, ouer da serpe, che l'ucello harra pigliato. Onde prendi un scurlier vechio de legno,[215] ouer un tagliero vecchio, et scalda al foco, et venira fora un certo grasso in spuma bianca, et con quello cosi caldo onzi due ouer tre fiate le broze a l'ucello, et guarira.[216]

[208] To je kod A zapravo 28. poglavlje. Naslov kod B je isti kao u tekstu A.
[209] *li vermi di dentro nel corpo* (B).
[210] *spesso tiene la sua coda aperta in largo* (B).
[211] *et pestale bene et schiza fora lo sucho* (B).
[212] *et dagelo bechare fin a doi overo tre zorni, et quando se ua a dormire passelo, et facendo cussi sera guarito* (B).
[213] Ovaj se odlomak nalazi samo kod B.
[214] To je kod A zapravo 29. poglavlje. Naslov kod B glasi: *Cap. 28. Quando lo ucello hauesse qualche broze in li piedi.*
[215] *uno menestradoro de legno* (B).
[216] Cijelo ovo poglavlje je kod B znatno skraćeno.

[Capitolo 29: *A lo ucello che hauesse sopra osso in alcuno loco*][217]

[Tolle de lo aloe et schaldalo, et ligalo cussi caldo sopra lo male, et lassalo stare uno di et una notte. Ad idem. Tolli del stercho de gallo, et coselo bene in aceto forte, et tepido ponelo su lo male, et lasselo stare uno di et una notte, et sera sano.][218]

Capitolo 30: *Quando non potesse butar la burgatura*[219]

Se l'ucello non potesse butar la burgatura, ouer li fosse dato pasto sopra la burgatura, piglia per el sparauer otto grani de sinapi, o voi dir senaura, et per l'astore due volte tanti, et darglili a mangiare, et subito la butara, ouer piglia radice di celidonia netta quanto sia una faua, et gli la darai senza carne al sparauero, et all'astor quanto siano tre faue, et butaranno non solamente la burgatura, ma anchor molte colere, et cose triste, et il tuo ucello venira sano et gagliardo, et si doueria usar tal radice al meno una fiata al mese, pur'ogni fiata dandola netta, et senza carne.

Capitolo 31: *Come nella prima uera si gouernano*[220]

Pero che nel detto tempo di prima vera li ucelli rapaci cosi come li altri ucelli, si raccordano del debito et natural corso dell'atto venereo, et dall'amore commossi desiderano con la sua compagnia congiongersi, onde molte volte per tal male ne more. Onde tu prenderai la carne tagliata in peci picoli, et la metterai ne l'olio comun poi la darai in cibo a l'ucello, et farai cosi per tre giorni, et il tuo ucello non andara in amore, et non pericolara ne in muda, ne in pertica, et l'olio doue bagnerai la carne vuol esser lauato a questo modo. Prima piglia una pignata, et fali un buso sotto el fondo, poi la sera impi la pignatella d'olio, ouer meno, secondo la carne, che bisogna per un pasto, et impoi la detta pignatella d'acqua, et con el cuchiar sbatti molto bene, et cosi li remetterai dell'altra acqua, et sbatterai molto ben fin che venira bianco, et all'hor sera lauato, et quando hauerai ben lauato a una acqua, la cauarai fori dal buso li hauerai fatto de sotto, pero che l'olio sempre sta de sopra, et cosi lo potrai usare.

[217] Ovog poglavlja nema kod A.
[218] Transkribirano prema B.
[219] Ovog poglavlja nema kod B.
[220] Ovog poglavlja nema kod B.

Finis.[221]

[Qui finisse lo primo libro de medicamenti et modi de gouernare sparuieri, et astori, composto per lo excellente magistro Jacobello tragurino in questa arte eximio, et comintia lo secundo zequitando ut infra.][222]

[221] *Finis. Laus deo* (A); *Finis* (B); *Finis* (C). – Tekst A ima 31 poglavlje, a tekst B samo 29 poglavlja. Tekst C ima 31 poglavlje, ali je raspored drugačiji nego kod A i B; zapravo se samo 30 poglavlja teksta C odnosi na Jakobelov traktat. Posljednje poglavlje teksta C (s naslovom *Cap. 31. A voler chognoscere la natura da li smerilgi)* je očiti dodatak prepisivača; ono dolazi iza riječi *Finis*. To poglavlje ne potječe od Jakobela Vitturija nego je ekscerpt iz rasprave magistra Guglielma.

[222] Ovaj explicit nalazi se samo kod B.

KNJIGA DRUGA O PTICAMA GRABLJIVICAMA

Pošto sam po naredbi Vašeg Veličanstva, prejasni care, u ovoj prvoj knjizi djelomično opisao nauk i pouk o pticama grabljivicama, tj. o kopcima i jastrebovima, i u ovoj ćemo drugoj knjizi, pokoravajući se Vašem Veličanstvu, još više o tome raspravljati, a ukratko ćemo raspravljati i o sokolovima, tj. nećemo sasvim šutke preko njih preći. Pokazat ćemo kako da se upoznaju i liječe razne prirodne i slučajne bolesti koje katkad zadese te ptice. To sve za pouk potomcima e da bi znali pokazati svoju plemenitost onim pticama koje su im pružile toliko ugodnih radosti i zabave.

Glava 1. *Kako da se ptica brzo pripitomi*

I jastreb i kobac su po naravi divlji i vole slobodu. Stoga, iako sam u prvoj knjizi govorio o tome kako da pripitomimo rečene ptice, htio bih također i u ovoj reći o tome nešto poučnije. Naime, budući da su othranjeni na zraku i u šumi i da žive od plijena, to više zahtijevaju pažnju i oprez ako hoćeš da se pokoravaju tvojoj volji i da ih odvojiš od prirodna života. Dakle, ako hoćeš pripitomiti rečene ptice, drži ih na ruci dan i noć, svladaj ih bdijući nad njima. Nemoj ih držati na vrućem suncu i na vjetru. Kada ih hoćeš upotrijebiti, neka ti prva briga bude da uzmu usitnjeno jelo i namoči im jezik mlijekom. Nosi pticu rano ujutro kada kaniš s njom poći u lov. Kada je baciš prvi put, baci je blizu sebe i baci je nježno i nastoj da lovi već pri prvom bacanju. Zapamti da po svojoj prirodi nijedna ptica ne voli da je odveć debela, niti odveć mršava od mjeseca kolovoza do mjeseca studenog, a kasnije vole da budu debele, ne mršave.

Glava 2. *Kako da ideš prvi put u lov na ptice*

Kada pođeš s kopcem prvi put u lov, pusti ga da operuša pticu po svojoj volji i da je jede koliko hoće. Započni najprije s tim da mu dadneš krvi, a perje mu dobro namoči u krv, jer će nakon toga mnogo strastvenije letjeti i loviti. Daj mu jarebicu, ako je mlada, a ako je stara, daj mu krvi, i ništa drugo. Tog dana nemoj dopustiti da još leti.

Glava 3. *Protiv boli glave*

Uzmi tri zrna papra i tri zrna karanfilića. Dobro ih stuci. Zatim taj prašak metni ptici u nozdrve tri puta i ozdravit će.

Glava 4. *Protiv upale očiju*

Kada ptica ima upaljene oči i kada ih zatvara i otvara, učini ovo: uzmi dobra vina, koje treba da bude jako, i ulij joj ga u nozdrve, a zatim svake joj noći njime polij glavu i daj joj da pije, pa će ozdraviti.

Glava 5. *Protiv oticanja glave*

Kad ptici otekne glava, uzmi je na ruku, otvori joj kljun i naći ćeš joj na nepcu kao jedno zrno papra. Izvadi ga iglom i zatim joj odmah namaži balzamom mjesto koje si otvorio. Nakon toga uzmi papra, smrvi ga u prah i metni joj ga u oči, nahrani je dobrim jelom i ozdravit će.

Glava 6. *Protiv bolesti želuca*

Uzmi mladu živu golubicu koja još ne može letjeti, stavi je pred kopca i ostavi je sve dok je ne razdere i ne napije se njezine krvi. Ovo će ga toliko raspoložiti da će ozdraviti.

Glava 7. *Protiv nelagodnosti i slabe volje za jelom*

Uzmi jednog vrapca i oguli ga; zatim uzmi praška cimeta i mastike i time pospi tog vrapca, pa ga daj ptici da jede.

Glava 8. *Protiv gušenja*

To ćeš prepoznati po tome što dahće i što teško diše. Liječi je ovako. Izvadi joj krv iz vrata, ili iz obraza, ili iz kljuna, ili iz nožnog prsta. Zatim joj daj da jede pileće meso namazano svježim maslacem i ozdravit će.

Glava 9. *Kada se ptica slabo hrani*

Promijeni joj meso, a isto tako promijeni joj i obrok, pa će odmah ozdraviti.

Glava 10. *Protiv bolesti prsiju*

Uzmi jednog šišmiša i daj joj da ga pojede. Ako ga ne možeš nabaviti, a ti joj onda daj dobrog puža i ozdravit će.

Glava 11. *Protiv bolesti podagre*

Uzmi soka mlječike, meda, octa i malo vapna. Sve skupa pomiješaj i metni ptici na noge. Kada se pokrene, uzmi aloja i dobro je namaži, pa će ozdraviti.

Protiv istoga ili protiv uloga. Uzmi mlijeka od mlječike i moždinu iz soljene svinjske čeljusti; to dobro pomiješaj, a zatim uzmi lanenu krpu koju ćeš time namazati. Zatim metni pticu na čisto sukno i ostavi je da na njemu stoji tri dana, a zatim trećeg dana namoči to sukno u ocat i ostavi pticu da stoji tako tri dana i ozdravit će.

Glava 12. *Protiv bolesti »čavlića«*

Glava 13. *Protiv grča*

O ovim bolestima govorio sam u prvoj knjizi.

Glava 14. *Kako da liječimo grč i ono što izazivlje grč*

Uzmi sasvim svježeg maslaca i umoči ga u sok koprive ili divljeg pelina i daj joj da to jede. Također i ovo: namoči joj noge u janjeću krv ili namoči meso koje ćeš joj dati da jede u vino u kojem se kuhala kopriva. Zatim uzmi nešto od spomenute vode, zakipi je i tako vrućom namoči joj noge. Jelo koje joj kaniš dati stavi u tu vodu i daj joj ga da jede. Zatim skuhaj kornjaču i njenom mašću trljaj ptici noge tako da joj poteče krv, pa će ozdraviti.

Glava 15. *Kada ptica povraća jelo*

Poduzmi ovo liječenje. Postavi je ujutro na tašte pred čist sud vode tako da može grgljati i piti po svojoj volji. Ostavi je tako sve do večeri da ništa ne jede, a u rečeni sat neka joj bude spremljen topli vrabac ili mali štakor, pa joj daj jedno od ovog mesa, ali bez kosti i prelito sokom djeteline. Ako time ne ozdravi, poduzmi onda ovo liječenje koje je prokušano. Uzmi travu zvanu mahovina koja je vrlo zelena, a nalazi se na crepovima kuća ili u bunarima ili na razotkrivenim zidinama. Kada je uzmeš, odsijeci je škarama uz zemlju. Pazi da je ubereš čistu. Dobro je zgnječi, prstima istisni sok, zatim ga zgrij da bude mlak, a onda metni kokošji batak u rečeni sok i ostavi ga da se malo smekša, zatim ga daj ptici da jede i ozdravit će. Ako ga nećeš grijati, uzmi ovaj sok čim si ga iscijedio, procijedi ga, metni u nj kokošji batak i daj ga ptici da jede. Ozdravit će.

Glava 16. *Protiv bolesti astme*

Uzmi komadić zemljana vrča, dobro ga ispeci i napravi od njega prašak i onda uspi ovaj prašak na vruće jelo koje joj kaniš dati da jede. Ovo čini tri dana i ozdravit će.

Protiv istoga. Uzmi pelina, iscijedi iz njega sok i njime polij kokošji batak ili ga metni u sam sok. Ili ga namoči u mlijeko magarice. Ozdravit će.

Protiv istoga. Uzmi klinčića, cimeta, đumbira, papra, kima, aloja, dragantove smole, tamjana, i to sve u jednakoj mjeri. Stuci sve to i metni na vatru, pa zatim uzmi polovicu ovog praška i jednom trstikom upuhni ptici u nozdrve nekoliko puta. Zatim uzmi krutog loja i maslaca veličine jednog oraha. Zgnječi to s praškom i metni ptici na nepce. Stavi je prema suncu sve dok ne izbaci lijek koji si joj dao. Drugi dan daj joj jela svega kao jedan orah. Trećeg joj dana daj pojesti jednog golubića. Četvrtog dana je okupaj i uzmi zrna suncokreta i sjemenke peršina, aniša, celera i komorača u jednakoj mjeri. Uzmi u dvostrukoj mjeri kamenike i skuhaj je zajedno s time. Daj to ptici da jede zajedno s mesom malog štakora i ozdravit će.

Protiv istoga. Uzmi sjemenke maslačka i svježeg maslaca, zatim uzmi pileći batak i namaži ga dobro ovim maslacem, a poslije toga uzmi ove sjemenke i pospi ih po tom jelu koje ćeš dati ptici da jede tri ili četiri puta, pa će ozdraviti. Isto tako ako bi ti unutra bila vruća, daj joj to i ozdravit će.

Protiv istoga. Uzmi korjen rotkvice, skuhaj ga na vatri, i zatim uzmi svježeg maslaca i zgrij sve to skupa, pa daj to ptici da jede i ozdravit će.

Protiv istoga. Metni pticu rano ujutro na sunce i ostavi je do devete ure, zatim uzmi lucerne i namaži joj prste, a onda je nahrani i vrati ponovo na sunce i ostavi je tako sve do večeri. Tada uzmi kozjeg mlijeka, promiješaj ga i daj joj ga da pije, pa će ozdraviti.

Glava 17. *Protiv groznice*

Ako hoćeš prepoznati groznicu, gledaj da li su ptici noge modre i da li su joj promijenile običnu boju, da li su joj oči vruće, žućkaste i zamućene. Tada joj daj ovaj lijek: uzmi žuč jegulje, koju ćeš staviti u kokošje srce, pa joj to sve skupa daj da proguta. Također ćeš uzeti i rabarbare[1]

Protiv istoga. Kada ptica neće da dolijeće na ruku, kako to običava, i pokazuje da hoće nešto povratiti iz usta i k tome teško diše, tada joj napravi ovaj lijek. Uzmi vrbinog lišća i iscijedi iz njega jednu žličicu soka, zatim isto toliko ružinog ulja ili ružinog meda i rožje pilovine. To sve skupa zakipi i metni u staklenu bočicu koju ćeš staviti na sunce. Od svih tih stvari napravi pilule koje ćeš joj dati da proguta i ozdravit će.

Glava 18. *Kako ćeš prepoznati da bilo koja ptica ima groznicu*

Pazi kada joj krila vise preko tvoje ruke ili preko prečke i kada drži spuštenu glavu, a perje ispod kljuna širi kao da ima bradu, osim toga često odbija jelo ili ga uzimlje preko volje i katkada pokazuje svoje neraspoloženje, pa jednom uzimlje a drugi put opet baci ono što uzme, ili dršće kao da joj je hladno. To su znaci po kojima ćeš prepoznati da ima groznicu. Napravi joj ovaj lijek. Uzmi soka komonike u koji ćeš umočiti kokošji batak. To joj daj da jede tri ili četiri puta, a ako to ne bi bilo dosta, onda joj uzicom dobro veži nogu na sredini, zbog čega će joj otvrdnuti, pa ćeš joj tu vidjeti jednu žilu. U ptičjoj se nozi nalaze četiri žile: jedna sprijeda, druga straga, jedna unutra, druga vani. Između ove četiri žile treba uzeti onu sprijeda iz koje ćeš izvaditi krv da liječiš groznicu.

[1] Nastavak ovog recepta nalazi se na suprotnoj strani rukopisa: *i uzmi alepa, bršljana i maslaca, skuhaj to zajedno i od toga napravi pilule koje ćeš dati da jede, pa će brzo ozdraviti.*

Glava 19. *Kako da pticu oslobodiš žeđanja*

Uzmi svježe kokošje jaje, stuci ga dobro u čistoj zemljanoj zdjeli, a zatim uzmi sasvim čistog kozjeg mlijeka toliko koliko je žumance jajeta. To pomiješaj, a onda u to namoči jelo i ozdravit će.

Glava 20. *Protiv kamene bolesti*

Uzmi kokošje crijevo i dobro ga operi. Zatim ga napuni starim maslinovim uljem količine jednog prsta. Sveži ga s obje strane i daj ptici da ga proguta. Zatim metni pticu na tamno mjesto i ostavi je da tako stoji sve do noći. Poslije toga je nahrani dobrim toplim jelom i ozdravit će.

Glava 21. *Protiv leprozne bolesti kada ptica ne može letjeti*

Kada ptica ima sve perje, a ne može letjeti, uzmi zmiju i skuhaj je u vodi, ali prije uzmi iz nje krvi koju ćeš staviti u posudu i njome poškropiti pticu. Zatim smlači vodu i namoči pticu jedanaest puta, a onda je stavi na sunce i ozdravit će.

Glava 22. *Kako ćeš prepoznati kamenu bolest*

Kada vidiš da ptici ne mogu izaći izmetine ili da joj izlaze velikom poteškoćom i opasnošću i da ih vadi kljunom, te da nadimlje čmar i da ima mutne oči, tada znaj da ima ovu bolest. Uzmi zrna suncokreta i daj joj to dobro smrvljeno s jetrom malog pileta. Ako ne ozdravi, uzmi balzama pomiješanog s bijelim lugom, a onda je stavi polako na podnožje i stavi je na sunce, pa će bez sumnje ozdraviti.

Glava 23. *Protiv plućne bolesti*

Uzmi željezne pilovine i daj joj da jede zajedno sa srcem golubice ili pileta.

Glava 24. *Kada ptica gubi tekućinu*

Uzmi tamjana i šafrana kao zrno pšenice, i to u jednakoj mjeri, i metni tamo gdje se nalazi bubrežno udubljenje. Ostavi tamo dok joj ne izgori i ozdravit će.

Glava 25. *Kada je ptici naškodilo sunce*

Uzmi ružine vode i ubaci je u nozdrve, i daj joj da jede kozje meso namazano ružinim medom, a zatim je poškropi dobrim vinom po licu i ozdravit će.

Glava 26. *Kada je ptica bolesna*

Uzmi orahovu jezgru sa četiri zrnca đumbira i metni to u lanenu krpu i stavi je na žeravu te je ostavi da stoji dok sva ne izgori. Zatim učini od toga prašak i izmiješaj ga s medom i to daj ptici kroz kljun. Nakon toga daj joj jesti mesa s maslacem i ozdravit će.

Glava 27. *Kada je ptica bolesna zbog bilo kojeg uzroka*

Uzmi šišmiševo srce i štakoreve krvi te korijena hrena. Skuhaj to u vodi i tom krvlju namaži ptici nepce. Zatim je vrućim šilom ubodi u lice s jedne i druge strane čela. Ozdravit će.

Glava 28: *Kada ptica ima odveć dugačak kljun*

Pazi na duljinu kljuna kada ptica ima odveć dugačak kljun tako da skoro ne može uzimati meso, već je dužina kljuna toliko namuči da kroz nozdrve izbacuje van nekakvu slinu ili neku ružnu tekućinu. Tada s vremenom postaje sušičava i malo pomalo upada u tu bolest. Da ne bi zbog tebe upala u tu bolest, kada vidiš da joj je kljun odveć dugačak, a ti joj ga skrati. Ponekad joj daj da rasteže meso, koje treba biti žilavo. Ako zbog tvoje nepažnje postane sušičava, uzmi svinjske masti, koja treba biti užegnuta, zatim uzmi rutvice, sljeza što treba odgovarati jednoj trećini svinjske masti; zatim sve to skupa izmiješaj i ostavi da se dobro ohladi e da bi se sve dobro stisnulo, a onda daj to ptici da jede i ozdravit će.

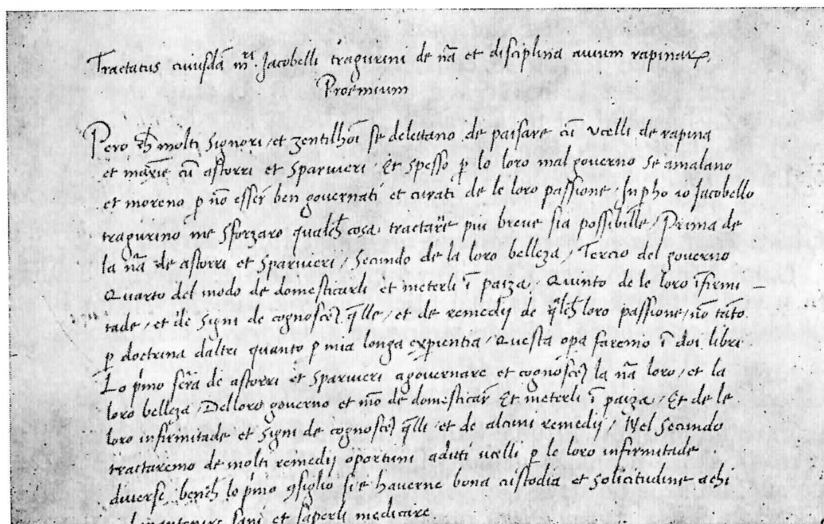
Glava 29. *Protiv bolesti koju ne možeš prepoznati*

Uzmi željezne pilovine i sasvim čistog meda; to izmiješaj s toplim mesom i daj ptici da jede. Zatim joj drugog dana daj isto tako toplog mesa koje si umočio u med, ružino ulje i željeznu pilovinu. Ozdravit će.

Protiv iste bolesti. Uzmi željezne pilovine i pomiješaj je s obrokom. U drugi obrok stavi joj čistog meda. Treći obrok prelij dobrim vinom i k tome stavi još željezne pilovine. Ozdravit će.

Glava 30. *Kada ptica neće da leti*

Kada ptica neće da leti i da lovi, a ima svo perje, znaj da ima odviše krvi. Uzmi maslaca i meda u jednakoj mjeri, to sve skupa uzavrij i zatim time namaži jelo. To čini neprekidno pet dana.

Tractatus cuiusdã mri. Jacobelli raguxini de nã et disciplina auium rapinaru
Proemium

Pero che molti signori et zentilhoi se delectano de passare ci uclli de rapina
et maxe ci astorei et sparuieri et spesso p lo loro mal gouerno se amalano
et moreno p nõ esser ben gouernati et curati de le loro passione, Impho io Jacobello
raguxino me sforzaro qualche cosa tractare piu breue sia possibille, Prima de
la nã de astorei et sparuieri, Secundo de la loro belleza, Terzo del gouerno
Quarto del modo de domesticarli et meterli i paiza, Quinto de le loro ifermi-
tade, et de signi de cognoscere quelle, et de remedij de queste loro passione, nõ tãto
p doctrina daltri quanto p mia longa experientia, Questa opa faremo i doi libri
Lo pmo sera de astorei et sparuieri a gouernare et cognoscere la nã loro, et la
loro belleza, Del loro gouerno et mõ de domesticar Et meterli i paiza, Et de le
loro infirmitade et signi de cognoscere quelle et de alcuni remedij, Nel secundo
tractaremo de molti remedij oportuni aducti nelli p le loro infirmitade.
diuerse benche lo pmo consiglio sie hauerne bona custodia et solicitudine a chi
mantenirle sani et saperli medicare.

Početak prvog traktata u bolonjskom rukopisu (Cod. Bonon. 1349)

Glava 31. *Kada ptica ima kraste*

Uzmi rosopasa i malo octa, u jednakoj mjeri, to sve skupa skuhaj i namaži tamo gdje ptica ima kraste.

Protiv istoga. Uzmi vučike, skuhaj je u vodi, a zatim je u toj vodi operi i metni na sunce, pa će ozdraviti.

Glava 32. *Kada joj krila vise zbog nemoći*

Uzmi guščje krvi kojom ćeš je dobro namazati ispod krila. Zatim je metni na sunce i tako je ostavi malko vremena. Onda uzmi masnog guščjeg mesa i nahrani je. K tome uzmi lovorova ulja i pomaži je ispod krila.

Također uzmi svinjske žuči kojom ćeš još namazati žile ispod krila gdje se žile nalaze. Ako od toga ne ozdravi, hrani je dobro kozjim mesom dva ili tri dana i ozdravit će.

Glava 33. *Kada ptica ima kokošje uši*

Uzmi vratiča i zgnječi ga malko. Zatim veži pticu na prečku i metni je iznad te trave. Treba da stoji na suncu. Ako to nije dovoljno, uzmi jarčje izmetine i napravi od njih prah kojim ćeš posuti krila, ali moraš pripaziti da joj ne dirneš oči. Umotaj je i metni u bijelo platno, zatim je stavi na sunce na prečku. Ispod metni smrduše, pa će uši ići na to platno. Ako ne možeš dobiti jarčje izmetine, ti onda uzmi goveđe, napravi od njih prah i učini kao gore.

Glava 34 *Kada ptica ne može odebljati*

Ostavi je jedan dan bez jela. Drugog dana uzmi topli svinjski bubrežnjak, a onda je nahrani masnim guščjim ili kokošjim mesom .

Glava 35. *Protiv pipe*

Uzmi bakrenu iglu i probuši joj nozdrve. Zatim pogledaj ispod jezika i naći ćeš jednu kožicu. Otkini je, a zatim je namoči smokvinim mlijekom i ozdravit će.

Glava 36. *Kako da ti ptica dobro i brzo mitari*

U 26. glavi prve knjige imaš sve o njezi i ishrani ptice u vrijeme mitarenja. Ako hoćeš da ti na tvoje poticanje brzo i dobro mitari, ako ono nije bilo dovoljno, imaš i drugih lijekova. Uzmi dvije ribice, tj. dvije mrene, i isijeci ih i napravi od njih prah, zatim ga baci na jelo, a nastoj da to bude štakor, i onda joj daj to da jede, pa će ti brzo i dobro mitariti.

Za istu stvar. Uzmi komad kosti golubića i daj joj ga nakon obroka jedanput na dan i mitarit će dobro.

Glava 37. *Kako da ti ptica izmijeni bijelo perje*

Drži je vani kada je oblačno, kada je kišno i kada puše vjetar. Zatim uzmi praška od golubića i daj joj ga svaki dan nakon obroka, svega dva dinara težine, a nakon toga metni je da mitari. To će katkada potrajati dugo. Stavi je iznad riječnog pijeska i daj joj da pije svaki dan ako želi. Pazi da joj ne daš tog praška nakon što je već mitarila. Na taj će način izmijeniti bijelo perje.

Glava 38. *Kada jastreb neće da leti i da lovi*

Budući da smo govorili o jastrebovima i kopcima općenito, sada kanim govoriti o nekim pravilima i lijekovima za jastrebove. Ako opaziš da jastreb neće da leti ni da lovi, onda znaj da ima suviše krvi. Napravi mu ovaj lijek. Uzmi maslaca i meda u jednakoj mjeri, to pomiješaj, pa mu premaži meso što ćeš mu ga davati tokom pet dana. Letjet će ti vrlo dobro i ubijati.

Glava 39. *Kada je ptica izmorena i baca čistu krv*

Uzmi crvene smole i praška armenske gline, od svega po dva dinara težine. To grij s mesom koji ćeš mu davati tri dana i ozdravit će.

Glava 40. *Kada ptica ima groznicu i stoji na ruci iznemogla*

Uzmi sedam zrna papra i tri glavice češnjaka i dvije žlice dobrog meda, jednu žlicu ružina ulja, zatim pilovinu goveđeg roga. Sve te stvari stavi da se skupa kuhaju, pa ih zatim metni u staklenu bočicu na sunce i onda joj daj to jesti zajedno s guščjim ili goveđim mesom dva ili tri puta. Ozdravit će.

Glava 41. *Kada ptica ne mari jesti*

Uzmi jednog vrapca i namoči ga dobro u vino i med. Zatim ga pospi prahom mastike, pa joj daj da jede. Ako to pojede, zaista će ozdraviti.

Glava 42. *Kada jastreb dobro ne probavlja*

Kada jastreb dobro ne probavlja i kada nema volje da jede, uzmi dobre cijeđi napravljene u trsovog pruća, koju ćeš zatim dobro procijediti. U nju umoči meso koje si prije namazao maslacem. To učini dva puta. Trećeg mu dana daj kozjeg mesa namazanog svježim maslacem i jednom četvrti praha mastike. To mu daj da jede. Ozdravit će.

Gvala 43. *Kada je jastreb bolestan unutra*

Kada je jastreb bolestan unutra te ne znaš koju bolest ima i na kojem dijelu, uzmi jedan orah i probuši ga, zatim stavi unutra dva ili tri zrna soli što ćeš zgrijati tako da će voda izaći. Tom vodom namoči meso. Ovo čini ujutro četiri ili šest puta. Ako

nećeš oraha, uzmi soka vrtnog krestovnika i baci unutra jedan kuhani orah te namoči meso koje joj kaniš dati da jede. Ozdravit će.

Glava 44. *Kada jastreb ima tegobe zbog groznice, sunca i vrućine*

Uzmi rabarbare, srpca, sladića i sve to metni u vodu da stoji tako jednu noć, zatim dodaj ljubičina sirupa, i to onda daj ptici da jede ujutro prije obroka. Namoči joj meso u tu vodu. Tako čini osam dana i bez sumnje će ozdraviti.

Glava 45. *Kada jastreb ima bolne oči*

Uzmi dobrog vina i isto toliko ružinog meda; to pomiješaj i metni mu u nozdrve, a glavu mu osam dana moči dobrim vinom i ozdravit će.

Glava 46. *Kada jastrebu naškodi sunce*

Uzmi ružine vode i metni mu je u nozdrve. Daj mu da jede kozjeg mesa premazanog obilno medom. Obraze mu poškropi dobrim vinom i ozdravit će.

Glava 47. *Kada jastreb boluje u grudima*

Uzmi neolinjalog štakora i daj mu ga pojesti. Ako nemaš štakora, daj mu žabu. Ozdravit će.

Glava 48. *Kada jastreb ima uloge*

Uzmi soka mlječike, zatim meda, octa i malo vapna, sve u jednakoj dozi. Pomiješaj sve te stvari i metni mu ih na noge. Kada opaziš da se mijenja, pomaži ga dobro alojem. Ozdravit će.

Glava 49. *Kada jastreb polomi ili iščaši kakav ud*

Uzmi trstiku i skini s nje čvorove. Napravi od nje nešto poput štapića koji ćeš dobro pričvrstiti uz polomljeni ud. Kad si to učinio, uzmi stabljiku vratiča, skuhaj je u vodi tako da se sva raspadne, a onda time svake večeri operi polomljeno mjesto. Ako nećeš na taj način, onda uzmi onu travu koja se zove »dest«, zakipi je u vodi, a onda tom vodom peri polomljeno mjesto u toku osam dana. Ozdravit će.

Glava 50. *Kada jastreb ima crve*

Uzmi jastreba i metni ga u pregaču. Neka ga neko drugi drži, a ti mu oprezno otvori očne kapke s pomoću spužve premazane medom. Namaži mu oči i kapke iznutra, pa će mu to izvući crve.

Glava 51. *Kada jastreb ima oguljene i polomljene pandže*

Uzmi željezne rđe i smrvi je tako da postane prah. Zatim je metni na oguljeni dio pandži onda vrati natrag na svoje mjesto pandžu i dobro je veži finom krpom osam dana. Ako noga nateče, uzmi komadić od bijele gline ili zdjele i napravi od toga prašak i to pomiješaj s octom i namaži mu noge, pa će ozdraviti.

Glava 52. *Kako da svaku pticu držiš zdravom*

Zapamti da je najbolji lijek koji se može dati svakoj ptici grabljivici, bilo onoj zdravoj ili onoj bolesnoj, da joj daješ čišćenje, kako zbog dobre ili loše hrane, tako i zbog zlih sokova koji teku i sakupljaju se u tijelu izazivajući mnoštvo bolesti. Služeći se čišćenjem, one će biti zdrave i imat će dobar nagon za let i za uzimanje hrane, a dobit će i žudnju za lovom. U vrijeme kada ptica vodi ljubav, nemoj da bude debela, već radije mršava.

Glava 53. *Kada kobac ne može probavljati zbog tvrdoće ovapnjene stolice*

Kada kobac ne može probavljati zbog tvrdoće ovapnjene stolice, uzmi cijeđi od pepela trsovog pruća, koje treba biti slatko, i malko drži u njoj jelo koje imaš u zdjelici, a koje joj kaniš dati, i metni unutra toliko vode koliko bi moglo stati u orahovu ljusku. Nahrani jastreba i svaki zalogaj koji mu daješ namoči u tu tekućinu. Osim toga daj da pije toliko koliko puta uzme zalogaj. Ovo čini četiri ili pet puta i ozdravit će bez ikakve sumnje.

SECUNDO LIBRO DE UCELLI RAPACI[1]

Per comandamento de la Vostra Maiestade Serenissimo Imperatore essendo in questo primo libro gia per me in parte descripta de la doctrina et disciplina de ucelli rapaci, cioè sparuieri et astori, in questo secundo per obediencia de la Vostra Maiestade piu pieno ne tractaremo, et etiam sotto breuita, non pasaremo in tutto cum silencio de li falchoni. Et dimonstraremo a cognoscere et curare de molte et varie infirmitade naturali et accidentali che soleno uenire ali ditti ucelli. Et questo per amaestramento de li nosteri, acio habiano la doctrina de usare la sua zentileza da li quali prenderano honesti apiaceri et diletto.

Capitolo 1: *A fare domestico presto lo ucello*

Lo astore et sparuiero è de natura saluaticha e de liberta. Inperho non obstante in lo primo libro habia tractato de domestichare li ditti ucelli, etiam in lo presente a migliore intelligencia ne uoglia dire, perche essendo nutriti al aiere et al boscho. et viuere de rapina, tanto piu li è bisogno industria et solicitudine ad farlo a la tua uolunta et retrarlo dal suo naturale. Ergo, se uoi domesticare li preditti ucelli tocandoli sul pugno die e notte, et vincelo cum lo vigilare. Non lo tenire al sole caldo, non al uento. Et quando lo voi usare, la prima a pigliare asutilige lo pasto. bagnali la lingua de latte. Portalo la mattina a bon hora, quando lo uoi ucellare. Et quando lo getti la prima fiata, getalo apresso, et

[1] Ovaj smo traktat našli samo u jednom rukopisu: *Cod. Bonon. It. 1349*, f. 105r–108v. To je nastavak teksta B. Po našem mišljenju, ovaj se tekst u jezičnom pogledu znatno udaljuje od arhetipa, iako je sadržajno vjeran. Traktat nema naslova. Naslov je izmišljen prema uvodnoj rečenici traktata.

getalo piaceuolmente, et uedi de farlo pigliare lo primo zetto. Et nota che naturalmente nisuno ucello se uol tenere troppo grasso, ne troppo magro del mese de augusto fino al mese de nouembro, poi se uoleni tenir grassi et non magri.

Capitolo 2: *A ucellare la prima fiata*

Quand ucelli la prima fiata lo sparuiero, lo primo ucello che pigli lassalo piumare a suo piacere, et dagene bechare quanto ne uole, et comincia in prima darli del sangue et inpastage bene le penne de sangue, che sera dapoi piu uoluntaroso a volare et pigliare, et etiam se fusse pernise[2] zouene, ma se fusse uechia dalli del sangue, et non altro, et non far uolare piu quello di.

Capitolo 3: *Al dollore de la testa*

Tolli tre grani de peuero, et tre de garofali, et pestali bene insieme. Poi poneli per tre fiate questa poluere ne le narise, et guarira.

Capitolo 4: *A li ochi infiati*

Quando lo ucello ha li ochi infiati, et quando li apre et zerra in suso et in zoso, falli questo. Tolli del bon vino che sia uantazato et butagelo ne le narise, et ogni notte butane nel capo, et dagene beuere, et sera guarito.

Capitolo 5: *A la infiasone del capo*

Quando lo ucello ha infiato lo capo, tolli ucello in pugno, et aprige lo becho, et trouarai nel palato como uno grano de peuero, caualo cum uno ago, et ungele cum lo balsemo[3] subito doue è aperto. Poi tolli del pipio et fane poluere, et ponele ne li ochi, et pascelo cum bon pasto caldo, et sera guarito.

Capitolo 6: *Al male del stomacho*

Tolli una colombina picola e viua che non possa ancora vollare, et ponila auanti a lo sparuiero, et lassilla star tanto che la ingramissa[4] et beua del suo sangue, et per questo se alegra tanto de la presa de quella che'l guarira.

[2] pernice
[3] balsamo
[4] U ovoj je riječi naknadno umetnut jedan *e* između *a* i *m* (ingraemissa?).

Capitolo 7: *Al fastidio et saciamento de bechare*

Tolli una pasera et scortichala, poi tolli poluero de canella et de mastice, et zettane sopra, et dalli bechare.

Capitolo 8: *A lo infondamento*

Tu lo dei conoscere quando ansia et soffia forte. Fagli questo remedio. Cauali sangue dal collo, o sia de la faza, aut de la bocha, aut da uno dito de li pedi. Poi dalli a bechare carne de polastra unta de botiro frescho, et sera guarito.

Capitolo 9: *Quando lo ucello se passce male*

Cambiali la carne, et mutali lo pasto, incontinente sera guarito.

Capitolo 10: *Al male del petto*

Tolli uno barbastrello et dagelo bechare. Et se non poi hauere quello, dalli de una lumacha che è bona, et sera guarito.

Capitolo 11: *Al male de le podagre*

Tolli sugo de turtumaglio, et mele, et aceto, et uno pocho de calcina, et poni tutte queste cose insieme, poi metili sopra li pedi. Et quando le se mouesse, tolli de lo aloe, et ungelo bene, et guarira.

Ad idem, osia pedane. Tolli del latte de turtumalio, de la medula de una masella de porcho salata, et messeda insieme, poi tolli una peza de lino et unzela bene cum questa cosa, et poni lo ucello sopra uno panno netto, et lassalo stare per dui di sopra quello panno, lo terzo di bagna quello panno cum aceto, et fallo stare per tre zorni, et sera guarito.

Capitolo 12: *A lo male de li chiauelli*

Capitolo 13: *A lo granfo*

de questi è ditto nello primo libro

Capitolo 14: *A curare lo spasmo et quello che induce spasmo*

Tolli carne ben freschia et bagnela in sugo de orticha, aut de artemisia, et dagela bechare. Eciam, bagnali li pedi de sangue de agnello, aut in vino doue sia cotta la urticha bagna la carne et dagela bechare, et tolli de la ditta aqua, et falla bene bollire, et

cussi calda bagnali li pedi, et lo pasto li uoi dare in la ditta aqua, et paselo. Poi fa cosere una bissa scudellara, et cum lo grasso fregali li pedi che ge cauara lo sangue de la gamba, et guarira.

Capitolo 15: *Quando lo ucello getta lo pasto*

Fali questo rimedio. Poneli la matina a dezuno de l'aqua in anci in uno vaso netto che possa gorgozare, et beuere a sua uoglia, et fallo stare fina a uespro non bechi niente, et a la ditta hora sia aparechiato una passara calda, aut uno ratto picolo, et dalli bechare la carne de uno de questi pur che sia senza ossi, et bagnela in lo sugo de trifolio. Et se non guarisse per questo, fagli questo remedio prouato. Tolli de una herba chiamata muscio, la quale è veridissima, et trouase su li coppi de le case, aut ne li pozi, aut su li muri discoperti, et quando la toli, tagliela cum la forne setta apresso la terra, et guarda acoglierla netta, et pistela molto bene, et ponila in uno panno biancho, et premi fora lo sugo cum li diti, poi scaldalo che sia tepido, et poni ne lo ditto sugo una cossa de galina, et lassila uno pocho mogliare, poi dalla incontinente a bechare a lo ucello, et guarira. Et se non uoi scaldare, tolli lo stesso sugo incontinente che l'hai pisto, et colato, et metili la cossa de galina dentro, et dalli bechare, sera guarito.

Capitolo 16: *Al male de l'asmo*

Tolli uno pocho de uno coppo, et fallo ben cosere, et cussi ben cotto fane poluere, et de questa poluere zetane sopra lo pasto caldo che'l de bechare. Fa questo tre zorni, cioè tre pasti, ma uno sol pasto lo zorno, et sera guarito.

Ad idem. Tolli de lo asenzo, et fanne sugo, et zetane sopra una cossa de galina, aut ponila dentro nel sugo. Aut bagnela in latte de asina, et sera guarito.

Ad idem. Tolli garofali, cinamomo, zenzeuro, peuero, comino, aloe, sali draganti, olibano, anna. Pista tutte queste cose, et poneli al foco, et tolli la meta de queste poluere, et soffia cum uno canello in le narise a lo ucello piu fiate. Poi lardo duro et butiro quanto è una nuciola, et impastelo cum la poluere, et metilo in lo pallato a lo ucello, et fallo stare al sole fin che getta la medicina che ge hai data. L'altro zorno dalli bechare tanto lardo quando è una noce. Lo terzo di dalli bechare uno pipione. Lo quarto di bagnalo, et tolli grana solis, et semenza de pedersemo, anesi, apio, fenochio, anna. Et tolli zaxifragia lo dopio, et falli bollire insieme,

et dageli a bechare cum la carne de uno ratto picolo, et guarira.

Ad idem. Tolli semenza de grogno porcino, et butiro frescho, poi tolli una cossa de pollastra, et inpastela bene cum questo butiro, poi tolli de questa semenza, et butane sopra lo pasto, et passcelo cossi tre aut quatro fiate, et sera guarito. Et cussi se uno ucello fusse rischaldato de dentro, falli questo, et sera guarito.

Ad idem. Tolli radice de rauano, et coselo nel focho, poi tolli butiro frescho et scaldali insieme, et dagelo a bechare, et guarira.

Ad idem. Ponilo la matina per tempo al sole et fallo stare insino a nona, poi tolli una lucerna, et unzege li diti, poi passelo et ritornalo al sole, et lassalo stare per fina al vespro. Poi tolli latte de capra, et meschiato daglielo bechare, et guarira.

Capitolo 17: *Al male de la febre*

A conoscere lo male de la febre, guarda quando lo ucello ha li piedi liuidi, et scambiati de colore solito, et li ochi caldi, et zaldi et turbati, alhora fagli questa medicina. Tolli uno fiele de anguilla, et ponilo in uno core de galina, et cussi tutto integro fagelo ingiotire. Eciam torai reubarbaro.[5]

Ad idem. Quando lo ucello non vola sul pugno, come è uso, e monstra de getare fora de bocha, et spira forte, alhora fagli questo rimedio. Tolli de le foglie de salice, et chauane sugo tanto che sia uno chuchiaro, et altro tanto de olio rosato, aut mele rosato, et de la rasegatura del corno, et fa bogliere tutto insieme, poi lo metti in una ampolla de uetrio, et ponila al sole, et di queste cose fane pillole, et dagene ad ingiotire, et guarira.

Capitolo 18: *A congoscere quando ogni ucello ha la febre*

Guarda quando le ale ge pende del pugno, et de la stanga, et tiene lo capo basso, et le penne sotto lo becho si se sberufano como se hauesse barba. Et spesse fiate disprecia lo pasto, aut che lo riceue cum grande fastidio, et aliquando monstra importunitade, et tolle una bechata, et l'altra getta uia, et alcuna fiata trema como se hauesse fredo. Alhora poi conoscere che ha la febre, et falli questo remedio. Tolli sugo de artimisia, et bagnala dentro una cossa de gallina, et dalli tre ouero quatro uolte da bechare, et se questo

[5] Tekst se ovdje prekida. Njegov je nastavak najvjerojatnije rečenica koja se nalazi kao umetak na listu nasuprot i koja glasi: *e tolli eleppo, elera e butiro, et cosela insieme, et fane pillole, et dagene ad ingiotire, et subito guarira.*

non basta, ligali lo piede stretamente cum uno spago da mezo al pede, et uenira duro, et uederai una uena. Ne la gamba de lo ucello se ge trouano quatro uene, una dinanci, l'altra de dricto, l'altra de dentro, l'altra de fora, de le quale quatro vene se li tolli sangue per quella de nanci per la febre.

Capitolo: 19: *A tore la sete a lo ucello*

Tolli uno ouo de gallina frescho, et sbatilo bene in una scudella de terra che sia noua, poi tolli latte de capra ben netto tanto quanto è uno rosso de ouo, et incorporalo bene insieme, et in questo bagna dentro lo pasto, et guarira.

Capitolo 20: *Al male de la pietra*

Tolli uno budello de galina et laualo molto bene, et impillo de olio de oliua uechio par quantita de uno dito, poi legalo da tutti dui li capi, et fagelo ingiotire. Poi lo metti in loco scuro et lassalo stare in fina notte, poi passelo de bon pasto caldo, et guarira.

Capitolo 21: *Al male de la lepra quando non po uolare*

Quando lo ucello ha tutte le penne, et non puo uollare, tolli uno serpente et fallo bogliere in aqua, ma prima tolli lo sangue de quello, et metilo in uno bacile, et bagna lo ucello, poi fa che sia tepida l'aqua, et bagnalo undese uolte, poi fallo stare al sole, et sera guarito.

Capitolo 22: *A cognoscere lo male de la pietra*

Guarda quando lo ucello non po smaltire, et smaltisse cum gran faticha, et gran periculo, et cum lo becho se morde la smaltitura, et rouersa lo fundamento, et ha li ochi turbati, alhora conossce che ha questo male. Tolli grana solis, et dagene ben trito cum uno figato de pollo picolo. Et se non guarisse, tolli del balsemo meschiato cum lisiua biancha, et metegene nel fundamento pianamente, poi lo metti al sole, et senza dubio sera guarito.

Capitolo 23: *Al mal del polmone*

Tolli limatura de ferro, et dagela bechare cum uno core de columba, aut de pollo.

Capitolo 24: *Quando lo ucello è dessillato*[6]

Tolli incenso, zafarano, quanto è uno grano de formento anna, et li doue è la fossa de le rene metige questo, et lasselo stare tanto le sia tutte arse, et sera guarito.

Capitolo 25: *Quando lo ucello è grauato dal sole*

Tolli aqua rosata, et butagene ne le narise, et dagli a bechare carne de capra unta cum miele rosato, poi lo sbrossa cum bon vino ne la faza, et guarira.

Capitolo 26: *Quando lo ucello è infirmo*

Tolli uno nucello de una noce cum quatro granelli de zenzeuro, et metilo in una peza de lana, et ponila ne le brase, et lassila stare tanto la sia tutta arsa. Poi fane poluere, et mescolela cum lo miele, et butigela per lo becho a lo ucello. Poi dalli bechare carne unta de butiro, et guarira.

Capitolo 27: *Quando lo ucello è infirmo per qualche causa*

Tolli lo core de uno vespertilione, et sangue de ratto, et radice de raffano, et coselo in aqua, et de quello sangue ungene lo palato a lo ucello, et cum una lisena calda pongelo ne la faza da doi canti ne la fronte, et guarira.

Capitolo 28: *Quando lo ucello ha troppo longo lo becho*

Guarda la longeza del becho, quando lo ucello ha troppo longo lo becho che non po quasi bechare la carne, pero quella longeza del becho lo affana tanto che lo getta fora de le narise alcuna schiuma, aut alcuna brutura. Alhora per tanto douenta tisicho et uiene a pocho a pocho in quella infirmitade, et acio per tua causa non uegna ne uada in quella, fa che li tagli lo becho quando uedi che le troppo longo. Et aliquando fallo tirare in carne che sia neruosa. Et se per tua negligentia douenta tisicho, tolli del grasso de porcho che sia ranzo, poi tolli ruta, malua per terza parte del grasso del porcho, et mescola ben tutte queste cose, et poi le lassa ben fredare che siano apresi insieme, et dalli poi bechare, et sera guarito.

[6] Vjerojatno pogreška prepisivača (umjesto: *dessiccato*).

Capitolo 29: *A la infirmita che non se po conoscere*

Tolli limatura de ferro et mele ben netto, et mescola cum la carne calda, et dagela bechare. Poi lo secundo zorno dagli similmente la carne calda, et inpastela de mele, et de olio rosato et de limatura de ferro, et guarira.

Ad idem. Tolli de la limatura de ferro, et mescola cum lo pasto. Lo secundo pasto metilo nel melo che sia netto. Lo terzo pasto laualo cum bon vino, et metili ancor limatura de ferro, et guarira.

Capitolo 30: *Quando lo ucello non uole volare*

Quando lo ucello non uole uolare, ne pigliare, et ha tutte le penne, sappi che ha troppo sangue. Tolli butiro, mele anna, et unzi lo pasto, et fa questo fina a cinque zorni continui.

Capitolo 31: *Quando lo ucello ha le tegnole*

Tolli celidonia uel edicina, et uno pocho de aceto anna, et falli bollire insieme, poi unze doue sono le tegnole.

Ad idem. Tolli lupini, et falli bolire in aqua, poi cum quella aqua lauelo due uolte, et metilo al sole, et sera guarito.

Capitolo 32: *Quando ge pende le ale per infirmitade*

Tolli sangue d'ocha, et unge le ale sotto molto bene, poi lo metti al sole, et lassilo uno pocho. Poi tolli carne de ocha ben grassa, et passilo bene. Ancora tolli olio lorino, et ungeli sotto le ale.

Ancora tolli fele di porcho, et ungeli le vene sotto a le ale doue sono le uene, et se non guarisse per questo, pascilo de carne de capra per dui overo tre di, et guarira.

Capitolo 33: *Quando lo ucello ha li pedochi pullini*

Tolli herba matricale, et pistela uno pocho, poi ligela sopra la stanga et metti lo ucello sopra la ditta herba, et uol stare al sole, et se questo non basta, tolli stercho de becho et fane poluere, et per le penne et sopra butane, ma guarda non li tochi li ochi, fassilo et metilo in uno panno biancho, et ponilo al sole su la perticha, et meti suso del marobio, et li pedochi andarano sopra quello panno. Et se non poi hauere stercho di becho, tolli de quello de uno boue, et fanne poluere, et fac ut supra.

Capitolo 34: *Quando non poi ingrassare lo ucello*

Fallo stare uno zorno senza bechare. L'altro zorno tolli uno lemboletto de porcho caldo, poi passilo de carne de ocha overo de galina ben grassa.

Capitolo 35: *Al male de la peuita*

Tolli uno ago de ramo, et pertusali le narise, poi guarda sotto la lingua, et trouarai una pelle, tagliala via, poi la sugarai cum latte de ficho, et guarira.

Capitolo 36: *A far mudare lo ucello bene et presto*

Tu hai al capitolo 26 del primo libro[7] de gouernare et pascere lo ucello in muda. Ancora per fare artificiatamente mutarlo bene et presto, et se quello non fusse bastante, tu hai de li altri remedij. Tolli dui pessetti cioè dui barbi, et sechali et fanne poluere, poi la getta sopra il pasto, et fa che'l sia ratto, poi dagelo a bechare, et mutarasse presto et bene.

Ad idem. Tolli pesso d'osso de pipia, et dagene dopo pasto una uolta lo zorno, et mutarasse bene.

Capitolo 37: *A mutare lo ucello de penne bianche*

Tienelo al sereno, et a la pioza, et al uento, poi toglie poluere de pipia, et dagene ogni zorno dopo pasto doi dinari a peso, et metilo in la muda, uoglia tauola longa, et meteli sopra de la sabia de fiume, et dagli beuere ogni di se'l ne uole, et guarda non li dare de la poluere quando è mudato, et in questo modo se mutera in penne bianche.

Capitolo 38: *Quando lo astorre no uol uolare ne pigliare*

Pero che habiamo ditto de astorri e sparuieri generalmente, inpero uoglio dire alcune regule et remedij per li astorri. Se tu uedi che lo astorre non uoglia uolare ne pigliare ucelli, tu dei sapere che ha troppo sangue. Falli questo rimedio. Tolli del butiro et mele anna, et messeda insieme, et unge bene la carne che li dai per cinque zorni, et volara molto bene et amazara.

[7] Tekst B zapravo upućuje na 27. poglavlje prve knjige iako se u verziji B i u našem izdanju radi o 24–26 poglavlju.

Capitolo 39: *Quando lo ucello è frachato, et sguiza sangue puro*

Tolli sangue de drago, e bonarmino, de ciaschuno dinari dui a peso, et scaldalo cum la carne per tri di, et sera guarito.

Capitolo 40: *Quando lo ucello ha la febre, et sta perduto sul pugno*

Tolli sette grani de peuero, et tre spige d'aglio, et dui chuchiari de bello mele, et uno chuchiaro d'olio rosato, et de la raschatura de corno de boue, et poni tutte queste cose a bullire insieme, poi li metti in una ampolla de vitro al sole, et cum carne d'ocha, aut de boue, ge la da bechare per due fiate overo tre, et guarira.

Capitolo 41: *Quando l'ucello ha in fastidio lo bechare*

Tolli una passera, et bagnela ben de vino, et de mele, poi la poluerizi bene in poluere de mastice, et dagela a bechare, et se bechera guarira de fatto.

Capitelo 42: *Quando lo astorre non padisse bene*

Quando lo astorre non padisse bene, et quando non li zoua lo bechare, tolli de bona lisiua fatta de sermento, che sia ben collata, et bagnali dentro la carne unta prima de butiro, et fallo per due fiate. Lo terzo zorno dali carne de capra unta de butiro frescho, et uno quarto de poluere de mastice, et dagela bechare, et sera guarito.

Capitolo 43: *Quando lo astorre è rotto di dentro*

Quando lo astorre è rotto di dentro, et non sai che male se sia et in che parte, tolli una noce et forala, et poneli dentro dui aut tre grani de sale, et falla scaldare tanto che ne caui fora aqua, et de questa ne bagna la carne. Fa questo la matina quatro overo sei fiate, et se non nose, tolli del sugo del cressone ortulano, et butta dentro una nose boliente, e bagna la carne che li dai bechare, et sera sano.

Capitolo 44: *Quando lo astorre è agrauato de la febre, sole et caldo*

Tolli reubarbaro, betonicha, requilicia, et poneli tutti in aqua per una notte, et del siropo uiolato, dagene beuere la matina nanci pasto, et bagnali la carne in quella aqua, et fa questo per otto zorni, et sera guarito senza fallo.

Capitolo 45: *Quando lo astorne ha li ochi affanati*

Tolli del bon uino, et mel rosato tanto, et mescola insieme, et metine dentro le narise, et bagnali la testa de bon vino per otto di, et sera guarito.

Capitolo 46: *Quando lo astorre è agrauato dal sole*

Tolli aqua rosata, et meteli dentro le narise, et dalli bechare carne de capra ben unta de mele, et sbrosage la faza de bon vino, et sera sano.

Capitolo 47: *Quando lo astorre ha mal de petto*

Tolli uno ratto ben mudo, et dagelo bechare, et se non poi hauere uno ratto, tolli una rana, et sera guarito.

Capitolo 48: *Quando lo astorre ha le pedane*

Tolli sugo de tintimalo, mele, aceto, et uno pocho de calzina anna, et messeda tutte queste cose insieme, et metegli sopra li piedi, et quando lo uederai cambiare ungelo bene de aloe, et sera sano.

Capitolo 49: *Quando lo astorre hauesse rotto alcun membro, o di fora*

Tolli una canna et leua via li nodi, et fane como steletti, et liga questa steletta ben suso lo membro rotto, et fatto questo tolli del arbore de tanaxe et fallo bolire in aqua tanto che se disfacia tutto, et de questa laua ogni sera la rompitura. Et se non questo, tolli de quella herba chiamata quello dest, et falla boliere in aqua, et di quella aqua laua[8] la rompitura otto zorni, et sera sano.

Capitolo 50: *Quando lo astorre ha li vermi*

Piglia lo astorre et ponilo dentro la tua falda, et uno altro tegna, et aprige suauemente le palpebre de li ochi cum una spongia unta de mele, et da una parte se lo ponera dentro da li ochi et da li palpebri, et trara fora li vermi.

[8] Iznad ove riječi nadopisano je: *bagna*.

Capitolo 51: *Quando lo astorre ha scorticate le vngie, et rotte*

Tolli de la ferugine et pestala tanto che n'escha poluere, poi la metti sopra la scortichatura de le ungie, et torna nel suo loco l'ongia, et ligala bene cum uno drapo fino fina a otto zorni, et sel pede se infia, tolli de uno testo de terra biancha, aut de una pignata, et fane poluere, et mescola cum aceto, et unge li pedi, et sera sano.

Capitolo 52: *A tenir sano ogni ucello*

Nota che la miglior medicina che se possa fare ad ogni ucello de rapina cossi sano como amalato, si è a darli le purgature cossi per li boni pasti como per li catiui, et per li humori catiui che desendeno, et congrigano ne li corpi de li ucelli piu infirmita, et usando le purgature stano sani, et hanno bono apetito de uolare, et de bechare, et pigliano ardimento a prendere. Non tenire grasso alcuno ucello al tempo de lo amore, anci tenelo magro.

Capitolo 53: *Quando lo sparuiero non puo smaltire per dureza del calcinazo*

Quando lo sparuiero non puo smaltire per dureza del calcinazo, tolli de la lisciua fatta de cenere de sermente che sia dolce, et teneli dentro uno poco lo pasto che ge uoi dare in uno scudelino, et poneli dentro tanta aqua como staria in uno gusso di noce, et passe lo sparuiero, et per ogni bechata che li dai bagnela, et fa che'l beua tanto quanto becha, et fa cussi per quatro overo cinque uolte, et guarira senza fallo.

KNJIGA TREĆA O SOKOLOVIMA

UVOD

Budući da sam u dvjema prethodnim knjigama raspravljao samo o kopcima i jastrebovima, koji su po naravi vrlo slični, u ovome što slijedi govorit ću o sokolovima, jer je njihova narav u mnogo čemu suprotna i različita od onih prije spomenutih. Stoga ću u nastavku ovog djela ukratko govoriti o nekim pravilima koja njima odgovaraju i koja će ti dati pouku za mnoge slučajeve koji se najčešće javljaju. Međutim, zapamti da ova ptica dosta voli krila i brzi let, kako to kaže kralj Angos,[1] koji je bio prvi i kruna svih učitelja.

Glava 1. *Protiv bolesti nogu*

Uzmi malo tamjana i kozjeg mlijeka, to sve zakipi zajedno u novoj i vrlo čistoj tavi tako da bude sasvim bez dima. Zatim pomiješaj to s jelom dva ili tri puta i bit će zdrav.

Glava 2. *Protiv bolesti gujavica ili glista*

Kada mu izlaze gliste, uzmi željezne pilovine i smrvi je zajedno sa svinjskim mesom. To mu daj da jede tri dana. Ozdravit će.

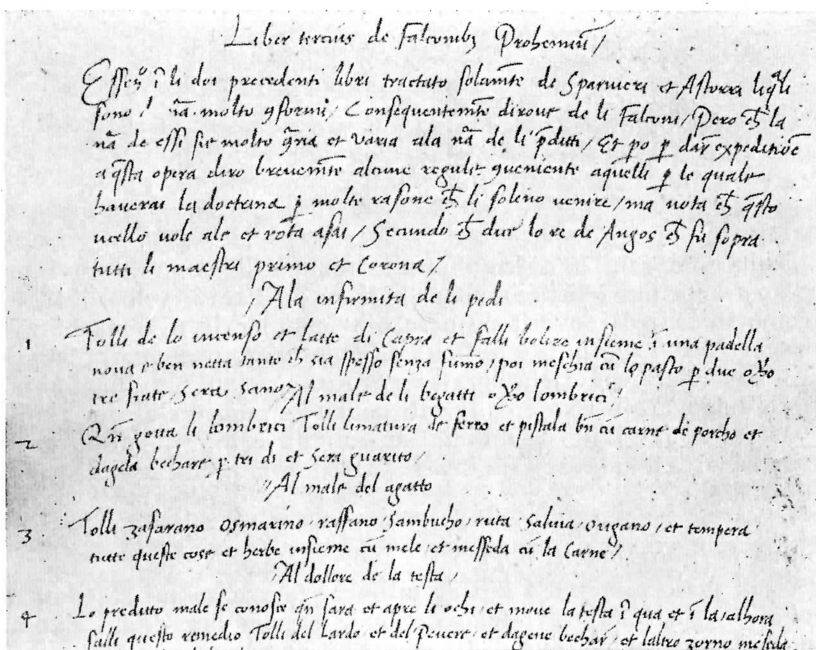
Glava 3. *Protiv bolesti »agatto«*

Uzmi šafrana, ružmarina, hrena, bazge, rute, žalfije i mravinca, pa sve te biljke ublaži medom i pomiješaj s mesom.

[1] Aluzija na legendarnog armenskog kralja Dankusa kojemu se pripisuje jedan traktat o sokolarstvu.

Glava 4. *Protiv boli glave*

Spomenuta se bolest opaža kada zatvara i otvara oči i vrti glavom amo tamo. Tada mu napravi ovaj lijek: uzmi sala i papra i daj mu da jede. Drugog dana pomiješaj u hranu aloja. Ozdravit će.

Liber tercius de falconibus Prohemium /

Essendo ne li doi precedenti libri tractato solamente de Sparuieri et Astorea li quali sono una molto gforni / Consequentemente dirour de li Falconi / Pero che la natura de essi sie molto grande et varia ala natura de li predicti / Et pero per dar expeditione a questa opera diro breuemente alcune regule generale a quelli per le quale hauerai la doctrina per molte rasone che li soleno uenire / ma nota che questo ucello uole ale et rota asai / Secundo che dice lo re de Angos che fu sopra tutti li maestri primo et corona /

/ Ala infirmita de li pedi

1 Tolle de lo incenso et late di Capra et falli bolire insieme in una padella noua e ben netta tanto che sia spesso senza fumo / poi meschia con lo pasto per due o tre fiate sera sano / Al male de li begatti o vero lombrici /

2 Quando getta li lombrici Tolle limatura de ferro et pistala ben con carne de porcho et dagela bechare per tri di et sera guarito /

/ Al male del agatto

3 Tolle zafarano osmarino raffano sambucho / ruta saluia / origano / et tempera tutte queste cose et herbe insieme con mele et messeda con la Carne /

/ Al dollore de la testa /

4 Lo predicto male se conosse quando sara et apre li ochi et moue la testa in qua et in la / alhora falli questo remedio Tolle del Lardo et del Peuere et dagene bechare et laltro zorno meseda

Prva stranica traktata o sokolovima (Cod. Bonon. 1349)

Glava 5. *Kako ćeš prepoznati i liječiti bolest grča*

Kada opaziš da otvara grlo i otvara krila, znaj da ima ovu bolest. Uzmi vrlo oštru iglu koju ćeš dobro zgrijati i tako vruću metni mu u nozdrve toliko da prodre za jednu trećinu. Zatim ga namaži dobrim maslinovim uljem i maslacem. Ozdravit će.

Glava 6. *Kako ćeš prepoznati i liječiti prehlađena sokola*

Kada opaziš da teško izdiše i da mu voda curi iz nozdrva, znaj da je prehlađen. Uzmi tri zrnca kamenike i tri zrna papra, stuci ih u prah, zatim razrijedi ovaj prah dobrim octom i metni mu ga u nozdrve i na grleno nepce, a kao obrok daj mu pile.

Glava 7. *Kada sokol ima bolesne bubrege*

Kada ne može probavljati i izbaciti izmetine, znaj da ima tešku bolest. Uzmi zečje kože, pomiješaj je s mačjim mesom i daj mu da jede, pa će ozdraviti.

Glava 8. *Kako ćeš liječiti sokola koji je ugrizen*

Skini mu perje tamo gdje je ugrizen i, ako je rana malena, povećaj je s brijaćom britvom; zatim je namaži dobrim vrućim maslacem; načini melem od biljne smole i stavi mu ga na ranu i ozdravit će.

Glava 9. *Kako se postupa sa sokolom koji ne pristupa rado čovjeku*

Uzmi celera, peršina i metvice, stuci sve to i pomiješaj s vrućim jelom i daj mu da jede.

Glava 10. *Kako ćeš liječiti sokola kome izlaze gliste*

Uzmi željezne pilovine, smrvi je dobro sa svinjskim mesom i daj mu da to jede tri dana. Ozdravit će.

Glava 11. *Kada sokol ima kraste*

Uzmi biljku »melibad« i strijelca, rute, biljne smole, bršljana i žita, sve u istoj mjeri po 1 uncu. To sve stuci i razrijedi s dobrim octom u nekoj posudi. Zatim to stavi u staklenu posudu u kojoj neka stoji osam dana, a onda kupaj sokola tako dugo dok ne opaziš da mu izlazi dobro perje. Poslije ga okupaj u ružinoj vodi i metni ga na sunce, pa će ozdraviti.

Glav 12. *Kada sokol ne lovi dobro i ima povećane oči*

Uzmi dobre cijeđi od trsova pruća i njome, dok je vruća, dobro mu napuni ždrijelo i ostavi ga tako da stoji dok ne probavi, a nakon toga daj mu pojesti morsku iglicu. Ozdravit će.

Glava 13. *Kada ima uši*

Uzmi žive i stuci je dobro zajedno sa žalfijom u posudi u koju dodaj svinjsku mast. Zatim tom masti namaži sokola sve do glave, a onda uzmi konac i zaveži mu ga oko vrata, pa će sve uginuti.

Glava 14. *Protiv groznice*

Kada sokol ima vrućinu u nogama, znaj da ima groznicu. Uzmi aloja i kokošje masti, to pomiješaj i metni u jaki ocat, a zatim daj da jede. Ako to zadrži u sebi, ozdravit će.

Glava 15. *Protiv grčevitih uloga*

Uzmi onaj dio žile koji se nalazi između donjeg i gornjeg dijela noge. Moraš znati kada ima ovu bolest da stavlja jednu nogu preko druge i udara kljunom.

Glava 16. *Kada sokol ima natečen vrat zbog artritičkih uloga*

Operušaj mu perje na vratu i rasijeci mu glavnu žilu tako da iz nje izađe krv, a onda mu daj pojesti jednu žabu. Ozdravit će.

Glava 17. *Protiv bolesti astme*

Uzmi soka od marulje, ulja opranog vodom četiri puta, zatim uzmi toliko praška rabarbare koliko je zrno grahorice i isto toliko praška od šafrana. To sve dobro stuci, pomiješaj, metni u kokošje crijevo i gurni kopcu ili jastrebu u ždrijelo, a onda ga drži na ruci s njegovom kapicom na glavi toliko vremena dok ne vidiš da je progutao ono crijevo. To čini jednom tjedno dok ne ozdravi, hraneći ga dobrom hranom i puštajući ga da se odmara, pa će ozdraviti.

Glava 18. *Kada je ptica skrhana*

Uzmi sjemenja biljke »druele« [Camelina sativa] i metni ga u jelo kada je hraniš, i to tako da proguta rečeno sjemenje. Uzmi smrvljene mumije i učini kako rekoh, držeći ga na miru i hraneći ga dobrom hranom.

Glava 19. *Kako ćeš pse riješiti šuge*

Uzmi jakog octa i to četiri vrča, dvije i pol libre taloga lanena ulja, jednu libru sumpora, jednu libru lovorova ulja, jednu libru soli. Sve te stvari stavi da se kuhaju u kotlu tako dugo da ostane samo jedna trećina i tada maži psa na suncu. Najprije ga operi jakom cjeđi na suncu, a kada ga budeš mazao, stavi pred njega svježu vodu da pije koliko hoće, inače bi mogao uginuti. Ozdravit će.

LIBER TERCIUS DE FALCONIBUS[1]

Prohemium

Essendo in li doi precedenti libri tractato solamente de sparuieri et astorri, li quali sono de natura molto conformi, consequentemente diroue de li falconi, pero che la natura de essi si è molto contraria et varia a la natura de li preditti. Et pero per dare expeditione a questa opera diro breuemente alcune regule conueniente a quelli per le quale hauerai la doctrina per molte rasone che li soleno uenire, ma nota che questo ucello uole ale et rota asai, secundo che dice lo re de Angos[2] che fu sopra tutti li maestri primo et corona.

Capitolo 1: *Alla infirmita de li pedi*

Tolli de lo incenso et latte di capra, et falli bolire insieme in una padella noua e ben netta tanto che sia spesso senza fumo, poi meschia cum lo pasto per due overo tre fiate, sera sano.

Capitolo 2: *Al male de li begatti overo lombrici*

Quando getta li lombrici, tolli limatura de ferro et pistala bene cum carne de porcho, et dagela bechare per tri di, et sera guarito.

Capitolo 3: *Al male del agatto*

Tolli zafarano, osmarino, raffano, sambucho, ruta, saluia, origano, et tempera tutte queste cose et herbe insieme cum mele, et messeda cum la carne.

[1] Ovaj je traktat sačuvan samo u jednom prijepisu *(Cod. Bonon. It. 1349*, f. 109r–109v), koji je nastavak teksta B. Naslov prema izvorniku.

[2] Radi se bez sumnje o aluziji na srednjovjekovni traktat o sokolarstvu koji se pripisuje legendarnom armenskom kralju Dankusu.

Capitolo 4: *Al dollore de la testa*

Lo preditto male se conosce quando sara et apre li ochi, et moue la testa in qua et in la, alhora falli questo remedio: tolli del lardo, et del peuere, et dagene bechare, et l'altro zorno meseda cum lo pasto de lo aloe, et serra guarito.

Capitolo 5: *A cognoscere et curare el mal agre*

Quando uedi che apre la gola, et apre le ale, sappi che ha quello male. Tolli uno ago ben acuto, et che sia ben caldo, et cussi caldo metilo ne le narise tanto che passi la terza parte, poi ungelo cum bon olio de oliua, et butiro, et serra guarito.

Capitolo 6: *A conoscere et curare lo falchone infredato*

Quando uedi che'l stranuta, et rende aqua per le narise, sappi che l'è infredato. Tolli tre granelli de strafusaria et tre de peuero, et pistalli in poluere, poi distempera questa poluere cum bono aceto, et metigene ne le narise, et in lo pallato de la gola, et dalli pasto de pollo.

Capitolo 7: *Quando lo falcon ha male dentro lo rene*

Quando non po smaltire, et non po padire, sappi che ha gran male. Tolli pelle de lepore, et mescola cum carne de gatta, et dalli bechare, et guarira.

Capitolo 8: *A curare lo falcon morduto*

Pelelo bene doue sera morso, et se la piaga è picola fagela granda cum uno rasore, poi ungi bene cum bon butiro caldo, et falli uno bolletino de rasa, et poneli sopra la piaga, et guarira.

Capitolo 9: *Como se de fare al falcon che che non se porte uolontieri da l'homo*

Tolli del apio, pedresemo, et menta, pista insieme et messeda cum lo pasto caldo, et fagelo bechare.

Capitolo 10: *A curare lo falcon che zetta lombrico*

Tolli de la limatura de ferro, et pestala bene cum carne de porcho, et dagene bechare tre zorni, et guarira.

Capitolo 11: *Quando lo falchon ha la tigna*

Tolli del melibado et etiam del sagitario, ruta, gumma, edera, furmento anna uncia 1, et pistali bene, et distempera cum bono aceto in uno bacile, poi lo metti in uno uaso de vetro per otto zorni, poi bagna lo falcon fina tanto che uederai uscire le penne bone, poi laualo cum aqua rosa, et metilo poi al sole, et guarira.

Capitolo 12: *Quando lo falcon non prende bene, et ha li ochi grossi*

Tolli de bona liscia fatta de sermento, et ben calda, impeli bene la gorga, et lassilo star tanto che la padissa, poi li da bechare una aigugolla, et guarira.

Capitolo 13: *Quando ha li pedochi*

Tolli de lo arzento uiuo, et mortifichalo cum la saluia in uno vaso cum grasso de porcho, et cum questa grassa unzene lo falcone in fina a la testa, poi tolli uno filo et pichegelo al collo, et moriranno tutti.

Capitolo 14: *A la febre*

Quando lo falcon ha caldo li pedi, sappi che ha la febre. Tolli aloe, et grassa de galina, et meschiati metili in lo aceto forte, poi dagela bechare. Se la retinera, guarira.

Capitolo 15: *A la gotta granfa*

Tolli la segia de la vena che è tra lo pede e la gamba, et debi conoscere quando ha quello male che mette uno pede sopra l'altro, et ferisse col becho.

Capitolo 16: *Quando lo falchon ha infiato lo collo, che ha la gotta artetıcha*

Pelage bene lo collo, et segnale in la uena organale che n'escha sangue, et dalli bechare una rana, et sera guarito.

Capitolo 17: *Al male de l'asmo*

Rp. del sugo de marobio, olio lauato cum aqua calda quatro fıati, tolli tanto reubarbaro poluerizato quanto è uno grano de cicero anna tanto zafarano poluerizato, et ben pisti, mescoleli in-

sieme, et poneli in uno budello de polastra, et chazalo per la gola de lo sparuiero aut astorre, poi tenilo in pugno incapellato per tanto spatio quanto se comprenda poter hauer menato quello budello. Et questo fallo ogni setimana una uolta fina sera guarito, pescendolo bene de boni pasti et tenendolo in riposo, et sera guarito.

Capitolo 18: *Quando lo ucello è derotto*

Rp. de la semenza de la druella, et metila sul pasto quando lo paserai in modo che la ingiotischa ditta semenza, et questo farai tre fiate la setimana, et quando non hauesti ditta semenza, tolli de la mumia trita, et fa come ho ditto tenendolo in riposo, et pascendolo de boni pasti.

Capitolo 19: *A cazare la stiza a li cani*

Rp. aceto ben forte, bochali quatro, et morchora d'olio de linosa libre due e meza, solfaro libre una, olio laurino libre una, sale libre una, poni tutte queste cose in uno paroletto a boiere tanto calino de questo parte le tre, et onzi lo cane al sole. Primo laualo de lisiazo forte al sole, et quanto lo hauerai unto, metegli nanti de l'aqua frescha acio possa sempre a sua petitione lapare, altramente seria periculo de morte, et guarira.

O LIJEČENJU BOLESTI KONJA

Glava 1. *O »okomorbu«*[1]

»Okomorbo« silazi iz mozga konja, a nastaje zbog studeni. Kao lijek moraš uzeti tri unce smrvljenog sumpora koji ćeš metnuti u finu lanenu krpu. Ovu krpu veži oko jednog štapića, a onda je zapali i učini tako da dim ide konju u nozdrve. Ovo čini dva puta na dan u toku osam dana. Pazi da mu glava bude pokrivena, da mu dim ne ide u oči. Zatim mu nozdrve natari saracenskim sapunom.

Glava 2. *O mreni na očima*

Mrena se na očima javlja zbog reume i zbog udarca. Lijek je ovaj: uzmi po jednu uncu biljke »anza rutazo« i sarkokole i treću uncu šafrana. Sve to dobro stuci, a onda razrijedi s običnim uljem, pa time namaži mrenu dva puta na dan kroz pet dana i ozdravit će.

Drugi je lijek ovaj: uzmi crijeva gušterice i spali ih, a onda tim praškom pospi mrenu dvaput na dan u toku pet dana. Ozdravit će.

Treći se lijek sastoji u ovom: uzmi četiri unce korijena bijelog ljiljana i tri unce komorača, tri unce rosopasa, tri unce blagog aloja i jednu libru ružine vode. Sve ovo skupa zakipi i tom vodom pet dana peri mrenu.

[1] Za neke izraze nismo našli adekvatne pučke hrvatske nazive, pa smo radije zadržali Vitturijeve originalne termine nego da se upuštamo u problematične usporedbe s današnjim terminima u modernim dijagnozama.

Glava 5. *O gronici*

Leukom nastaje u očima zbog nečiste hrane. Da ga izliječiš, potrebno je da ga izvadiš. Učini kao što se meću »pinoselle«(?) i stavi malo soli.

Drugi se lijek sastoji u tome da uzmeš jedan obli štap kojim ćeš trljati kost iznad očiju i to silom, pa će tako sokovi izaći. Tako će se svi sokovi leukoma iscijediti.

Treći se lijek sastoji u tome da mu otvoriš jednu žilu.

Glava 4. *O suzenju očiju*

Ako konju oči suze, uzmi jednu uncu hepatičkog aloja i kutljaču bijelog vina. To sve skupa zakipi tako da ostane samo polovica. Zatim okupaj konju oči četiri ili pet puta na dan s pomoću lanene krpe, i to šest dana.

Glava 5. *O gronici*

Gronica dolazi konju ispod vrata zbog studeni. Da ga izliječiš, uzmi upaljenu svijeću, izlij mu je, a onda uzmi tri unce bijela sljeza i tri unce maslaca i ovim ga namaži dva puta na dan u toku osam dana. Načini mu oglav od sukna.

Ili mu odsijeci žlijezdu, pa onda uzmi malo čađi iz peći i narančina soka ili octa, to sve razblaži zajedno i tom mašću namaži dva puta na dan.

Ili pak metni mu ispod grla omču koju ćeš mu namazati svinjskim salom i ostavi je tako osam dana. Nakon toga namaži ga gore rečenom mašću.

Glava 6. *O »vivolama«*

»Vivole« (limfadenitis) dolaze zbog suviše krvi između vrata i podbratka. Stoga uzmi kliješta i otkini mu »vivole« i zatim ga namaži toplim uljem.

Ili mu pak odsijeci »vivole«, pa mu to mjesto trljaj s malo soli.

Ili ga možeš kauterizirati na ovom mjestu.[2]

Glava 7. *O »antikoru«*

»Antikor« dolazi u grudima zbog kidanja tetiva. Stoga mu presijeci cijelu tetivu koja je okrenuta van, pa mu to mjesto čvrsto stegni.

[2] Izvorni je rukopis valjda bio ilustriran, pa su na slikama bila označena mjesta gdje je trebalo obaviti kauterizaciju.

Glav 8. *O »rapama«*

»Rape« (napukline) se javljaju na koljenima u prijevoju noge, i to zato što mu se noga slabo čistila. Liječenje se sastoji u tome da mu spužvom i sapunom opereš »rape«. Zatim uzmi jednu uncu auripigmenta i jednu uncu živog vapna. To razrijedi s dobrim octom pa mu na bolesno mjesto poveži te stvari i ostavi tako tri dana. Zatim ga operi bijelim vinom. Ozdravit će.

Glava 9. *O »kotenama«*

»Kotene« se javljaju po nogama i to zbog napora. Stoga mu najprije ono mjesto gdje se javila »kotena« obrij brijaćom britvom i natrljaj sa solju, a zatim mu na to mjesto veži odrezak sala i ostavi tako tri dana, a nakon toga uzmi one masti od čađi iz peći, o kojoj sam prije govorio, i namaži mu »kotene« tri puta.

Glava 10. *O »galama«*

Na zglobovima mu se javljaju »gale« (zuči) zbog napora ili zbog naravi oca i majke. Liječenje se sastoji u ovome: ostruži mu »gale« i odsijeci dok su malene i natrljaj ih solju, a zatim na ta mjesta veži tanku olovnu pločicu i ostavi je privezanu tri dana, a onda mu metni praška armenske gline.

Glava 11. *O »spinelama«*

»Spinele« (bodlje) se javljaju na zglobovima između jedne i druge kosti, a dolaze zbog svijanja tetiva. Stoga iščupaj »spinelu« i na to mjesto veži bjelance od jajeta s uljem i solju, i to dva puta, a zatim to učvrsti prije spomenutim namazom napravljenim od čađi iz peći. Ili pak uzmi jedno koljence suhog sijerka, pa dok je »spinela« još svježa, trljaj je njime prema dolje. To čini tri ili četiri puta na dan u toku osam dana, i »spinela« će sići ispod zgloba i više neće boljeti.

Glava 12. *O »sedoli«*

»Sedola« dolazi na kopitima zbog čvrstoće kopita. Liječenje je ovo: uzmi jednu zmiju, spali je, pa njen pepeo zakipi u ulju, a onda tri puta na dan u toku pet dana time maži i ozdravit će.

Delli remedi alle malatie de caualli

Del occemorbo capitulo	1	del mal ferato — ca	18
della couerta ca —	2	delle crepaze — ca	19
della ongia ca —	3	delli dolori — ca	20
delli occhi lacrimosi ca —	4	della tosse — ca	21
delli strangoioni ca —	5	della fredadura — ca	22
delle viuole — ca —	6	del verme uolatiuo — ca	23
de l'antichore — ca —	7	del verme naturale — ca	24
delle zappe — ca —	8	delle tarme — ca	25
delle cotene — ca —	9	delle zarde — ca	26
delle galle — ca	10	del sparpaù — ca	27
delle spinelle — ca	11	della sopra imposta — ca	28
delle sedole — ca	12	delle spongie — ca	29
della fica — ca	13	delle zottiture — ca	30
della desolatura — ca	14	del neruo danna — ca	31
del bolso — ca	15	della gotta — ca	32
della fondison — ca	16	della fistola — ca	33
della scaldatura — ca	17	della cellana — ca	34

Kazalo traktata o liječenju konja (Cod. Marc. 5051)

a far le ongie forte ca 70
al granfo — ca 71
alla serchia — ca 72
quado el cauallo è represo — ca 73
al mal del verme ca 74
a segnare cio è marcare el cauallo ca 75
Delli remedij delle infirmità di caualli ca 76

Vnguento fino alla rottura de l'osso di caualli —
A far nascer li pelli tosto al cauallo —
A sap sel cauallo e represo —
A far desiccar el reuma —
Della globadredatura —

Capitulo 1 dell'occemorbo

Locce morbo descende dal ceruello del cauallo, et se ingenera per freddo. lo remedio è che li debbi tuor ontie tre de solfero pesto, et metterlo in una peza de lin sottil, et ligar questa peza intorno un bastoncello, et poi la prendi al foco, et fa andar il fumo alle nare del cauallo, et fumi cosi due volte al giorno per otto giorni, et fa che la testa del cauallo sia coperta cosi, che il fumo non li vadi agliocchi, poi li fregarai le nare

Završetak kazala i prvo poglavlje hipijatrijske ljekaruše

Glava 13. *O »fiki«*

»Fika« dolazi ispod stopala, jer je stavio stopalo na nezgodno mjesto. Liječenje se sastoji u ovome. Moraš odrezati »fiku« i onda uzmi $^1/_2$ unce praška španjolske muhe i veži mu to jedanput, a zatim to učvrsti s gore spomenutom mašću od čađi iz peći.

Glava 14. *O kršenju kopita*

Za takva konja uzmi jednu uncu auripigmenta i metni mu ga tri puta, zatim ga operi jakim octom, a onda ga dva puta na dan pospi praškom šišarki.

Glava 15. *O astmatičnom konju*

Konj postaje astmatičan zato što je jeo zemlju, perje ili pak sijeno koje ima prašine, ili pak zato što je odviše trčao kada je pio. Da ga izliječiš, potrebno je da bude na dijeti tri uzastopna dana, tako da ne jede niti ne pije i da stoji sa sijenom u ustima. Zatim mu daj da jede dvije libre svinjskog mesa sječenog na komade, a između ovih komada metni mu zrna ječma, i zbog gladi imat će vlast nad svojim dahom. Izgubit će drhtanje slabina i ozdravit će.

Ili mu pak daj da pije mošta, ako za to ima volju, i jer je bolestan, kada to popije, ili će ozdraviti ili će uginuti.

Glava 16. *O proljevu*

Proljev se javlja zbog toga što je konj odviše jeo i pio kada je bio vruć. Liječenje se sastoji u tome da mu izvadiš krvi iz sva četiri koljena. Zatim uzmi jednu veliku ponjavu i namoči je svježom vodom, pa mu je metni na leđa. Kada se je osušila zbog topline konja, namoči je ponovno i tako učini pet puta. Nastoj da u zubima ima uzde i da glavu drži visoko. Nemoj mu dati niti piti niti jesti dok ne ozdravi. Ili mu pak izbodi sva četiri koljena i veži mu tamo sol pomiješanu s uljem, koju ćeš ugrijati, pa će ozdraviti.

Glava 17. *O pregrijavanju*

Konj se pregrije zbog umora. Stoga mu daj da jede troskota, cvijeća od trstike i k tome prosa. Daj mu da pije mlaku vodu s ječmenim brašnom i ozdravit će.

Glava 18. *O naboju*

Konj je osadnjen po slabinama zato što sebi ne može pomoći zbog prevelikog tereta i zbog žuljanja. Lijek mu je ovaj: obrij mu slabine i zatim uzmi tri unce bijelog sljeza i dvije unce maslaca. Ovim tvarima mu namaži slabine ili hrbat dva puta na dan i dobro ga pokrij, pa će ozdraviti.

Ili pak pali ga vatrom na ovom mjestu i onda mu to namaži ljubičinim uljem tri puta na dan u toku osam dana. Ili pak uzmi dvije unce smrvljenog sumpora.

Glava 19. *O napuklinama*

Napukline se javljaju na petama zbog gnoja. Da ih izliječiš, operi mu ih lugom i sapunom, a zatim uzmi četiri unce bijelog sljeza i četiri unce maslaca. To sve zajedno zakipi i onda mu ih dva puta namaži u toku pet dana, a zatim to učvrsti s gore spomenutim namazom od čađi iz peći, i nastoj da mu izrastu dlake tamo gdje je napuklina.

Glava 20. *O bolovima*

Bolovi mu dolaze zbog nadutosti ili zbog crva koji ga u nutrini uznemiravaju, ili zbog leukoma koji se javljaju u očima, ili pak zbog »vivola«. Ako mu dolaze od crva, on se baca na zemlju i udara nogama. Ako mu je to zbog leukoma, oči mu suze. Ako ima bolove zbog »vivola«, onda drži glavu dolje. Ako ima bolove zbog nadutosti, namaži ruke uljem, uvuci mu ih u čmar i izvadi smrad, zatim mu metni u čmar jedan luk da mu vjetrovi izađu. Nakon toga vodi ga naokolo pokritog i nemoj mu dati ni jesti ni piti dok ne ozdravi.

Glava 21. *O kašlju*

Kašalj se javlja zbog nečiste hrane. Stoga uzmi četiri svežnja žita, operi ga dobro, skuhaj ga dobro i zatim ga dobro osuši i namaži jednom uncom meda. To žito daj konju da jede, i ne daj mu nikakve druge hrane. To učini tri puta.

Glava 22. *O prehladi*

Prehlađenom konju daj čišćenje od ovih tvari koje ćeš mu metnuti u debelo crijevo s pomoću roga: uzmi dvije unce đumbira, pola unce cimeta, pola unce klinčića, pola unce muškatnog

orašca, pola unce sijerka, pola unce kubebe, pola unce kardamoma, pola unce smiljka, pola unce galange, pola unce kumina, pola unce šafrana, dvadeset žumanjaka od jaja u dva strugana kruha i tri čašice bijelog vina. Od ovog svega učini prah i malko ga zgrij da se izgubi studen, pa mu daj da jede i ozdravit će.

Glava 23. *O letećem crvu*

Konj pokazuje da ima letećeg crva kada mu ispod oka nateče. Da ga izliječiš, izvadi mu krv na onom oku gdje ga ima i ozdravit će.

Glava 24. *O prirodnom crvu*

Prirodni crv dolazi zbog suviše krvi i to, čini se, u grudima ili mošnjama. Da ga izliječiš, uzmi korijen komonike, skuhaj ga u vodi koju ćeš mu dati da je pije, a taj korijen mu daj da jede, pa će ozdraviti.

Ili mu izvadi krv iz glavne žile sve dok mu tijelo ne oslabi, tako da će crv sam uginuti. Ili ga pak opali vatrom na tom mjestu i zatim ga namaži ljubičinim uljem dva puta na dan u toku osam dana.

Glava 25. *O moljcima*

Moljci se javljaju u masnim tijelima zbog masnoće. Da ga izliječiš, uzmi raži, skuhaj je u vodi i daj mu te vode da pije, a raž da jede, i ozdravit će.

Glava 26. *O »zardama«*

»Zarde« dolaze u nogama i u tetivama gležnja zbog napora. Da ga izliječiš, opali ga vatrom na tom mjestu, a zatim ga pomaži ljubičinim uljem dva puta na dan u toku devet dana i ozdravit će.

Glava 27. *O naprsnuću*

Naprsnuće se javlja na tetivama gležnja s nutarnje strane i javlja mu se po prirodi. Da ga izliječiš, opali ga vatrom na tom mjestu i onda ga namaži ljubičinim uljem dva puta na dan u toku osam dana i ozdravit će.

Ili ga pak opali vatrom na tom mjestu, pa ga zatim namaži toplim uljem u koje ćeš pomiješati goveđe izmetine. To čini dva puta na dan u toku osam dan.

Glava 28. *O »sopraimposti«*

»Sopraimposta« se javlja iznad mošnje, a izazivlje je čvrstoća kopita. Da ga izliječiš istrugaj mu »sopraimpostu«, a zatim ga namaži uljem i pospi ga praškom starog izgorenog pamuka ili praškom izgorenog filca dva puta na dan u toku osam dana.

Glava 29. *O »spangama«*

»Spange« se javljaju iznad nožne krune, i to zbog stezanja tetiva i vlage. Da ga izliječiš, uzmi brijaću britvu, ostruži mu »spange« i namaži to mjesto uljem, a zatim ga pospi praškom pamuka ili filca, kako sam gore rekao, dva puta na dan u toku osam dana. Ili ga opali vatrom na tom mjestu, a onda ga namaži toplim uljem u koje ćeš pomiješati goveđe izmetine. Ovo čini dva puta na dan u toku devet dana.

Glava 30. *O šepanju*

Tetiva drži krivo zglobove, pa se događa da konj krivo postavlja nogu. Da ga izliječiš, uzmi jednu libru biljke grčko sijeno, jednu libru lanenog sjemenja, četiri unce terpentina, četiri unce svinjske masti. To sve zakipi u vodi, napravi oblog i dok je još topao metni mu ga na zglobove i ozdravit će.

Glava 31. *O oštećenoj tetivi*

Tetiva je onda oštećena kada konj udara prednju nogu stražnjom. Da mu je izliječiš, obrij mu je dobro brijaćom britvom, zatim mu je natrljaj solju i onda mu priveži olovnu pločicu koju ćeš mu tako vezanu ostaviti da stoji tri dana, a onda mu tetivu operi bijelim vinom dvaput na dan.

Glava 32. *O ulozima*

Ulozi se javljaju na svakom mjestu, a uzrok im je hladnoća. Da ga izliječiš, uzmi koprive, zakipi je u bijelu vinu i veži mu je na mjesto uloga tri puta na dan u toku pet dana.

Glava 33. *O fistulama*

Fistula se javlja na ranama zato što se ne drže čiste. Da ga izliječiš, uzmi pola unce bilike »anzeruto« i jednu uncu sarkokole. To sve skupa smrvi i metni u fistulu, a onda to učvrsti sa spomenutim namazom čađi iz peći.

Glava 34. O *»celijani«*

»Celijana« se javlja na gornjem dijelu noge, a prouzrokuje je remen. Nastaje zbog odveć stegnutog remena. Da ga izliječiš, izvuci »celijanu«, a zatim mu ranu pospi dva puta na dan u toku devet dana prahom starog pamuka.

Glava 35. O *»rapi«*

Da konju ukloniš »rapu«, koja mu se javlja na nogama, uzmi maslinova ulja i bjelance od jajeta. To pomiješaj s malo soli i metni na »rapu« i ozdravit će.

Glava 36. O *vučcu*

Vučac se javlja s donje strane tijela, a uzrok mu je težak teret. Da ga izliječiš, obrij vučac i izbodi ga nekoliko puta brijaćom britvom, a zatim ga namaži bijelim sljezom i maslacem dvaput na dan u toku osam dana.

Glava 37. O *šugi*

Šuga se javlja zbog suviška krvi. Da ga izliječiš, uzmi korijena ljubice, skuhaj ga u vodi, a zatim ga smrvi s tri unce svinjske masti i dvije unce žive, pa od toga napravi mast kojom ćeš pomazati šugu tri puta na dan u toku pet dana.

Ili uzmi konjskog sala ili masti i namaži mu šugu dva puta na dan u toku pet dana i ozdravit će.

Glava 38. O *»botolima«*

»Botoli« se javljaju na ustima s jedne i druge strane, a uzrok su im zli sokovi koji dolaze iz glave. Da ga izliječiš, izreži ih i zatim ta mjesta namaži i ozdravit će.

Glava 39. O *natečenosti mošnje*

Ako hoćeš da konju oteklina mošnje splasne, uzmi krede, meda, soli i jakog octa, sve to skupa smiješaj i time namaži mošnju dva puta na dan u toku dana i navečer. Ovo je dobar lijek i za vučac.

Glava 40. O *svrabu*

Svrab se javlja zato što je konj slabo očišćen. Da ga izliječiš, uzmi lišća jelenka, soli i glavicu češnjaka. To skuhaj zajedno, pa ovom vodom operi svrab dva puta na dan. Ova kura vrijedi i za vučac.

Glava 41. O *»barboncelima«*

»Barbonceli« se javljaju ispod jezika sami po sebi. Liječe se tako da se odsijeku, a zatim se usta operu octom i solju.

Glava 42. *Natečenost nepčane sluznice*

Natečena sluznica javlja se zbog suviška krvi. Liječenje se sastoji u ovome: opali mu je vrućim željezom.

Glava 43. O *rani uzrokovanoj potkivanjem*

Konju ponajprije izvadi čavle, zatim mu na to mjesto stavi bjelance od jajeta sa solju i uljem ili pak prašak armenske gline dvaput na dan. Nakon toga metni mu zgnječene šišarke.

Glava 44. O *krivo ukucanom čavlu*

Najprije mu izvadi taj čavao, a onda mu na to mjesto priveži jajčano bjelance sa stupom dva puta na dan, zatim mu metni praška armenske gline.

Glava 45. O *bradavicama*

Bradavice mu se javljaju na svakom dijelu tijela zbog zlih sokova. Liječenje se sastoji u tome da ostružeš bradavice. Zatim uzmi soka od rosopasa, namaži mu to mjesto ili mu tamo učini povoj s pola unce bakarne rđe i ozdravit će.

Glava 46. O *orožnjenju*

Orožnjenje se javlja na leđima, a uzrokuje ga sedlo. Da ga izliječiš, uzmi pepela i vrućeg ulja. To dobro pomiješaj, pa mu onda namaži orožnjenje toliko puta koliko je potrebno da omekša, a zatim to mjesto iscijeli pomoću čađi iz peći ili mu pospi praška šišarki i ozdravit će.

Glava 47. O *svakoj oteklini*

Ako hoćeš da konju splasne svaka oteklina, uzmi tri unce smrvljenog sumpora, dvije unce svinjske masti, to dobro pomiješaj s jakim octom, a zatim time namaži svaku oteklinu.

Glava 48. O *začepljenosti*

Za začepljenost konja uzmi jednu uncu armenske gline u prahu koju ćeš razrijediti bijelim vinom i metnuti mu u debelo crijevo.

Glava 49. *O »morfi«*

»Morfa« se javlja konju na gubici uzrokujući mu neku tamnu mrlju i otpadanje dlake s gubice. Nastoj da mu dlaka izraste kako ću ti reći.

Glava 50. *Kako ćeš učiniti da mu dlaka naraste*

Tko hoće da mu konj silom dobije dlaku, neka uzme kore od lješnjaka ili pak neka uzme kore od bazge te neka je spali pa taj pepeo pomiješa s medom i metne dvaput na dan u toku pet dana na ono mjesto gdje hoće da konju izraste dlaka.

Ili pak uzmi vune, kokošje kosti i pčele. To sve zajedno spali i onda pepeo pomiješaj s medom i učini kako sam gore rekao.

Glava 51. *Kako da konju napraviš zvijezdu na čelu*

Ako hoćeš učiniti bijelu zvijezdu ili pak neku ukrasnu pjegu, uzmi jednog miša, kuhaj ga dotle dok se ne raspadne, a zatim ga metni u čvrstu rijetku tkaninu i onda iscijedi pošto si unutra stavio miša s juhom. Kada to zgnječiš izaći će na površinu neka mast koju ćeš sakupiti i pomiješati sa sokom grlice ili bazge, tj. sa sokom lišća bazge. Zatim obrij ono mjesto gdje hoćeš da izraste bijela dlaka i ovim namaži dva puta na dan u toku pet dana.

Glava 52. *Kako ćeš učiniti da ti konj mokri*

Ako hoćeš učiniti da ti konj mokri, uzmi loja, zgnječi ga, zatim ga skuhaj u jakom octu, pa mu time namaži mokraćnu cijev. Ili pak uzmi češnjaka i papra, to dobro stuci, i metni mu u mokraćnu cijev, pa će silom mokriti.

Ili pak namaži ruku uljem, uvuci mu je u debelo crijevo pa mu rukom pritišći iznad mjehura, pa će mokriti. Ili pak uzmi jednu školjku vode, polijevaj mu po mošnji tako da osjeti da curi voda, pa će odmah mokriti.

Glava 53. *Kako ćeš udebljati konja*

Ako hoćeš da ti se konj udeblja, uzmi do deset kornjača, ali deset kornjača koje ne žive u vodi. Kuhaj ih u obilno vode dotle dok se ne raspadnu, zatim ih jako stuci. Tada daj te vode konju da pije malo pomalo, ali u nju stavi bobova brašna. Tako će se silom udebljati.

Glava 54. *Kako ćeš mu zaustaviti krv*

Ako mu hoćeš zaustaviti krv, reci tri puta: egay, uax, pax.

Glava 55. *Kako ćeš učiniti da se ne posiječe*

Ako nećeš da se ogrebe, tj. da se ne posiječe, daj mu napraviti kuku prema vani, a ne prema unutra.

Glava 56. *Kako ćeš učiniti da se ne češe*

Ako ne želiš da se konj češe, ureži mu na repu križ i trljaj ga sa solju.

Glava 57. *Kako ćeš učiniti da mu rastu kopita*

Ako hoćeš da konju rastu kopita, uzmi mast navedenu kao lijek za rožnu prosjeklinu, namaži ga ispod dlake i narast će mu kopita.

Glava 58. *Kako ćeš učiniti da ne maše suviše repom*

Ako hoćeš da ti konj ne maše suviše repom, podigni mu ga jedan pedalj od čmara i neće više mahati. Ovo je prokušano.

Glava 59. *Kako ćeš uštrojiti konja*

Ako hoćeš po propisu uštrojiti konja, baci ga na zemlju, dobro mu veži mošnju, prereži kožu iznad muda i odsijeci vrućim željezom, zatim mu uspi u ranu loja od uškopljenog ovna, pa onda uzmi voska, grčke smole, tamjana i konačno ga namaži lovorovim uljem.

Glava 60. *Kako će ti konj ići uokrug bez spone*

Ako hoćeš da ti konj ide uokrug bez spone i opasača, daj mu napraviti teške željezne plećke s kukom prema vani i jednim prstenom unutra tako da pri hodanju prsten zvoni, pa će silom početi ići uokrug.

Glava 61. *Kako ćeš učiniti da ti konj zavoli uzde*

Ako hoćeš da ti konj zavoli uzde, omotaj mu oko cijevi uzda jednu lanenu krpu koju ćeš namazati medom, šećerom i praškom sladića.

Blava 62. *Kako ćeš uočiti izgled dobra konja*

Ako hoćeš da uočiš izgled dobra konja, gledaj mu udove. Ponajprije glava mu mora biti malena, oči velike, zglobovi dobri, bokovi veliki. Slabine mu moraju biti široke. Ako je takav, razumno je smatrati da će se pokazati dobrim.

Glava 63. *Kako ćeš prepoznati da je loš*

Konj koji će se pokazati lošim imat će veliku glavu, velike oči, uske grudi i bokove kao i uske slabine. Neće biti dobar.

Glava 64. *Kako ćeš prepoznati dlaku i ukrase*

Konj vranac ima ukras dlake na lijevoj nozi; razum nam kaže da će biti dobar. Konj tamne boje sigurno neće biti dobar. Konj svijetle boje očito je dobar. Konj s bijelim i sivim mrljama je ili savršen ili loš. Bijeli konj nije ni dobar ni loš, ali živi dulje od ostalih konja. Šaren konj je dobar i savršen, ali rado grize i zloban je. Konj pepeljaste boje ne valja ništa.

Glava 65. *Da ti kobila ne pobaci*

Ako hoćeš da ti kobila ne pobaci ždrijebe prije vremena, uzmi kamen koji se nalazi u žuči bika, smrvi ga dobro i metni ga u mlijeko druge kobile. Kada je opaše pastuh, baci joj ovo u ždrijelo i neće nikada pobaciti. Ovo je prokušano.

Glava 66. *O bolovima*

Kod bolova zahvali Bogu i Djevici Mariji i njenom Sinu. Reci u njegovo ime mećući ruku na rame tri puta: kada se Krist rodio, svaka je bol pobjegla. Izađi, boli, bježi, tebe će teška bol progoniti!

Glava 67. *Kako ćeš učiniti da mu kopita rastu*

Ako hoćeš da konju dobro rastu kopita i da mu noge budu dobre, uzmi jednu uncu terpentina, jednu uncu čistog voska, jednu uncu tamjana i dvije unce brodske smole, dvije unce biljne smole, dvije unce običnog ulja. Sve to pomiješaj i od toga napravi pomast i time mu namaži krunu na nozi svako jutro i veče, i uskoro ćeš opaziti da mu kopita rastu i da mu noga dobro raste.

Glava 68. *O oštećenoj tetivi*

Kad je oštećena tetiva, uzmi pola libre meda, tri unce sala, tri unce stučenog kima, tri unce lanene kaše i jednu čašu bijelog vina. To sve skupa zakipi i ostavi da se ohladi. Zatim mu dobro omotaj nogu lanenom krpom koju ćeš mu čvrsto privezati.

Glava 69. *O neposlušnom konju*

Kada hoćeš da ti neposlušan konj hoda, veži mu vrpcu sasvim uz mošnju i učini tako da ona dođe među prve noge pred konja, a onaj koji je na konju neka je drži u ruci, pa kada se konj zaustavi, neka povuče vrpcu i konj će zbog boli, koju će osjetiti u mošnji, ići naprijed.

Glava 70. *Kako da mu kopita budu jaka*

Ako hoćeš da mu kopita budu čvrsta i da se ne drobe, uzmi jednu uncu terpentina, jednu uncu tamjana, jednu uncu mastike i jednu uncu armenske gline, dvije unce meda, dvije unce voska i trećinu unce crvene smole; to sve pomiješaj i učini od toga pomast kojom ćeš mu namazati kopita, pa će mu postati čvrsta i dobra.

Glava 71. *O grču*

Grč se javlja konju u nogama zbog stezanja živca, kao što i ulozi. Da ga izliječiš, uzmi korijena bijelog sljeza i svinjske masti, pa to dobro skuhaj i onda mu vodom peri noge dvaput na dan u toku pet dana.

Glava 72. *O rožnoj prosjeklini*

Rožna prosjeklina se javlja poprijeko na kopitima, a uzrok te bolesti je mekoća kopita. Da je izliječiš, uzmi mast od koje dobro raste dlaka i onda uzmi one crve koji žive u zemlji, a koji se zovu kišne gliste. Uzmi ih određenu količinu, pospi ih u zdjeli sa solju, pa će izbaciti van zemlju koju imaju u tijelu, a zatim će uginuti. Tada ih dobro operi i stuci, a onda ih metni u loj škopca i zatim time namaži bolesno mjesto i ozdravit će.

Glava 73. *O uzetom konju*

Kada je konj uzet, podigni mu prednju desnu nogu i reci ove riječi: cita! Zatim podigni stražnju lijevu nogu i reci: fita! Zatim mu podigni lijevu prednju nogu i reci: lemfiam! Zatim mu podigni stražnju desnu nogu i reci: alkape! Nakon toga prisili ga da učini četiri koraka. Ovo je prokušano.

Glava 74. *Protiv bolesti crva.* – Glava 75. *Kako ćeš označiti odnosno biljegovati konja.* – Glava 76. *O liječenju bolesti konja.*

– Glava 77. *Fina pomast za lom kostiju konja.* – Glava 79. *Kako ćeš znati da li je konj uzet.* – Glava 80. *Kako ćeš mu osušiti reumu.*[3]

Glava 81. *O udaranju nogama*

Konj se tuče, jer hoće da dosegne otvrdnuta mjesta na tijelu. Liječenje se sastoji u tome da uzmeš tri unce svinjske masti, mekinje i jakog octa. To sve skupa zakipi i veži mu na otvrdnuća dva puta na dan u toku pet dana. Ozdravit će.

Voda kuhane vučike tjera šugu, ako se njome moči više puta. I obično ulje kuhano zajedno s octom i solju vrlo je dobro protiv šuge. To je prokušano ne samo kod konja nego još više kod pasa. Međutim, treba to metnuti na sunce da se stisne. To je mnogo bolje.

Kraj. Bogu hvala.

[3] Od ovih su poglavlja poznati samo naslovi.

DELLI REMEDI ALLE MALATIE DE CAUALLI[1]

Capitolo 1: *Dell'occomorbo*

L'occomorbo descende dal ceruello del cauallo, et se ingenera per freddo; lo remedio è che li debbi tuor ontie tre de solfero pesto, et metterlo in una peza de lin sottil, et ligar questa peza intorno un bastoncello, et poi la prendi al foco, et fa andar il fumo alle nare del cauallo; et farai cosi due volte al giorno per otto giorni, et fa che la testa del cauallo sia coperta cosi, che il fumo non li vadi agli occhi, poi li fregarai le nare con sapon saracinesco.

Capitolo 2: *Della couerta degli occhi*

La couerta degli occhi vien per reuma, et per colpo; lo remedio è questo, prendi una ontia de anzarutazo, et sarcocola, et terza de zafrana, le qual pestarai insieme, poi le destemprerai con olio commun, et de questo onzer la couerta due fiate al giorno per giorni cinque, et guarito sera.

Lo secondo remedio è questo, tuor budelle de lusertole, et arderle, et de questa poluere poluereza la couerta per due fiate al giorno per cinque giorni, et sera guarito.

[1] Tekst je vjerno transkribiran prema samo jednom vrelu: *Cod. Marc. It. 5051*, f. 54r–66r. Naslov u istom rukopisu (fol. 53r). Nema sigurnih dokaza da se radi o djelu Jakobela Vitturija, ali je atribucija autorstva ipak veoma vjerojatna. Nedvoumno potječe od iste ruke prijepis ovog traktata i prijepis teksta A traktata o uzgoju i liječenju lovnih ptica. Oba prijepisa imaju i zajednički naslov: *Restauro uiuale dei uceli et gouerno et remedij di caualli et de loro mali* (f. 66v). U prilog Vitturijeva autorstva govori i činjenica da se veoma sličan tekst o konjima nalazi i u bolonjskom prijepisu Vitturijevih traktata o lovnim pticama grabljivicama.

Il tertio remedio è che debbi tuor ontie iiij de radice de giglio bianco, et ontie iij de fenochio, et ontie iij de celidonia, et ontie iij de leno aloe, et una libra de acqua rosata, et fa bollire insieme, et con detta acqua laua la couerta per cinque giorni.

Capitolo 3: *De l'ungia*[2]

L'ungia ven entro li occhi per el manzar sporco, et a remediarli taglia fori quelle, et fa come se mette pinoselle, et mettili un poco de sale.

Il secondo remedio è tuor un bastone tondo, et fregar su l'osso sopra li occhi per forza, et se ne uscira humori; quelli humori de l'ongiella si consuma.

Il tertio remedio è tagliarli una vena.

Capitolo 4: *Delli occhi lagrimosi*[3]

Se li occhi lagrimano al cauallo, prendi ontia una de aloe patico, et una bazuola de vin bianco, et fa bollire insieme tanto si consumi la metà; poi bagna li occhi al cauallo quatro, ouer cinque fiate al giorno con una peza di lin, et in sei giorni sera guarito.

Capitolo 5: *Delli strangoioni*

Li strangoioni vengono sotto la golla al cauallo per freddo, et a remediarli, tuoi una candella accensa, et ufusali, poi uoli ontre 3 de dialtia, et ontie 3 de butero, et con queste cose unzi due fiate al giorno fin otto giorni, et li farai una testiera de panno.

Ouer taglia el strangoion fora, et poi tuor del foligine del forno et succo de naranzi ouer aceto, et distemperar insieme, e con questo onguento onzer due volte al giorno.

Ouer metterli sotto la golla un laccio, et onzerli con sonza de porco, et lasciarlo cosi per otto giorni, poi onzerlo con l'onguento soprascritto.

Capitolo 6: *Delle viuole*

Le viuole vengono per troppo sangue entro il collo et le sguanze. Onde tuorai una tenaglia et rompi le viuole, et poi onzi con oglio caldo.

[2] U indeksu: *Della ongia.*

[3] U indeksu: *lacrimosi.*

Ouer tagliar le viuole fuori, et poi fregarle con un poco de sale. Ouer darli il foco per questa via.[4]

Capitolo 7: *Dell'anticuor*[5]

L'anticuor ven nel petto per lo tagliamento de nerui; per la quale cosa taglia tutto lo neruo che è strauerso, et stropilo forte.

Capitolo 8: *Delle rappe*

Le rappe vengono in li genocchi entro in la pinca de la gamba, per esser mal netata la gamba; la sua cura è a lauar le rappe con spongia, et con sapone, et poi tuor oro pimento ontia una, et ontia una de calcina viua, et distemperar insieme con bon aceto, et ligarli su queste cose, et lasciarlo star cosi per tre giorni, poi lauar con vino bianco, et sera guarito.

Capitolo 9: *Delle cottene*

Le cottene vengono in le gambe de sopra, et vengono per fatica. Onde prima raderai la gamba doue è la cottena con lo rasore minutamente, et fregarai con sale, poi ligarai sopra una codega de lardo, et lasciarai star ligato per tre giorni, poi torrao dell'onguento, che ho sopra detto de caligine del forno, et onzerai tre fiate le cottene.

Capitolo 10: *Delle galle*

Vengono de sopra della zonta le galle per la fatica, et anche per natura del padre, et della madre. La sua cura è questa: radi le galle, e resechiale menude, et fregale con sale, poi ligali su una piastra de piombo sottile, et lasciala stare ligata tre giorni, poi mettili poluer de bolarminico.

Capitolo 11: *Delle spinelle*

Le spinelle vengono in le zonte delle gambe intra un osso et l'altro, et vengono per tormenti de nerui. Onde taglia la spinella

[4] Ova se rečenica odnosi na kauterizaciju, metodu kojom su se nekoć mnogo služili kako u humanoj, tako i u veterinarskoj medicini. Stilizacija u rukopisu ukazuje da je autograf ovog djela sadržavao crteže s oznakama mjesta gdje treba kauterizirati kad se želi liječiti određena bolest. Te ikonografije nema ni u mletačkom, ni u bolonjskom kodeksu.

[5] U indeksu: *De l'antichore.*

fori, et ligali su bianco d'ouo, con olio et sale, due fiate, poi lo salderai con l'onguento detto de sopra della folligine del forno. Oueramento prendi un nodo della cana de sorgo seco, quando la spinella è fatta de fresco, et fregali sopra la detta cana pur fregando in zoso, et fa questo tre, ouer quatro fiate al giorno per otto giorni, e la spinella andara de sotto della zonta, et piu non dolera.

Capitolo 12: *Della sedola*

Ven la sedola in le ongie per fortezza delle ongie. La cura è questa: piglia una serpe, et ardila, et fa bollire la sua cenere con olio, et poi onzi tre fiate al giorno per cinque giorni, et sera guarito.

Capitolo 13: *Della fica*

La fica ven sotto el pede, per metter el pede in loco penoso. La sua cura è che debbi tagliar la fica, et tuor ontia 1/2 de cantarelle, e ligali su una fiata, poi la salda con lo onguento sopra detto della foligine del forno.

Capitolo 14: *Della desolatura*

Al caual desolato piglia una ontia de oropimento et mettilo in tre fiate, poi lo laua con aceto forte, et poi per due fiate al giorno lo poluerizarai con poluer de galla.

Capitolo 15: *Del caual bolso*

Ven bolso il cauallo per mangiar terra, et piuma, ouer fen che habbia poluere, et per correr troppo quando l'ha beuuta. A rimediarli, fallo far dieta tre giorni continuoi, che non ne beua, et staga con il fen in bocca, poi li darai a mangiar libre due de carne de porco tagliata a bocconi a bocconi, et mettili per mezo questi bocconi grani d'orzo, et per la fame hauera il fiato in balia. Et perde el batter di fianchi e sera guarito.

Ouer dali a beuer del mosto quanto ne vuole, et perche è doglioso, come el cauallo harra beuuto o guarira, o morira.

Capitolo 16: *Della fondison*

La fondison vene per troppo mangiar, et beuer, quando è caldo. Il remedio è a trarli sangue da tutti quatro li genocchi, poi tuor un

lenciol grande, et bagnarlo d'acqua fresca, et metterglilo a dosso, et quando è suto per la casura del cauallo tornarlo a bagnare, et far cosi cinque fiate, et farlo star con il freno in bocca et con testa alta, et non darli beuer, ne mangiar fin che non è guarito. Ouer spontarli tutti quatro li piedi, et ligarli su sale incorporato con olio, et scaldato, et guarira.

Capitolo 17: *Della scaldatura*

El cauallo se rescalda per strachezza. Onde li darai a manzar gramegna, e fiori de cana, et melio insieme, et dalli a beuer acqua tepida con farina d'orzo, et guarira.

Capitolo 18: *Del mal feruto*

El mal feruto ven al cauallo su el lonze, che non se puol aiutare, per el troppo cargo, et per gramitare. Lo remedio è questo: fa rader su i lombi, poi tuoli ontie 3 di dealtea et ontie 2 de butero, et con queste cose mescolate onzi li lombi, ouer dir lonze, due volte al giorno, et fallo star coperto bene, et guarira.

Ouer dalli el foco per questa via, poi onzi con olio violato tre fiate al di per otto di. Ouer tuor ontie due di solfro pesto.

Capitulo 19: *Delle crepace*[6]

Le crepace ven a trauerso li calcagni per il letame. A rimediarli, lauale con la lisia et sapon, et poi togli ontie quatro de dialtea, et quatro ontie de butero, e fa bollire insieme, et con questo onzile due fiate fin a cinque di, et po le assalda con l'onguento sopra detto della foligine del forno, et falli nascer li pelli per mezo la esta delle crepace.

Capitolo 20: *Delli dolori*

I dolori vengono per ventosita, o per vermi che lo seccano entro, et per l'ongie che vengono alli occhi, ouer per viuole. Se li son per vermi, el se getta in terra, et pesta con li piedi; se son per l'ongie, li occhi li lagrimano; et se son per viuole, el tene la testa bassa. Onde se l'è per ventositade, onzile le mani d'olio, et cazale per el fondamento, et tira fori lo fumero, poi li metti entro lo fondamento una cepola, accio che la ventosita esca fori, poi fallo menar a torno ben coperto, et non li dar beuere, ne manzare fin che non è saluo.

[6] U indeksu: *Delle crepaze.*

Capitolo 21: *Della tosse*

Vene la tosse per manzar sporco. Onde piglia quatro maci de fromento, et lauualo bene, et fallo ben lessar, poi sugalo ben, et l'onzi con una libra de melle, el qual fromento darai a mangiare al cauallo, et non li darai altra prouenda, et farai cosi tre fiate.

Capitolo 22: *Della fredatura*

Al cauallo affredato falli purgation de queste cose, et metti le nel corpo con un corno, cioè tuogli ontie due de zenzero, 1/2 ontie de canella, 1/2 ontie de garofoli, 1/2 ontie de muscate, 1/2 ontie de mellegete, 1/2 ontie de cubebe, 1/2 ontie de cardamomo, 1/2 ontie de spica, 1/2 ontie de galanga, 1/2 ontie de comino, 1/2 ontie de zafrano, et vinti rossi d'ouo in due pani grattati, et tre inchiestare de vin bianco, et poluenza insieme, et falle bollir un poco si che perda il freddo, et daglilo a mangiare, et sera guarito.

Capitolo 23: *Del verme volatiuo*

Dimostra il cauallo hauer il verme volatiuo quando diuene grosso sotto l'occhio; et a rimediarli tra del sangue sotto l'occhio da quella che gli è, et sera guarito.

Capitolo 24: *Del verme naturale*

Il verme naturale vene per troppo sangue, et pare al petto, ouer alle coie; a rimediarli prendi radice de asentio seluatico, et lessale in acqua, la quale li darai a beuer, et le radice a mangiar, et sera guarito.

Ouer trali sangue da la vena original fin a debilita del corpo, per che il verme si consumera. Ouer darli il foco per questa via, et onzerlo poi con olio violato due fiate al giorno per otto giorni.

Capitolo 25: *Delle tarme*

Le tarme vengono nelli corpi grassi per troppo grassezza; a rimediarli prendi segala, et lessala in acqua, poi dalli l'acqua a beuer, et la segala a mangiar, et guarira.

Capitolo 26: *Delle zarde*

Le zarde vengono alle gambe entro in le gralete[7] per fatica; a curarlo dalli il foco per questa via, et poi onzi con olio violato due fiate al giorno per noue giorni, et guarira.

[7] Ova je riječ pisana jednom *gralete,* a drugi puta *garlete.*

Capitolo 27: *Del sparpaio*

El sparpaio vene alle garlete[8] alla parte dentro, et vene per natura; a curarlo dalli el foco per questa via, poi onzi con olio violato due fiate al di per otto di, et guarira.

Ouer dalli el foco per questa via, poi onzi con olio caldo, et sterco de bo impiastrato insieme due fiate al di per otto di.

Capitolo 28: *Della sopraimposta*[9]

La sopraimposta vene de sopra li coglioni, et vene per forza de l'ongie; a curarla radi la sopraimposta, et poi onzi d'olio, et poluenza con poluere de bambasina vecchia arsa, ouer de feltre arso due fiate al di per otto di.

Capitolo 29: *Delle spange*[10]

Le spange ven sopra la corona per scummento de nerui, et humori; a curarle prendi il rasoio, et radi le sponge, et onzi con olio, et poi poluenza de bambasina, o con feltre come è di sopra detto due fiate al di fin otto di. Ouer dalli il foco, poi onzi con olio caldo, stempra con sterco di bo due fiate al di fin noue di.

Capitolo 30: *Delle zontadure*[11]

El neruo ten torte le zonte, et auene per metter el pe in fallo; a curarle prendi libra una de fen grego, et una de seme de lino, ontie quatro de trementina, ontie quatro de sonza de porco, et far bollire insieme in acqua, et far un impiastro, et metterlo su le zonture tre fiate caldo, et guarira.

Capitolo 31: *Del neruo danna[to]*

El neruo dannase quando el cauallo se zonze el pede de nanti con quel di dietro; a curarlo radilo menuto con lo rasoio, poi frega ben con sale, et ligali su una piastra de piombo, et lascia star ligato per tre giorni, poi laua con vin bianco due fiate al di.

Capitolo 32: *Della gotta*

La gotta vene in ogni loco, et ven per il freddo; a curarla piglia l'ortica o sia lo vulgo, et fallo bollire in vin bianco, et ligalo caldo sopra le gotte tre fiate al di per cinque di.

[8] Vidi opasku 7.
[9] U indeksu očita pogreška: *Della sopici imposta.*
[10] U indeksu: *Delle spongie.*
[11] U indeksu: *Delle zottiture.*

Capitolo 33: *Delle fistole*

La fistola ven in le piaghe per esser tenute mal nette; a curarla prendi ½ ontie de anzeruto, 1 sarcocolla, et pesta insieme, et metti suso, poi le scalda con lo onguento sopra detto della foligine del forno.

Capitolo 34: *Della celliana*

La celliana ven alla ponta della gamba la qual ello la presa della cengia, et ven per troppo cengiatura; a curarla, tra la celliana fora, poi polueriza la piaga due fiate al di fin noue di con poluer de bambasina vecchia.

Capitolo 35: *Della rappa*

A tuor via la rappa che vien alle gambe del cauallo, piglia olio d'oliua et bianco d'ouo, et mescola insieme con un poco de sale, et metter su la rappa, et guarira.

Capitolo 36: *Della lupa*

La lupa vene sotto el corpo, et ven per troppo cargo; a curarla radi la lupa, et ponzila molto con lo rasoio, et poi onzi con dealtia et butero due fiate al di per otto di.

Capitolo 37: *Della rogna*

La rogna ven per troppo sangue; a curarla prendi radice della viuola,[12] et falla lessar, et poi pestalo con ontie tre de grasso de porco, et ontie due d'argento viuo, et fane onguento, et onzi la rogna tre fiate al di per cinque di.

Ouer tuor sonza del cauallo, ouer il grasso, et onzer la rogna due fiate al di per cinque di, et guarira.

Capitolo 38: *Delli bottoli*

Li bottoli ven alla bocca da l'una parte, et da l'altra, et vene per li mali humori descendenti da la testa; a curarli tagliali fori, et poi onzili, et guarira.

Capitolo 39: *Della infiason delle coie*

A voler desinfiar le coie al cauallo, prendi creda, et mel, et sal, et aceto forte, e impasta insieme, et con questo onzi le coie due fiate al di, et la sera, et questa cura è bona anchor alla lupa.

[12] Vjerojatno pogrešno umjesto *viola.*

Capitolo 40: *Della stiza*

La stiza ven per esser mal forbito el cauallo; a curarla prendi foglie di lengua canina, et sal, et dreza de aio, et fa bollire insieme, et con questa acqua laua la stiza due fiate al di, et questa cura val alla lupa.

Capitolo 41: *Delli barboncelli*

Li barboncelli ven sotto la lengua per natura; a curarli tagliali fora poi laua la bocca con aceto et sale.

Capitolo 42: *Della palatina*

La palatina ven per troppo sangue. La cura è: cocerla con un ferro caldo.

Capitolo 43: *Della inchiodatura*

Al cauallo inchiodato caua prima la inchiodatura, et mettigli bianco d'ouo con sale, et olio, ouer poluer de bollo armenico due fiate, poi gli usa galla pesta.

Capitolo 44: *Della retratta di chiodi*

Prima caua la retratta ben fora, et ligali su bianco d'ouo con stopa due fiate al di, poi[13] li usa bollo armenico.

Capitolo 45: *Del porro*

El porro ven in ogni parte li mali humori; la sua cura è rader il porro et poi tuor succo de celidonia, et onzer il porro; ouer ligali su ontia ½ de verde ramo, et guarira.

Capitolo 46: *Del corno*

El corno ven sul dosso, et ven per la sella; a curarlo piglia cenere et olio caldo, et impasta insieme, et onzi lo corno tante volte che quel si lieue, poi saldalo con la foligine del forno, ouer gettali su poluer de galla, et guarira.

Capitolo 47: *De ogni infiason*

Se voi far desinfiar ogni infiasone a un cauallo, piglia ontie tre de solfaro pesto, ontie due de grasso de porco, et mescia con forte aceto, et con questo onzi ogni infiasone.

[13] U rukopisu pogrešno: *puoi.*

Capitolo 48: *Della destassatura*

Per el cauallo destassato prendi ontia una de bollo arminico, et stempralo con vin bianco, et mettilo entro lo corpo al cauallo.

Capitolo 49: *Della morfa*[14]

La morfa vene al muso, et li fa alcuna bronzetta, et se pella el muso. Cura che li nasca il pello come io diro.

Capitolo 50: *A far nascer il pello*

Chi vuol far nascer il pello per forza, piglia la scorza de l'auelana,o uoi dir nocella, ouer piglia la scorza del suro, et lo abbrusi, et la sua cenere impastar con melle, et metter poi doue vuol nasca il pello, due fiate al di per cinque di.

Ouer tuor lana et ossi de gallina, et l'aue delle melle, et brusar insieme, et la cener impastar con melle, et far come ho de sopra detto.

Capitolo 51: *A far una stella al cauallo*

A far una stella bianca, ouer una balzanatura, piglia un sorice, et fallo cocer tanto che si disfaci, poi le metti in una stamegna forte, et exprimi hauendoli messo entro il sorice con il brodo, et quel grasso che venira de sopra quando l'hauerai strucato, lo coglierai, et lo impasterai con succo de tortorella, ouer de sambuco, cio (è) della foglia, poi raderai il loco doue voi far li pelli bianchi, et onzi con questo due fiate al di per cinque di.

Capitolo 52: *A far stallar un cauallo*

A far stallar un cauallo per forza piglia seno et pestalo, poi fallo bollire con aceto forte, et onzi el pissolare. Ouer tuor de l'aglio, et peuere, et pesta ben insieme, et mettine entro lo pissolare, et stallara per forza.

Ouer onzerti le mani con olio, et challa entro per lo fondamento, et frega le mani verso il pissolaro sopra la vesica, et stallara. Ouer tuor una conca d'aqua et gettala sopra le coie del cauallo, che sentira cader l'acqua, et incontinente stallara.

[14] U rukopisu pogrešno: *morfai.*

Capitolo 53: *A far ingrassar il cauallo*

A far ingrassar il cauallo, piglia fin dieci testudine, et dieci tartuge, che non sia de quelle d'acqua, et falle tanto cocer[15] in acqua che si disfacino, poi pestale forte, et fane acqua assai, la qual darai a beuere al caual a poco a poco, con farina de faua entro, et per forza se ingrassera.

Capitolo 54: *A stagnar el sangue*

A stagnar el sangue, di tre fiate: egay, uax, pax.

Capitolo 55: *A far che non se taie*

Se non vuoi che'l caual se grati, cio è che non se tagli, falli far li rampon de fora, et non dentro.

Capitolo 56: *A far che non se grati*

A far che'l caual non se grati, taglia in cima la coda una croce, et fregala con sale.

Capitolo 57: *A far crescer l'ongie*

A far crescer l'ongie al cauallo, piglia lo unguento sopra detto della serchia, et onzi entro el pello, et le ongie cresceranno.

Capitolo 58: *A far che non meni troppo la coda*

A far che'l cauallo non meni la coda, alzeghe un palmo da lonzi dal fondamento sotto la coda, et non la menera, et è prouato.

Capitolo 59: *A scoiar un cauallo*

Se vuoi scoiar un cauallo per ragione, buta el caual in terra, et ligali strette le coie, et taglia lo coio de sopra dal coion, et taia con ferro caldo, et descola entro seuo de castron in la taiadura. poi prendi cera, pece greca, incenso, poi onzi d'olio laurino.

Capitolo 60: *A dar l'ambiadura senza pasture*

A metter il caual ad ambiar senza pasture et trauaglio, falli far ferri spattuali grieui, et il rampon di fora, et uno anello entro, che l'anello sonara ne l'andar, et per forza se mettera ad ambiare.

[15] Ova je riječ marginalni umetak.

Capitolo 61: *A far che il cauallo ami il freno*

Se vuoi che il cauallo ami il freno uolta una peza de lin intorno alli canelli del freno, et onzi de melle, et de zucaro, et de poluere de requilicia.[16]

Capitolo 62: *A conoscer la fazon del cauallo bono*

A conoscer la fazon del cauallo che debbe esser bono, guarda li membri, et prima la testa debbe esser picola, li occhi magri, le zonture bone, i fianchi grossi, largo in le lanche di dietro, et se sera cosi, la ragion vuol che dimostra bona proua.

Capitolo 63: *A conoscer se le rio*

Il cauallo che dimostrara esser rio hauera la testa grande, li occhi grossi, stretto in lo petto, et in li fianchi, et stretto in le lanche, et non sera bono.

Capitolo 64: *A conoscer al pello, et balzanadura*

Il caual morello habbia la balzanadura in lo pede senestro, per ragion debbe esser bon. Il caual scuro, de ragion debbe esser bon. Il caual chiaro dimostra eser bon. El caual leardo o l'è perfetto, ouer è rio. El caual bianco ne bon ne rio, ma viue piu che altri caualli. El caual mescolato de esser bon, et perfetto, ma gran morditor, et maluasio. El caual drusolino non ual niente.

Capitolo 65: *Che la caualla non disperda*

A far che la caualla non disperda il polliero anzi tempo, tuoli la pietro che si troua entro la fiel del toro, et pestalla ben, et mettila nel latte d'un altra caualla, et quando el stallon l'ha couerta, butali questo zoso per la golla, e non disperdera mai; è prouato.

Capitolo 66: *Delli dolori*

Ali dolori, ringratia Dio, et la Vergine Maria, et lo suo figliulo. E di, al suo nome, mettendoli la man suso la spalla, et dirai tre fiate: quando Christo fu nato, ogni dolor fu infugato. Esi, dolor, fugi, dolor tristo te persecutar.

[16] Ispravno bi bilo: *liquirizia.*

Capitolo 67: *A far crescer l'ongie*

Se uoi far crescer l'ongie al cauallo, et far boni piedi, piglia ontia una de trementina, et una di cera noua, et una de incenzo, et due di pexe nauale, et due di rasa, et due d'olio comun, et incorpora insieme a modo de onguento, poi con questo onzi la corona del pede, et ogni matina, et ogni sera, et in breue vederai crescere le ongie, et far bon pede al cauallo.

Capitolo 68: *Del neruo dannato*

Al neruo dannato prendi $^1/_2$ libra di melle, e ontie tre de lardo, et ontie tre de comin pesto, et ontie tre[17] de linosa pesta, et una inchiestera di bon uin bianco, et fa bollir insieme, poi lasciale affredar, et impastali ben la gamba con una peza di lino cosita ben stretto.

Capitolo 69: *Del caual restio*

Quando vuoi che'l caual restio vada, ligali una cordella alle coie stretta, et fala venir per entro le gambe de nanzi al cauallo, et quel che è a cauallo la tenga in mano, et quando el caual si ferma, ello tiri la cordella, et il cauallo per dolor che sentira alle coie anda auanti.

Capitolo 70: *A far l'ongie forte*

Se vuoi far l'ongie forte che non se schiapino, piglia ontia una di trementina, et una de incenso, et una de mastici, et una de bollo arminico, et ontie de melle due, et due di cera, et un tertio d'onza de sangue di draco, poi incorporar tutte insieme, et farne onguento con il quale onzerai le ongie, et diuenirano forte et bone.

Capitolo 71: *Del granfo*

El granfo ven al cauallo intro le gambe per retratto de nerui, come anche le gotte; a curarlo prendi radice de malue uischio, et sonza de porco, et cocer insieme, et con questa acqua laua la gamba due fiate al di per cinque di.

Capitolo 72: *Della serchia*

La serchia vene a l'ongie per trauerso, et vene per sottileza de l'ongie; a curarla piglia l'onguento che fa crescer li pelli, et tuoi

[17] U rukopisu besmisleno: *fie.*

li vermi, che se chiamano listuli, che viueno in terra, et tuorne una quantitate, et mettili del sale suso in una scudella, et buterano fori la terra che hanno nel corpo, poi moriranno, poi li lauarai bene et pestali, et mettili seuo di castrone, poi onzi la serchia, et guarira.

Capitolo 73: *Del caual represo*

Quando el cauallo è represo, lieuali el pe dretto de nanti, et di queste parole: zita; poi lieuerai il pe senestro de dietro, et dirai: fita; poi leua il pe senestro de nanti, et di: lemphiam; poi leua lo destro di dietro, et di: alchape; poi fallo andar quatro passi, et è prouato.

Quando el . . . [18]

[Capitolo 74: *Al mal del verme.* – Capitolo 75: *A segnare cio è marcare el cauallo.* – Capitolo 76: *Delli remedij delle infermita di caualli.* – Capitolo 77: *Unguento fino alla rottura de l'osso di caualli.* – Capitolo 78: *A far nascer li pelli tosto al cauallo.* – Capitolo 79: *A saper se 'l cauallo è represo.* – Capitolo 80: *A far desiccar el reuma.*] [19]

Capitolo 81: *Della globdredura*[20]

El cauallo se batte per metter in loco duro; la sua cura è prender tre ontie de grasso de porco, et semola, e aceto forte, et far bollire insieme, et ligar su le lupe due fiate al di fin cinque di, et guarira.

L'acqua delli lupini cotti, caza la stiza bagnando piu fiate; et l'olio comun et aceto bolliti insieme con sale è anchor meglio alla stiza, et è prouato non solo a un cauallo, ma anchor ad un cane, ma si lascia componere al sole; è molto meglio.

Finis. Laus Deo.

[18] Na ovom mjestu nedostaju jedan ili dva lista. Početne riječi su poznate prema podsjetniku na donjem rubu prethodnog lista.

[19] Naslovi poglavlja navode se ovdje prema indeksu mletačkog rukopisa.

[20] U indeksu: *Della globdredatura.*

THE LIFE AND WORK OF JACOBELO VITTURI OF TROGIR, THE FIRST VETERINARY WRITER OF CROATIA

by

Mirko Dražen GRMEK

In summer 1955 I carried out systematic investigations in the libraries and archives of Padua and Venice searching for new data on ancient scientists from Croatia, particularly on those that had been students or professors of Padua University. During this work at the Library of St. Mark at Venice I found two renaissance copies of veterinary works by the Trogir nobleman Jacobelo Vitturi.[1] They were works – at least as far as I know – that had never been mentioned in professional literature. Since they are the firstlings of Croatian veterinary writings, I already then expressen the wish to study them in detail in a foreseable time and had photocopies made of them. These copies are kept at the Institute for the History of Natural. Mathematical and Medical Sciences in Zagreb. Writing later about the special significance and the importance of Vitturi's works for national history Leander Brozović says: »What we may be particularly proud of is veterinary literature, which appeared in our parts very early. The oldest known work of such literature in Croatia was written by Jacobelo Vitturi of Trogir . . .«.[2]

In the meantime I found at Bologna another manuscript of Vitturi on hawkiig birds. It is considerably more complete than the one at Venice and contains some valuable biographical data on the author.

[1] M. D. Grmek, »Hrvati i Sveučilište u Padovi. Izvještaj o istraživanjima u arhivima i bibliotekama u Padovi i Veneciji« (Croats and the Padua University. A Report on Investigations in the Archives and Libraries of Padua and Venice), *Ljetopis JAZU*, vol. 62, Zagreb, 1957, pp. 334–375 (particularly p. 374).

[2] L. Brozović, »Prilog povijesti veterinarstva u Hrvata« (Contribution to the Veterinary History of the Croats), *Spomenica Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1919–1959*, Zagreb, 1959, pp. 97–122 (particularly p. 100).

The industrious Italian archivist and historian Giuseppe Praga (who died in 1958), left the Venetian Library of St. Mark a series of notes on the cultural and political past of Dalmatia. After Giorgio E. Ferrari had excellently described this manuscript legacy and among others mentioned Praga's interest in Vitturi's treatise on falconry. I was able to consult this material and to confirm the fact that it was Praga who first studied Vitturi's life and work.[3] He did not, however, write about them in his printed works, except a short reference in the third edition of his »History of Dalmatia«.[4]

Description of the Manuscripts

Not one of Vitturi's autograph manuscripts has been preserved. His works are known from three codices of the sixteenth century, two of which are now at Venice and one at Bologna.

The first is kept at the Biblioteca Marciana.[5] It belongs to the old fund of this library and it is not known how it was acquired. It bears an old signature, *Cod. Marc. It. III 26*, and a new one, *Cod. Marc. 5051.* The manuscript consist of 67 paper sheets without pagination, of 210 by 153 mm size. The last page bears the remark *Restauro uiuale de ucelli & gouerno & remedij di caualli & de' loro mali.* The codex is bound in parchment with the inscription GOVE. DELLI UCELLI on the back. All the manuscript is written by the same hand. A nice and careful humanistic stroke and the stylized illuminated initials allow us to conclude that it is probably the work of a professional calligrapher.

The codex consists of three different parts. The first is an anonymous treatise on falconry (f. 1r – 31r), very different from Vitturi's text on the same subject. The second part, on hunting with birds (f. 31r – 52r) certainly originates from our Trogirian, as witnessed by the statement: *... impero io Giacomello Vituri tragurino ... ho vogliuto scriuer quanto per esperienza ne conosco ...* (f. 31r). The third part (f. 54r – 66r) is devoted to equine diseases and their treatment: *Delli remedi alle malatie de caualli* (f. 54r). Its author is not explicitly mentioned but a series of indications allow us to attribute it to Vitturi.

[3]G. E. Ferrari, »Le carte di storia ed erudizione dalmatica di Giuseppe Praga, ora Marciane«, *Rivista Dalmatica*, an. 30, 1959, fasc. I and II. – Data on Vitturi particularly in manuscript *Marc. It. VI 526 (12320), Praga XXII.*

[4] G. Praga, *Storia di Dalmazia*. 3rd ed., Padua, 1954, p. 154.

[5] See C. Frati and A. Segarizzi, *Catalogo dei Codici Marciani Italiani*, vol. 1, Modena, 1909, p. 329.

The second manuscript, also kept at the Biblioteca Marciana,[6] was received there as part of Morelli's collection (in 1819). It bears an old signature, *Cod. Marc. It. III 29,* and a new one, *Cod. Marc 5052.* The manuscript consists of 45 numbered and three unnumbered paper sheets of 213 by 135 mm size. It is written in Gothic script and is hard to read. The first three unpaginated sheets contain various prescriptions; f. 2r bears the date: *1526, adi 20 nouembrio.* The codex is bound in parchment, with the title *Domenego Fingadino spargirico* on its front cover.

This manuscript contains only one work, i. e. Vitturi's treatise on rearing and treating hawking birds: *Libro della natura & beleza de ostori et spaluieri & dela lor infirmitade et suoi remedi* (f. 1r). It is undoubtedly Vitturi's work as shown by its comparison with the first Venetian and the Bologna codices. But there is one problem concerning the authorship. On sheet 1r, in fact, the *incipit* contains this sentence: *Io Domenego Fragadino segondo che o cognosudo ...* Here it is necessary to stress that the word *Domenego* is written over a rubbed-out (its initial I is still discernible), and that *Fragadino* bears traces of a correction. The original version was probably *Jacomelo Tragurino.*

The third manuscript is kept at the Biblioteca Universitaria at Bologna.[7] Nothing is known about its destiny before it arrived at that library. Its signature is *Cod. Bonon. It. 1349.* The manuscript consists of 113 unpaginated paper sheets of 300 by 205 mm size, written in nice italics. Its external characteristics and the script point to the beginning of the 16th century as the most probable date of its origin, but not excluding the last decades of the 15th century.

The Bologna codex contains two anonymous treatises on medical treatment of horses (f. 1r – 97v and 110r – 113r and three treatises by Vitturi on hunting with birds (f. 98r – 109v). The first of this three treatises is already contained in the Venetian manuscripts. In the Bologna codex it bears the Latin title: *Tractatus cuiusdam magistri Jacobelli Tragurini de natura et disciplina auium rapinarum. The* other two treatises (De *ucelli rapaci* and *De falconibus)* are known only in their Bologna version.

About the Vitturi Family and Falconer Jacobelo

The family *Vitturi* or *Victuri* (sometimes also called *Viturić)* was mentioned at Trogir as early as the 13th century.[8] It played a signif-

[6] *Ibid.*, p. 331.

[7] See *Inventario dei monoscritti delle biblioteche d'Italia,* vol. 21, 1914, p. 69.

[8] C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters,* part 3, Wien, 1909, p. 67.

icant role in the cultural and communal history of this city. Although genealogically related to the Venetian family of the same name,[9] the Trogirian noblemen of the Vitturi family fought against Venice and her endeavours to reduce the autonomy of the Dalmatian cities. According to family tradition, the founder of the Trogir branch was Drusimir Vitturi, who was at the head of the City Council in 1243.[10] The data on Lampridio Vitturi, who stood out as Bishop of Trogir in the first half of the 14th century, are more reliable.[11]

At the beginning of the 15th century the City of Trogir had great political and strategic importance in the conflict between the Hungaro-Croat King and the Republic of Venice. One of the leaders of the King's party was Micazio Vitturi, Rector of Trogir, son of Nicolas. In the wars of 1419 and 1420 Micazio participated as a fervent follower of King Sigismund and valiant defender of Trogir. When on 22 June 1542 the Venetians took this city, one of the first steps taken by the Venetian Chief Captain Lauredano was directed against Micazio Vitturi. Since the later had excaped from the city during the night of 21 June, Lauredano exiled him and confiscated all his property.[12]

At the end of the 15th century Jerome and Nicolas Vitturi built a castle between Trogir and Split, which bore the name of the family for a long time and is today called Kaštel Lukšić. The family Vitturi died out in 1678, and Nicolas Micheli, the legal heir to the family property, added the name of Vitturi to his own name.[13]

Data on Jacobelo Vitturi are comparatively meagre. His name is usualy given as *Jacobellus* or *Giacomellus*, and sometimes simply *Jacobus*. He was a son of nobleman Lucas Vitturi, and lived in the first half of the 15th century, i. e. just at the time of the fiercest fights of Trogir for independence.

[9] J. Lucius, *Memorie istoriche di Tragurio, Venezia*, 1673, p. 142.

[10] D. S. Karaman, »Castel Vitturi. Copia di una antica scrittura risguardante la nobiltà della famiglia Vitturi di Traù«, *Bull archeol. stor. dalm.*, vol. 13, 1890, no. 2, pp. 22–26; no. 3, pp. 39–41; no. 4, pp. 57–61; and no. 6, pp. 88–89.

[11] J. Lucius, *Op. cit.*, pp. 230–239. – Data on members of the Vitturi family are also found in D. Farlati, *Illyricum sacrum*, vol. 4.

[12] See V. Klaić, *Povjest Hrvata* (The History of the Croats), vol. 2, part 2, Zagreb, 1901, p. 91 and 95. – See also M. Perojević, »Dva borca za slobodu. Stranica iz povijesti Trogira« (Two Freedom Fighters. A page from the History of Trogir), *Kalendar Napredak*, 1933, pp. 97–119.

[13] F. Heyer, *Der Adel des Königreichs Dalmatien*, Nürnberg, 1873, p. 15 and 88. In plate 53 Heyer shows the arms of the Vitturi family: two golden staffs in a blue field.

We first found him mentioned in a decision of the Trogir City Council of 15 June 1419. He appeared in a clearer light on the historical scene on 17 December 1420 when together with Donato Kažotić he arrived at Venice as ambassador of Trogir.[14] In the documents of his native city *ser Jacobellus domini Luce Victuri* appeared from time to time between 1421 and 1446, for example making gifts to Trogir cathedral. He is mentioned in a notary document of Split dated 28 November 1449.[15] Finally in a document of 1459 the name of Jacobelo is followed by the abbreviation *qn.*, which means that he was already dead. Accordingly, he died between 1449 and 1459.

Since the City Council of Trogir probably would not have sent a very young man as their ambassador in a highly delicate and representative mission we may assume that Jacobelo was about 30 years old in 1420, which would mean that he had been born about 1390.

At the beginning of the first treatise of the Bologna codex, Jacobelo mentions his *longa esperienza* with birds of prey. He wants to write about »what he knows from his own experience« *(quanto per esperienza ne conosco)*. In this respect his opinion on hawks from northern Croatia and Bosnia is interesting. He says that they are »more faithful and of better nature« and »bear every exertion« better than other breeds. There is no doubt that this statement is based on personal experience gained by Jacobelo with birds from Croatia.

In his first treatise on hawking birds, Jacobelo of Trogir is explicitly named a master of falconry: *excellens magister Jacobellus tragurinus in questa arte eximius.*

The introductory part of the second treatise is of special value for us because here we learn that Vitturi wrote his work on the order of an Emperor. Regarding the geographical, political and chronological conditions, only one personage comes into consideration, the German Emperor and Croat King Sigismund.[16] We have seen that the Vitturi family was loyal to that ruler, and it is not excluded that Jacobelo was one of the Emperor's falconers for some time.

Now the problem of dating Vitturi's treatises needs to be elucidated. Was the first treatise on hawking birds written before or after the siege of Trogir? The statement concerning the author's »long experience« would speak in favour of the latter alternative. Jacobelo explicitly addresses his employer as Emperor. Thus, a certain significance might

[14] J. Lucius, *Op. cit.*, p. 420 and 444.

[15] State Archive at Zadar, Documents of Split, Acta Manfredis, vol. 23, fol. 377.

[61] J. Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigmund's*, I–IV, Hamburg, 1838–1845.

bc attributed to the fact that Sigismund was not crowned Emperor before 1433. The wording of Vitturi's text undoubtedly shows that the work was written during the Emperor's lifetime, i. e. before 1437. We could accordingly conclude that Jacobelo Vitturi composed his treatises on falconry somewhere between 1433 and 1437. The treatise on equine diseases was probably written later.

On Falconry in the Middle Ages and Renaissance

Hunting with birds of prey is probably one of the oldest human pastimes. The practice of falconry can be traced back to the ancient civilizations of Egypt and Mesopotamia. This kind of hunting was particularly popular in India, China and Iran. The oldest preserved treatises on falconry are written in Arabic and Persian. Although hunting with falcons, goshawks and hawks had been known in Europe since remote times, it came to its full flower only after the Crusades, no doubt under the influence of the East.[17]

The oldest Latin treatise on falconry was composed by the famous scholastic philosopher Adelard of Bath (at the beginning of the 12th century), probably after his return from Sicily and Bagdad. The German philosopher Albert the Great also wrote about this subject.

The most important medieval work on falconry appeared in southern Italy, just at the border between the Arabic and Latin cultural spheres. It is known under the title of *De arte venandi cum avibus* (On the art of hunting with birds). The author was no other than the most outstanding ruler of that time, Frederick II (1194–1250), King of Sicily and head of the Holy Roman Empire. Falconry was the most typical pastime of kings, princes and magnates. In feudal times it was a very noble and dignified sport. It is therefore understandable that it behoved our Jacobelo Vitturi as a nobleman to write about it.

The fact needs to be stressed that during the Middle Ages and Renaissance treatises on falconry dealt not only with the keeping and taming of birds and with the hunting techniques, but also with questions of scientific zoology (morphology, classification of birds, study of behaviour, principles of the avian physiology) and veterinary medicine

[71] On hunting with birds see A. Boyer and M. Planiol, *Traité de fauconnerie et autourserie,* Paris, 1948. – Valuable data are contained in G. Sarton's Handbook *(Introduction to the History of Science,* Washington, 1927–1948). – For the oldest Arabic treatises on falconry of. D. Myller, *Studien zur mittelalterlichen arabischen Falknereiliteratur,* Berlin, 1965.

(diagnosis ad treatment of bird diseases). Frederick's treatise is certainly one of the most representative works in the history of medieval zoology.[18]

Yet there is not the least indication that Vitturi knew Frederick's treatise. The conception of both works differ essentially. In the 15th century Frederick's voluminous treatise (the Paris manuscript consists of 589 pages) was known only to rare individuals.

Vitturi's principal literary model and source were two other medieval works on falconry of considerably lesser value, i. e. the encyclopaedia of the Florentine writer and politician Brunetto Latini and the apocryphal book of King Dancus. The former appeared in Paris about 1266. Brunetto Latini (who died in 1295) lived in the French capital as a poliical exile. Alhough an excellent Italian writer, Brunetti composed his encyclopaedia in French *(Li livres dou tresor),* but soon afterwards Bono Giamboni translated it into Tuscan *(Il tesoro).* During the 15th century Brunetti's work was very popular and numerous manuscript copies of it have been preserved. The first printed edition of it appeared in 1474.[19] Vitturi's quoting »Italini« proves that he knew one of the Tuscan copies of the mentioned encyclopaedia. In Brunetti's work the chapter on hunting with birds has some formal similarities with Vitturi's treatise but it becomes immediately clear that Brunetti was the better writr of the two but a less experienced falconer.

One early treatise on falconry has been preserved of which its introduction says that it was written by the Armenian King Dancus. He was supposed to be a skillful falconer. His asssistant was a certain Martin, who had previously been falconer to King Roger of Hungary. All this is fictious but the fact remains that the treatise originates from the 13th century and that it is very well composed. The original was written in Latin but was lost. Its French version of 1284 is kept at the Bibiothèque Nationale in Paris.[20] In the 14th century is was already translated into Italian,[21] and Jacobelo Vitturi used this version.

[18] C. A. Wood and F. M. Fyfe, *The Art of Falconry Being the De arte venandi cum avibus of Frederick II of Hohenstaufen,* Boston, 1955.

[19] Brunetto Latini, *Il tesoro,* Treviso, 1474. Later editions: Venice, 1528 and 1533.

[20] H. M. Dairvault, *Le livre du Roi Dancus. Texte français inédit du XIIIe siècle. Suivi d'un traité de fauconnerie, également inédit, d'après Albert le Grand,* Paris 1883. – The original manuscript of the French translation is kept under the signature *Ms. franç. 12581.* It is interesting that this codex also contains Brunetto Latini's work.

[21] F. Zambrini, *Libro della natura degli ucelli, fatto per lo Re Danchi. Testo antico toscano.* Bologna, 1874.

Of the works available to Vitturi, special mention is given to an agricultural handbook written by a scientist of Bologna, Pietro de Crescenti, in Latin in 1307, and well known in the 14th and 15th centuries by its French and Italian translations. It contains a special chapter on falconry.[22]

In the 16th century, when Vitturi's treatises were copied, there was already a whole series of printed works on falconry in Latin and Italian, in French and English, and in Spanish as well.[23]

In the 15th and 16th centuries hunting with birds had definitely status significance. Let us mention the French King Francis I as an example. He possessed 300 hawking birds and in his service were continuously 50 noblemen falconers (headed by Chief Falconer René de Cossé) and 50 assistant falconers. Great lover of falconry were also the Sforzas of Milan. In general many rulers and magnates were passionate falconers.[24]

In 1427, just at Vitturi's time, Stephen Lazarević, Despot of Serbia, died when hunting with falcons.[25]

The kings of Croatia had their own falconers. Thus for example, as early as 1070 a certain »Apricius socolar« was mentioned.[26] In Croatian language his title means »falcouer«. In Middle Ages, citizens of Dubrovnik traded with falcons, goshawks and hawks. In 1277 already certain export duties had to be paid for hawking birds. In the 14th century Dubrovnik the selling price for such a bird was from one to two and a half ducats.[27]

Jan of Lobkovic wrote in this cronicle (of 1493) that the Mamelukes of Egypt greatly appreciated hawking falcons and brought them by sea

[22] Pietro de Crescentio, *Il libro della agricoltura.* Firenze, 1478. Numerous later editions.

[23] An exhaustive list of printed works on falconry is found in J. E. Harting, *Bibliotheca accipitaria: Catalogue of Books Relating to Falconry,* London, 1891. – For works in Italian it is useful to consult M. Lastri, *Biblioteca Georgica, ossia Catalogo ragionato degli scrittori di agricoltura, veterinaria, ecc., spettanti all'Italia,* Firenze, 1787.

[24] See P. Delaunay, »Le XVIe siècle et l'exploitation du monde zoologique«, *Arch. Int. Hist. Sci.,* vol. 11, 1958, pp. 1–14.

[25] K. Jireček and J. Radonić, *Istorija Srba* (History of the Serbs), 2nd Ed., Beograd, 1952, vol. 2, p. 289.

[26] About this see Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, vol. 1, Zagreb, 1967, pp. 117, 118 and 121.

[27] Jireček–Radonić, *Op. cit.,* pp. 195 and 289.

from »Slavonia and Dalmatia«.[28] In one of Lucretia Borgia's letters the purchase of birds of prey from »Slavonia«, i. e. northern Croatia, is mentioned.

The price of such birds was rather high because they did not multiply in captivity and had, therefore, to be taken from nests or caught in cliffs. Consequently there were economic reasons to develop a medical care for birds. Most of the old treatises (and also those of Vitturi), therefore, deal not with the hunting techniques but predominantly with veterinary aspects.

Let it also be mentioned that the Scientific Library at Dubrovnik contains a manuscript, not yet examined and published, on hunting hawks, written in the 18th century by a priest of Dubrovnik, John Antony Regitano.[29]

On Ancient Collections of Hippiatric Prescriptions

Hippiatry forms the gist of ancient veterinary literature. Its history is so complex that it would be out of place here to outline only the principal stages in the knowledge of equine diseases. Here we should like to mention only a few data on ancient writings concerning horse medicine. They are mostly unsystematic collections of prescriptions for the care and treatment of horses. Vitturi's treatise has all the characteristics of such collections. It is in fact a work with practical orientation, without scientific pretensions and without systematic treatment of the whole topics.

Such collections were once very widespread in western Europe. They appeared in the 13th century, reached their apogee at the end of the Middle Ages and in the Renaissance, and slowly disappeared during the 18th century.[30]

At the Court of Emperor Frederick II at Naples and Palermo, three classical works of veterinary hippiatric literature were composed, in the

[28] Jan of Lobkovic, *Putovany k sv. hrobu* (A Journey to the Holy Sepulcre), Prague, 1902, p. 54.

[29] See M. D. Grmek, »Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa u Hrvatskoj i Slavoniji« (A Handful of Ancient Medical, Mathematico-Physical, Astronomic, Chemical and Natural Historical Manuscripst in Croatia and Slavonia), *Rasprave i građa za povijest nauka,* vol. 1, Zagreb, 1963, p. 167.

[30] W. Perino, *Die Pferdearzneibücher des ausgehenden Mittelalters und der beginnenden Neuzeit,* München, 1957. – Also see L. Moulé, *Histoire de la médicine vétérinaire,* Paris, 1896–1911; P. Morand, *Anthologie de la litérature équestre,* Paris, 1966.

13th century. Learned master Maurus wrote a scientific treatise in Latin on the treatment of horses. It dealth with anatomy, physiology, prognosis and symptomatology in a similar way as did the works of medical authors of the Salerno School at that time. The Emperor's Chief Marshal of the Stables, Jordan Ruffo, of Calabrian origin, wrote a similar scientific work in Latin on the veterinary art. The third author at Frederick's Court is most interesting for us. He is a German ostler and farrier, named Albrant (or Albrecht), who wrote German instructions on the treatment of horses. These instructions stand out by their practical orientation and by the simplicity of style and content. He discusses neither the causes of disease nor nosology, but only lists the symptoms and immediately passes on to practical therapeutic prescriptions.[31] Albrant thus laid the foundation for a kind of veterinary literature which became particularly popular among the Germans and the Slavs. Let us mention, by the way, that the oldest manuscript of Albrant's work is kept at Prague. A particularly valuable elaboration of his treatise is kept at the Episcopal Library of Maribor.[32]

It is hard to say whether Vitturi knew Albrant's work or, at least, a similar treatise attributed to Albert the Great. I seems to me that the principal source of Vitturi's knowledge of horses, in addition to oral tradition, was the *Marescalcia* of Lorenzo Russio, excellent veterinary surgeon in Rome. The original text was Latin, but Pietro del Prato had already translated it into Italian in the 14th century,[33] and this version was almost certainly known to Vitturi.

In the 15th century about a hundred, or more, hippiatric treatises, similar to that of Vitturi, were written. As a rule they are anonymous.

Let us mention that considerably later. i. e. at the end of the 17th and in the 18th century, there appeared very similar collections of veterinary instruction in the Croatian language.[34]

[31] R. Schmutzer, »Die Schrift des Meisters Albrecht über Pferdekrankheiten«, *Quellen und Stud. Gesch. Naturw.*, vol. 4, 1933, pp. 11–36; G. Eis, *Meister Albrants Rossarzneibuch,* Konstanz, 1960.

[32] M. D. Grmek, »Rukovet...«, pp. 265–266.

[33] L. Rusius, *La Marescalcia. Volgarizzamento d l secolo XIY messo per la prima volta in luce da Pietro del Prato, aggiuntovi il testo latino per cura di L. Barbieri,* Bologna, 1867–1870, vol. 2.

[34] See M. D. Grmek and L. Brozović, »Veterinarska ljekaruša Baltazara Adama Krčelića« (Veterinary Collection of Balthasar Adam Krčelić), *Veterinarski arhiv,* vol. 23, 1958, pp. 311–320.

On Preculiarities of Vitturi's Treatises

In transcribing the Italian text of Vitturi's treatises, we strictly preserved the writer's archaisms, provincialisms and spelling inconsistencies. We even kept some obvious mistakes of the copyist.[35] We changed only the punctuation.

Jacobelo Vitturi wrote in a peculiar Italian language which would merit a special study of its historical and dialectological aspects. Since his works are preserved only in manuscripts, wce considered it necessary to publish a critical edition of the original text. The translation of such a text im modern Croatian is a very delicate task. Professor Stipišić has done it with much skill and care.

Jacobelo's style is simple, without rhetorical embellishments, without endeavours at elegance of expression, and without the fear of repeating the some words or phrases. The author was no humanist who caressed each word and polished each sentence. He only wished to put down his experiences with diseased birds and horses as clearly as possible. In the 15th and 16th centuries man's attention was directed not only towards the classical literary heritage but also, hat was even more important, towards Nature. Jacobelo is an excellent example of the practical naturalist. The goose-quill between his fingers was heavier to him than a live falcon on his hand. Regarding the literary mode of his time Jacobelo wrote in an unusual way, i. e. without stylistic affectation and poetic enthusiasm but instead with direct and thorough knowledge of the subject matter. Between the lines it is easy to discern his love for animals. We feel how gently he approached them; we learn that he had kept vigil for them during many a night.

His first treatise on birds stands out by its content, style and worth from his other writings It reveals a certain unity of construction; it contains fine observations and skillful formulations. Jacobelo Vitturi does not dwell on zoological considerations, on the classification of the birds of prey, their life and habits. He devotes very little attention to hunting itself. After a short introduction on he signs which allow one to recognize a healthy and good bird, he passes on the method of training and to the principal part of the work, which is definitely veterinary.

The principal content of Vitturi's treatise consists of instructions on treating diseased birds and on prophylaxis of bird affections. The

[35] Footnotes in the edition of the text and the translation correct the mentioned mistakes.

author was interested in diagnosis (he regularly lists the symptoms of the disease), therapy (simple but very precise instructions on the kind and preparation of drugs and on therapeutic procedures) and prognosis (»it will recover« and similar statements). The medicaments are generally native and non expensive; such as can be easily obtained. If we take into account that the treatise was written in the 15th century, we must admit with much respect for the author that all the recipes are strictly rational (which of course does not mean that they were all effective) and without any summoning of magic (except perhaps some magic relics in Chapter 25).

Sometimes Vitturi deals with pathogenetic considerations. His pathological conceptions are humoral. He is a Galenist but in a rather vague way. Both the content and all the phraseology of Vitturi's treatises indicate that the author was not a trained physician.

The second treatise on birds appeared some time after the first; it is something like its supplement. Some chapters are repeated and there is no logical order of content. It gives the impression that the author col-treatise. Th style is more concise, yet more careless. The work resembles lected what, after some time, had realized he had omitted in the first the folk collections of medical recipes.

The third treatise deals with falcons in the strict sense of the word. It is Jacobelo's weakest work, at least in its formal aspects. It is obvious that he did not think of writing this third treatise when he was composing his first book on birds, because in the introduction to the first treatise only two books on birds of prey are mentioned. Chapters 17, 18 and 19 differ from the other text and may be late insertions by one of the owners of the Bologna codex.

The treatise on equine diseases bears all the characteristics of folk medical books. Let us not forget that it is a work of the 15th century, yet equal to and in places better than most of the folk medical collections of the 18th century. The text referring to cauterization indicates that the autograph was illustrated.

When reading Vitturi's work today in either the original version or in the more fluent translation into Croatian, let us keep in mind that they originate from a time before the discovery of America, from the years when John Huss and Joan of Arc were burned at the stake, when medical practice was dominated by astrology, alchemy and scholastic speculations. Let us also bear in mind that during the next three hundred years nothing was produced in Croat veterinary literature that by its quality could approach Vitturi's treatises.

SADRŽAJ

Predgovor (S. Rapić) 5

Mirko Dražen Grmek: O životu i djelima Trogiranina Jakobela Vitturija, prvog veterinarskog pisca iz Hrvatske 7

Knjiga o naravi i ljepoti jastrebova i kobaca te o njihovim bolestima i liječenju 21

Libro della natura et bellezza delli astori et sparuieri, et della lor infirmitade et suoi remedi 45

Knjiga druga o pticama grabljivicama 71

Secundo libro de ucelli rapaci 83

Knjiga treća o sokolovima 95

Liber tertius de falconibus 99

O liječenju bolesti konja 103

Delli remedi alle malatie de caualli 119

Mirko Dražen Grmek: The Life and Work of Jacobello Vitturi of Trogir, the First Veterinary Writer of Croatia 133